

**Ο ΤΟΚΕΤΟΣ, ΟΙ ΔΥΣΤΟΚΙΕΣ, ΤΑ «ΕΥΤΟΚΙΑ»
ΚΑΙ Η ΑΝΑΝΗΨΗ ΤΟΥ ΑΠΙΝΟΪΚΟΥ ΝΕΟΓΕΝΝΗΤΟΥ ΣΤΗ ΔΗΜΩΔΗ ΙΑΤΡΙΚΗ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ (1453-1953)
(ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ)**

Χρίστος Θ. Οικονομόπουλος, Αλεξάνδρα Χρ. Οικονομοπούλου

ΚΗ. Δαίμονες καταδιώκοντες τις επιτόκους παρεμποδίζοντας την εντοκία. Ήτοι το «Πάτημα του Άλυ» ή το «Δαιμόνιο της Ολέσας» ή το «Πνεύμα του Ολού (Ολοού)» και τα «Αλησιμονοσφόντυλα της Παναγίας»

Τη στιγμή της υστεροτοκίας δηλαδή της εξόδου του υτέρου, του πλακούντα, που ο λαός το έλεγε και «λευτέρι», γιατί με την έξοδό του ελευθερωνόταν η γυναίκα από τον τοκετό μπορούσε να συμβεί μια φοβερή κατακλυσμιαία αιμορραγία που ήταν μοιραία για την επίτοκο σε μερικά μόνο λεπτά της ώρας. Η αιμορραγία αυτή της υστεροτοκίας ήταν ο μεγάλος δολοφόνος, ο όλεθρος, ο Χάρος. Ήταν η συχνότερη αιτία που τα παλιά χρόνια η γυναίκα πέθαινε πάνω στη γέννα και έλεγαν ότι την «πάτησε ο Άλυς».

Ο Ν.Γ. Πολίτης πίστευε ότι ο Άλης (με «η») ήταν κακοποιό δαιμόνιο που έβλαπτε τις γυναίκες στον τοκετό και τη λοχεία και προσπάθησε να βρει την ετοιμολογία της λέξεως. Εμείς πιστεύουμε ότι η προσωποποίηση του Άλυ με τη θανατηφόρο κατακλυσμιαία αιμορραγία της υστεροτοκίας, σχετίζεται με το μεγαλύτερο και ορμητικότερο ποταμό της Μικράς Ασίας, τον Άλυ που λεγόταν από τους Έλληνες της Καππαδοκίας, της Σινώπης και γενικώς του Πόντου «Κόκκινος Ποταμός». Ακόμη και σήμερα οι Τούρκοι τον αποκαλούν «Κιγίλ Ιρμάκ» δηλαδή κόκκινο ποταμό, λόγω του υπέρυθρου χρώματος που αποκτούν τα θολά νερά του κατά τις βροχερές εποχές. Το κόκκινο χρώμα προέρχεται από την άφθονο ερυθρά αργιλωδή Γη ή Σινωπία Γη η οποία παρασύρεται από τους ορμητικούς χειμάρρους του (Εικόνα 78).

Η αιμορραγία της υστεροτοκίας λεγόταν και «Ολέσα». Ίσως είναι επιβίωση αρχαιοπινής από την προσωποποίηση του Ολέθρου από το όλλυμι, ολέσω, όλωκα, και Όλλύω = καταστρέφομαι, χάνομαι, απόλλυμαι. Το πνεύμα του Ολοού προξενούσε στη λεχώνα την αιμορραγία αυτή δηλαδή του κακούργου, του φοβερού, του καταστρεπτικού δαίμονα που πίστευαν ότι ήταν ζωντανός και κατοικούσε μέσα στο «λευτέρι» (πλακούντα).

Κατά την Μυκηναϊκή εποχή, πίστευαν ότι η κατακλυσμιαία αιμορραγία της υστεροτοκίας οφειλόταν στο δαιμονικό πνεύμα που το έλεγαν «Λευγαλέο» και ήταν συνώνυμο με το ύστερο (πλακούντα). Η Θεά Ήρα, ως ιάτραίνα του τοκετού για να εκκριζώσει το κακό αυτό δαιμονικό πνεύμα όταν προσέβαλε μια λεχώνα, δρούσε ρηξικέλευθα και αποφασιστικά, ψύχραμη όπως ήταν εισχωρούσε ήπια το χέρι της στον πυθμένα της μήτρας για να εκκριζώσει το δαιμόνιο ήτοι τον ατελώς αποκολληθέντα πλακούντα.

Οι παραδοσιακές μαμές πίστευαν ότι το «ύστερο» ή «λευτέρι» ή «συντρόφι» δηλαδή ο πλακούντας ήταν κάτι ζωντανό, που ήταν σε θέση να πνίξει τη γυναίκα αν δεν το έβγαζαν. Το θεωρούσαν ως προσωποποίηση του θηλυκού δαίμονα του «Φευγάλλου». Έλεγαν αν δεν φύγει αυτός από την μήτρα της γυναίκας, τότε θα φύγει η γυναίκα από τη ζωή. Ίσως είναι παρεφθαρμένη παρήχηση του «Λευγάλλου» = λυγρού = λεύγα.

Για να μη πάρει μαζί του τη λεχώνα και φύγει η γυναίκα από τη ζωή, αμέσως μετά την έξοδο του πλακούντα τον κατατεμάχιζαν. Τοποθετούσαν δε στο υπογάστριο της γυναίκας μια ξύλινη σφραγίδα προσφόρου την οποία έδεναν σφιχτά με το ζωνάρι του ανδρός της. Αν η αιμορραγία δεν σταματούσε από την καταπληξία (shock), λόγω της ολιγαμίας αισθανόταν ότι έβλεπε εμπρός της ένα μαύρο σύννεφο, την μαύρη απειλή του θανάτου, τον Χάρο (τον περιγράφουν μαύρο) που ήταν πολύ κοντά να την αρπάξει. Η μαμή τότε ως ύστατη προσπάθεια σωτηρίας, να σταματήσει την αιμορραγία, τοποθετούσε δυο κοινά σφοντύλια επάνω στους βολβούς των οφθαλμών της γυναίκας και τα έσφιγγε με ένα μαντίλι. Τα σφοντύλια αυτά τα έλεγαν «Αλυσιμονοσφόντυλα». Αν παρά την άπελη αυτή ενέργεια η αιμορραγία δεν σταματούσε (τότε η μετάγγιση αίματος ήταν άγνωστη και ούτε μπορούσε να γίνει επείγουσα υστεροτοκία όπως σήμερα), η λεχώνα ήταν πλέον έξαιμη σαν «άσπρο πανί» και η ζωή μιας νέας γυναίκας-μητέρας που χανόταν γινόταν ένας εφιάλης, ένας Γολγοθάς, μια πραγματική κάθοδος στον Άδη.

Ιατρική ερμηνεία

Ο κίνδυνος από την παρουσία του «Άλυ» ήταν πέρα ως πέρα πραγματικός και δεν επρόκειτο για ένα φανταστικό

δαιμόνιο και μάλιστα θηλυκό, αλλά για ένα κατεπείγον ιατρικό συμβάν, δηλαδή μια κατακλυσμαία θανατηφόρο αιμορραγία που οφειλόταν στην ατελή αποκόλληση του πλακούντος. Για να σταματήσει έπρεπε να γίνει επειγόντως, με τόλμη, η είσοδος του χεριού της μαμής στην κοιλότητα της μήτρας και η πλήρης αποκόλληση του ατελούς αποκολλημένου πλακούντα.

Η σωτηρία επομένως της γυναίκας από το «πάτημα του Άλυ» ήταν θέμα της μαμής η οποία έπρεπε να έχει τα θαυμαστά προτερήματα της Ήρας, τα οποία κατά την παράδοση ήταν η ετοιμότητα, η ικανότητα, η ταχύτητα, η τόλμη, η ευφυχία και η αυτοκυριαρχία. Γι' αυτό ένα από τα επίθετα της Ήρας ήταν Άτροπος που δεν αποτρεπόταν, όπως και η Μοίρα η Ειμαρμένη. Με άλλα λόγια, ήταν αμετάτρεπτη στην απόφασή της να εκριζώσει τον αιμορραγούντα πλακούντα, σοβαρή, σύνους με πρόσωπο ωμό, σκληρό, στην υπέρτατη αυτή στιγμή, όπου κοιτάζοντας τον θάνατο κατά πρόσωπο, τον «Άλυ» το δαίμονα, με τόλμη και αποφασιστικότητα τον έτρεπε σε φυγή, ελευθερώνοντας τη γυναίκα. Με την επείγουσα αυτή ενέργεια είχε νικήσει ο Θεός, το Θείο Πνεύμα που εκπροσωπούσε τη ζωή. Γι' αυτό η Ήρα λεγόταν και Σωτήρα ή Κυρά Καλή ή Τρανή Μοίρα (Εικόνα 75).

Όταν τους τελευταίους αιώνες, η τολμηρή παραδοσιακή μαμή επιλαμβανόταν με επιτυχία τις επείγουσες αυτές καταστάσεις λεγόταν Αρχοντομαμή ή Κυρά Γερίνα δηλαδή τιμημένη. Ίσως ηχομιμητική επιβίωση από το αρχαίο Γέρας δηλαδή τιμή, δόξα. Η θαρραλέα και «πέτυχη» μαμή ήταν ίσως επιβίωση της Θεάς Ήρας γιατί Γέραινα ήταν ένα ακόμη από τα επίθετα της Ήρας.

Όσον αφορά την ιατρική σημασία που είχαν τα «Αλυσιμοσφόντυλα» που έδεναν σφιχτά στους οφθαλμικούς βολβούς, το ιατρικό αποτέλεσμα ήταν πολλές φορές ευνοϊκό γιατί η αιμορραγία μειωνόταν ή σταματούσε σε ένα ικανοποιητικό ποσοστό λόγω της υπάρξεως του λεγόμενου οφθαλμοκαρδιακού αντανάκλαστικού. Αυτό ενεργοποιείται όταν ασκηθεί ισχυρή πίεση σε αμφοτέρους τους οφθαλμικούς βολβούς και προκαλείται άμεση βραδυκαρδία, πτώση της αρτηριακής πίεσης και ελάττωση της θερμοκρασίας του σώματος. Έτσι, μειωνόταν στο ελάχιστο η μεγάλη απώλεια αίματος και εδίδετο χρόνος στη μαμή να τοποθετήσει στην μήτρα της γυναίκας επιπωματισμό (πιστευτικό ταμπόν) από «πάννα καμένου φούνου» ή από μάζα «ψημένων στη θράκα κρεμμυδιών» με πολλές πιθανότητες να σωθεί η λεχώνα.

Παρ' ότι σήμερα γνωρίζουμε ότι τους τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης η σοφία της φύσεως προβαίνει σε ορισμένες φυσιολογικές μεταβολές ενισχύουσα την πηκτικότητα του αίματος, ως πρόνοια για τυχόν μεγάλη απώλεια αίματος κατά τον τοκετό, αυξάνοντας τους παράγοντες της πήξεως του αίματος, όπως λ.χ. το ινωδογόνο, τον VII, τον VIII, τον IX, τον X και τον XII παράγοντα και παράλληλα ελαττώνει την πρωτεΐνη S, τον χρόνο προθρομβίνης και τους ινωδολυτικούς αναστολείς. Την εποχή της Τουρκοκρατίας με τον υποσιτισμό, τις αναιμίες των εγκύων ο προστατευτικός αυτός μηχανισμός πιθανόν να ήταν ανεπαρκής.

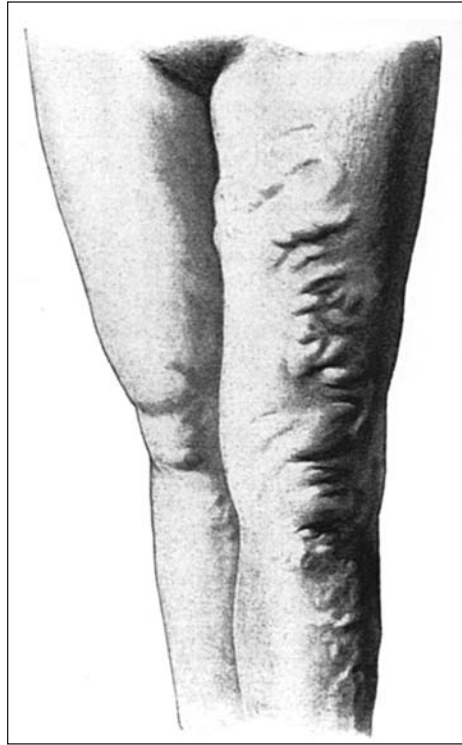
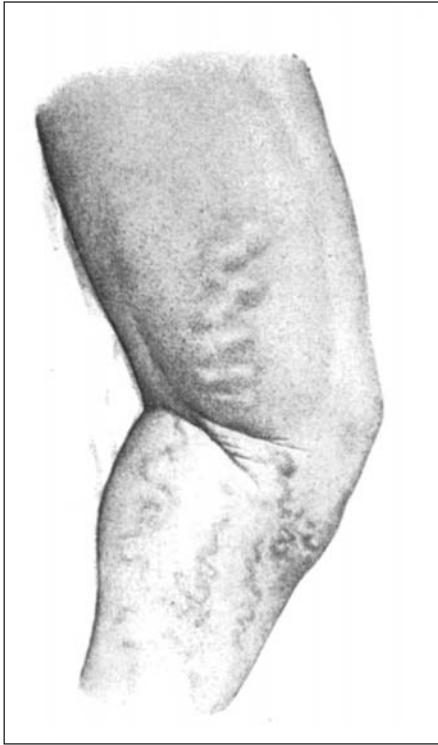
A. Το «Θήλυ Κουτσοδαιμόνιο» ή «Κουτσοδαιμονάκι» της Λοχείας

Οι παλιές μαμές πίστευαν ότι το «κουτσοδαιμονάκι» ήταν ένα κακοποιό πνεύμα θηλυκού γένους, που προσέβαλε τις επιτόκους τον τελευταίο μήνα της κύησης και περισσότερο τις λεχώνες. Προκαλούσε συνήθως χωλότητα με πόνο και σπάνια πόνο στο στήθος ή αφνίδιο θάνατο. Πίστευαν ότι το δαιμόνιο αυτό προσέβαλε συχνότερα και περισσότερο έντονα τις πλούσιες παρά τις φτωχές λεχώνες. Γι' αυτό η μαμή λάμβανε δραστικά μαγικά προληπτικά μέτρα προς εκδίωξή του. Προς το σκοπό αυτό υποχρέωνε τη λεχώνα να τινάζει με ορμή το αριστερό της πόδι, από την επομένη του τοκετού τρεις φορές το πρωί, πέντε το μεσημέρι, επτά το απόγευμα και εννέα το βράδυ για να' ναι πάντα «νειά», δηλ. να κλωτσάει το κουτσοδαίμονα.

Εικόνα 78. Α) Ο Χριστός διασώζει την ψυχή της λεχώνας από τον Διάβολο. Ξυλογραφία Γερμανική του 15 αιώνα, αγνώστου.

Β) Η παρουσίαση του Διαβόλου υπό μορφή Δράκοντος. Προσωποποίηση της κατακλυσμαίας αιμορραγίας της υστεροτοκίας της τοξιναιμίας και του επιλοχείου πυρετού. (Εκ του P. Dickinson)

Εικόνα 79. Α-Β)

Επιπολής και εν τω βάθει θρομβοφλεβίτις είναι μια επικίνδυνη επιπλοκή της λοχειάς. Την θρομβοφλεβίτιδα εννοούσε η φλεβική στάση τους τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης, οι κιρσοί, η ορθοστασία, η κόπωση και οι καλτσοδέτες που εννοούσαν τη στάση-θρόμβωση. Οι παραδοσιακές μαμές την πάθηση την ονόμαζαν «κουτσοδαμονάκι» γιατί προκαλούσε χωλότητα. Συνιστούσαν έγκαιρη κινητοποίηση. (Εκ των Hold και Bumm)

Με τον συμβολικό και αλληγορικό αυτό τρόπο πίστευαν ότι κλωτσούσαν δήθεν το άορατο «κουτσοδαμονάκι» για να μην της πιάσει τη γάμπα ή της δαγκώσει το πόδι και την «κουτσάνει». Το «κουτσοδαμονάκι», το θηλυκό αυτό δαιμόνιο, προσέβαλε κατά προτίμηση το αριστερό πόδι της λεχώνας γιατί, κατά τις αντιλήψεις του λαού, ότι είναι αριστερό δικαιωματικώς ανήκει στο διάβολο! Αν η λεχώνα αρνείτο το «κλώτσημα» (τίναγμα) του δαιμονίου τότε έπρεπε να σηκωθεί από το κρεβάτι πατώντας ξυπόλυτη πρώτα το αριστερό της πόδι σε ένα σιδερένιο ινί αρότρου για να είναι πάντα σιδερένια. Ακολούθως, έπρεπε να περπατήσει μέσα στο δωμάτιο κάνοντας τρεις «μαγικούς κύκλους» για να φύγει το «κουτσοδαμονάκι» μέσα από το σπίτι και να μη μπορεί να την προσβάλει προξενώντας της χωλότητα ή ακόμη και να την αρπάξει από τη ζωή.

Ιατρική ερμηνεία

Οι μαγικές δεισιδαίμονες και αλληγορικές πράξεις και τελετουργίες της μαμής δεν ήταν τίποτε άλλο παρά σοφές ιατρικές πράξεις προς πρόληψη θρομβωτικών φαινομένων από υπερπηκτικότητα του αίματος μικρής διάρκειας αλλά μεγάλου κινδύνου πνευμονικής εμβολής εκ της μετακίνησης του σχηματιζόμενου θρόμβου. Το «κουτσοδαμονάκι» πιστεύουμε με αρκετά επιστημονικά κριτήρια ότι ήταν η προσωποποίηση της εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδας των λεχωϊδων που στα 80-90% των περιπτώσεων προσβάλλει το αριστερό κάτω άκρο από καθαρώς ανατομικούς λόγους (Εικόνα 79). Εκείνη την εποχή άφηνε επώδυνη χωλότητα για αρκετούς μήνες λόγω της αγνοίας της αιτιολογίας αλλά και της ελλείψεως θρομβολυτικών φαρμάκων. Εκτός των ανατομικών λόγων της εν τω βάθει σαφηνούς φλέβας η οποία θρομβωνόταν, υπήρχαν και προδιαθεσικοί παράγοντες, όπως η φλεβική στάση τους τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης, οι κιρσοί, η ορθοστασία, η κόπωση και οι καλτσοδέτες που περιέσφιγγαν την γαστροκνημία και εννοούσαν την στάση-θρόμβωση.

Ο ίδιος κίνδυνος υφίστατο και για την θρομβοφλεβίτιδα του περιμητρικού φλεβικού πλέγματος. Η μόνη θεραπεία τότε ήταν η τοποθέτηση βδελλών στην γαστροκνημία (γάμπα). Το «αβδέλμασμα» βοηθούσε στην υποχώρηση του οιδήματος, στη βελτίωση του πόνου και πιθανόν τη βραδεία διάλυση του θρόμβου λόγω του ότι οι βδέλλες εκκρίνουν ηπαρίνη δηλαδή ουσία αντιπηκτική. Τα παλιά χρόνια δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις όπου μια εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδα κατέληγε σε τραγωδία με πνευμονική εμβολή και θάνατο.

Η πρόληψη της εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδας ήταν και παραμένει η έγκαιρη κινητοποίηση των κάτω άκρων είτε με «τίναγμα» του ποδιού είτε με την έγκαιρο έγερση από το κρεβάτι την ένατη μέρα από τον τοκετό, «στις εννιά για να' ναι πάντα νιά», ενώ η φτωχή σηκωνόταν την πρώτη ή το πολύ την τρίτη ημέρα για να κάνει τις δουλειές του σπιτιού μόνη της. Έτσι, με την έγκαιρη κινητοποίηση το «κουτσοδαμονάκι» σπάνια προσέβαλε τις φτωχές λεχώνες. Σήμερα

Εικόνα 80. Ολική εκστροφή της μήτρας (Εκ του Bumm)

Εικόνα 81. Η θεραπευτική αντιμετώπιση της ψύχωσης της Λοχείας γινόταν με το «ξάφνιασμα» της λεχώνας (shock) από σμήνος πεινασμένων χηνών. Μέθοδος αποτελεσματική από την εποχή της Ήρας (Μυκηναϊκή). (Φωτογρ. Αρχαίο Μουσείον της Ελληνικής Λαϊκής Ιατρικής)

είναι παγκοσμίως παραδεκτό και γνωστό ότι η έγκαιρη έγερση και βράδιση της λεχώνας προστατεύει από την τόσο σοβαρή και επικίνδυνη επιπλοκή της λοχείας, την εν τω βάθει θρομβοφλεβίτιδα δηλαδή το «κουτσοδαμονάκι», το θηλυκό δαιμόνιο της παλιάς εποχής.

ΑΑ. Το «Φτάρισμα της Αστέρας». Ωκντόκιο για την πρόπτωση της μήτρας κατά το στάδιο της εξώθησης

Τα παλιά χρόνια η πρόπτωση της μήτρας ήταν συχνή σε πολύτοκες ή σε επίτοκες που είχαν μια ταχεία εξέλιξη του τοκετού ή μια μακρά εξώθηση ή κάποια δυστοκία σε ανώμαλη θέση και προβολή. Τα 95% των περιπτώσεων αφορούσε γυναίκες πολύτοκες, αναιμικές, υποσιτιζόμενες και λιπόσαρκες που είχαν ευθύς μετά τον τοκετό πρόπτωση της μήτρας εξαιτίας της απιοχνάσεως και της εξουθενώσεως του μυοσυνδετικού συστήματος της μήτρας κατά την εξώθηση. Η πρόπτωση της μήτρας κατά το στάδιο της υστεροτοκίας συνοδεύεται από σοβαρές επιπλοκές, όπως ήταν η μεγάλη αιμορραγία, η ανάπτυξη γάγγραινας, η επιλόχειος λοίμωξη κ.λπ. (Εικόνα 80). Η μέθοδος εκλογής της «Αστερομαμής» ήταν το «Φτάρισμα». Όπως υποδηλώνει η λέξη η ανάταξη γινόταν με την πτέρνα (φτέρινα) του ποδιού της μαμής τελετουργικά ως επείγουσα ωκυτόκιος πράξη ως εξής: η μαμή έδινε στη λεχώνα να κρατάει την εικόνα του Αγίου Στυλιανού ώστε ο φτωχός αυτός άγιος να βοηθήσει στο «μπάσιμο και στο στέλιωμα της αστέρας» ή στο «στεργίωμα της μήτρας» όπως έλεγαν. Οι δυο πλαγιομαμές «σηκωσκελίζαν» τη λεχώνα, δηλαδή της σήκωναν ψηλά τα πόδια κρατώντας τα ανοιχτά μέχρι ότου η μαμή παρασκευάσει τα «φταρμικά». Αυτά ήταν εννέα ψημένα κρεμμύδια στη θράκα, τρία σφιχτά βρασμένα αυγά, τρεις χούφτες στάχτη από το παραγόμι και σκόνη από κοπανισμένες φλούδες επτά δένδρων, όπως ροδιάς, δρυός, κυδωνιάς, αγριοκορτσιάς κ.λπ. Όλα αυτά τα τοποθετούσε σε ένα τουλουπάνι (νεραϊδόπανο) και τη μάζα αυτή την έδενε στην άκρη με ένα «κόζινο» ισχυρό γαϊτάνι. Η «Αστερομαμή» τοποθετούσε το παρασκευάσμα στην προσιπτούσα μήτρα, εβάπτιζε το γυμνό δεξί της πέλιμα σε ένα ταψί με ραζί ή ξύδι, σταυροκοπιόταν και αστραπιαίως με την φτέρινα του ποδιού της πατούσε βιαίως και ωθούσε με σταθερή πίεση την προσιπτούσα μήτρα μέσα στον κόλπο της λεχώνας κάνοντας έτσι την ανάταξη της μήτρας. Μετά τοποθετούσε ένα μεγάλο σφοντύλι «αστεροσφόντυλο», δυο ξύλινους κρίκους για την συγκράτηση της μήτρας και έδενε με το ζωνάρι το αιδούο της γυναίκας με τους μηρούς για τρεις ώρες. Επίσης σήκωνε την λεκάνη με ένα μαξιλάρι και πότιζε τη λεχώνα με αφεψήματα από βότανα παυσώδινα και αναληπτικά.

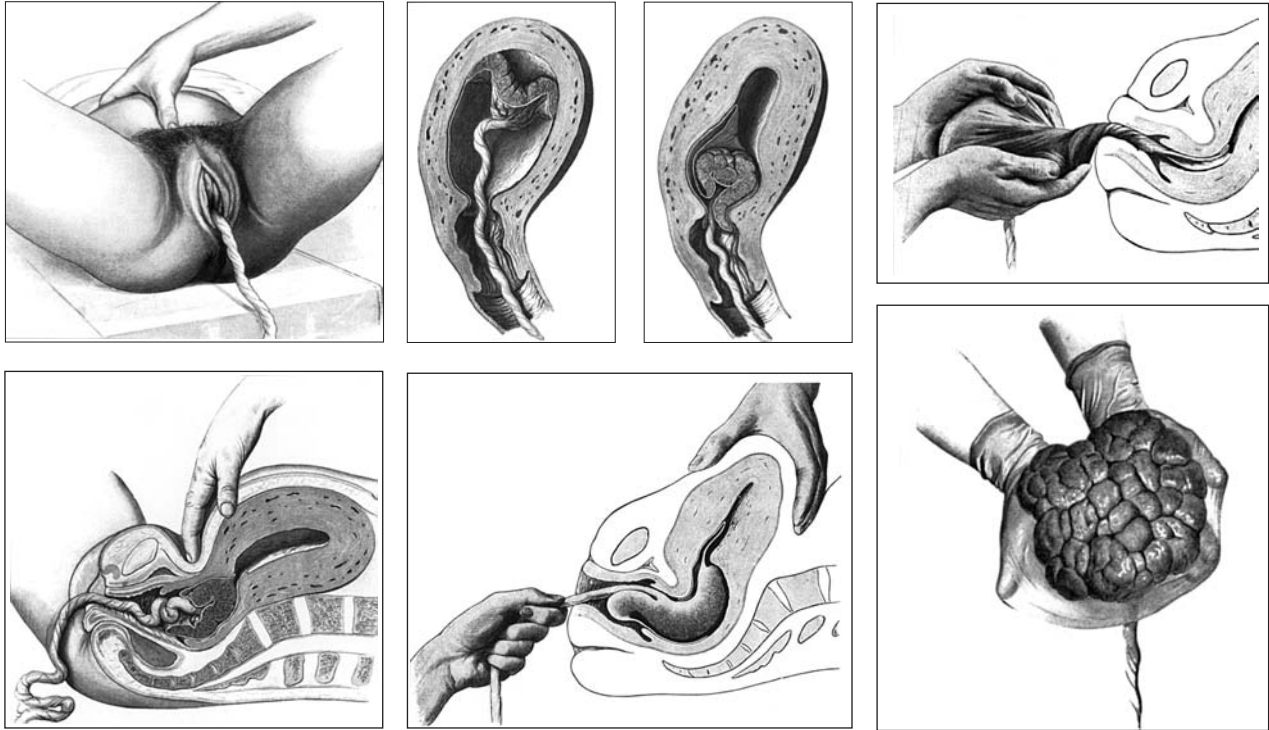
Ιατρική ερμηνεία

Η ανάταξη της μήτρας με το «φτέρισμα» στη λοχεία ήταν, τα χρόνια εκείνα, μια αδήρητη ανάγκη αφού οι χειρουργικές μέθοδοι ήταν τότε ανύπαρκτες. Κρατώντας οι πλαγιομαμές ψηλά τα πόδια και τη λεκάνη της λεχώνας την προστάτευαν από την ελαφρά καταπληξία (ήταν η γνωστή θέση Trendelenburg) για αντιμετώπιση του shock. Η μαμή αφαιρούσε συνήθως τον επιπωματισμό σε τρεις ώρες ή και περισσότερες και έμενε η λεχώνα κληνήρης για επτά ημέρες. Αν ο επιπωματισμός της μήτρας παρέμενε για περισσότερο από επτά ημέρες (πράγμα σπάνιο) τότε δημιουργούνταν στον κόλπο έλκη και εκκρίσεις δύσοσμων υγρών από την κατακράτηση των λοχείων ή από φλεγμονή της μήτρας με τραγική κατάληξη τον θάνατο της λεχώνας από επιλόχειο λοίμωξη. Τον επιλόχειο πυρετό, την θανατηφόρο αυτή επιπλοκή την έλεγαν «Αρπάχτρα» επειδή άρπαζε άδοξα τη ζωή της λεχώνας ή «Λευτερίτη».

ΑΒ. Το «Ξαφνιασμα» της Λεχώνας (ψύχωση της λοχείας). Η Αρχαία Έμπουσα και τα θεραπευτικά ωκντόκια.

α) Το «Ξάφνιασμα με Χήνες», β) το «Φοβέρισμα» και γ) το «Συνέπαρμα»

Όταν μια λεχώνα που είχε κακοπάθει στον τοκετό από δυστοκία παρουσίαζε ψυχική κατάπτωση, μελαγχολική διά-

Εικόνα 82. Δείχνει την Τρίτη περίοδο του τοκετού δηλαδή την φυσιολογική αποκόλληση και την έξοδο του πλακούντα Α, ο χειρισμός του Kustner για να διαπιστώσουμε αν έγινε αποκόλληση του πλακούντα Β, Γ. Η περιστροφή του πλακούντα και των υμένων γίνονται για να κατακρατηθούν στην μήτρα υπολείμματα της Ζ επισκόπησης των κοτυληδόνων για την ακεραιότητα του πλακούντα. (Εκ του E. Bumm)

θεση, παραξενιές, ανορεξία, αστάθεια, μεγάλη υπνηλία και άρνηση να δεχθεί στην αγκαλιά της το νεογέννητο βρέφος πίστευαν ότι «Ξαρμενιάστηκε» δηλαδή κατέλαβε την ψυχή της ο «Αρμένης», ένα κακοποιό πνεύμα που εμφανίζεται μετά τον τοκετό σε αλαφροϊσκιωτες και κακοπαθημένες στη γέννα γυναίκες ή τα δίδυμα θηλυκά δαίμονια, η Άμπουσα (Έμπουσα) και η Αλφιτώ, που συνήθως κυριεύαν την ψυχή μιας λεχώνας που είχε κακοπάθει στον τοκετό.

Επειδή το «Ξαρμενιάσμα» θεωρείτο σοβαρή επιπλοκή της λοχείας που έθετε σε κίνδυνο τη ζωή του βρέφους από τη μητέρα, η πρώτη σοφή πράξη της μαμής ήταν να απομακρύνει το βρέφος από τη λεχώνα μάνα του, για να μη το «πλακώσει» στον ύπνο (βρεφοκτονία). Όλο δε το 24ωρο έμενε κοντά της η Οπισθομαμή ή η «Σηκωτού» («Σκωτού»). Την επομένη καλούσαν τον ιερέα να διαβάσει την σχετική ευχή «εις γυναίκα λεχώ» και τον εξορκισμό του Μεγάλου Βασιλείου. Ο ιερέας της έδινε να πει το «ευχόνερο» (αγιασμένο νερό) για να εκδιωχθούν τα δαίμονια που της είχαν ζώσει την ψυχή. Όταν η θεοτική ευχή δεν είχε αποτέλεσμα, η μαμή εφάρμοζε την παραδοσιακή της θεραπεία με το «Ξάφνιασμα» και το «Φοβέρισμα» που τα θεωρούσε σαν βοηθητικά «Καλογεννητήρια» (ωκυτόκια).

α) Το Ξάφνιασμα με τις πεινασμένες χήνες

Την ώρα που η λεχώνα κοιμόταν, η μαμή έριχνε κριθάρι, σιτάρι και μπουλουγούρι ανάμεικτα δεξιά και αριστερά στο κρεβάτι της λεχώνας ακόμη και επάνω στην κοιλιά της, χωρίς να το αντιληφθεί η πάσχουσα από κατάθλιψη λεχώνα, και ξαφνικά άφηνε να εισβάλλουν στο δωμάτιο της λεχώνας τρεις χήνοι και επτά χήνες ή τρία κοκκόρια και επτά κότες που ήταν πεινασμένες. Αυτές άρχισαν να επιτίθενται πεινασμένες και να προκαλούν θόρυβο και φασαρία ώστε η λεχώνα ξυπνούσε τρομαγμένη (Εικόνα 81).

β) Το φοβέρισμα για φωτιά-πυρκαγιά

Κάτι παρόμοιο με το «Ξάφνιασμα» ήταν το «Φοβέρισμα». Τα μεσάνυχτα και για τρεις συνεχείς ημέρες η μαμή έμπαινε ξαφνικά στο δωμάτιο που κοιμόταν η λεχώνα και τις έριχνε στο πρόσωπο έναν κουβά κρύο νερό φωνάζοντας: «Φωτιά! Φωτιά! Πυρκαγιά! Πυρκαγιά! Φευγάτε να φύγουμε!». Έτσι η λεχώνα ξυπνούσε τρομαγμένη.

γ) Το «Συνέπαρμα»

Μετά τις παραπάνω ενέργειες της μαμής ακολουθούσε το πότισμα της πάσχουσας με αφειψήματα από τα «αρμένια» δηλαδή τα ωκυτόκια βότανα μετά από τις παραπάνω ενέργειες της μαμής.

Ιατρική ερμηνεία

Η Έμπουσα ή Άμπουσα ίσως είναι αρχαιοπινής επιβίωση από το «άμπωτις» που σημαίνει πτώση ψυχική δηλαδή

κατάθλιψη, η δε Αλφιώ είναι το πρόσωπο της λεχώνας «πανιασμένο», υπόλευκο και απαθές.

Το «Ξάφνιασμα με τις χήνες» και το «Φοβέρισμα» ήταν ένα είδος shock που πίστευαν από τα πανάρχαια χρόνια ότι θεράπευε τις ψυχικές παθήσεις. Το ωκυτόκιο αυτό ίσως είναι επιβίωση από τα Ηραία γιατί η χήνα όπως και το παγώνι ήταν τα ιερά ζώα της Ήρας. Από ιατρικής απόψεως σημασία είχε ο απότομος αφόρητος θόρυβος που έκαναν οι χήνες. Δεν ήταν τυχαίο στο κοπάδι να είναι τρεις χήνοι και επτά χήνες. Ως γνωστό σε ένα κοπάδι επτά χηνών αντιστοιχεί μόνο ένας χήνος. Αν κάποιος βάλει και άλλους χήνους τα πτηνά είναι τόσο εριστικά και προκαλούν τόσο θόρυβο και «σαματά» ώστε αλληλοεξοντώνονται μέχρι θανάτου λόγω της μεγάλης αντιζηλίας. Το ίδιο ψυχικό shock προκαλούσε και ο φόβος για τη φωτιά.

Όσον αφορά για το «Συνέπαρμα», η ιατρική βοήθεια που παρείχαν τα αφεψήματα, «τα αρμένια» που πότιζαν την πάχουσα ήταν σημαντική. Αναφέρουμε τα πιο κοινά «αρμένια»: α) το Μελισσόχορτο ή Κιτροβάλαμο, περιείχε κιτρονελλάλη, κιτράλη και γερανιόλη (κατευναστικά του ΚΝΣ) β) η Βαλεριάνα, που περιέχει βαλεριανικό οξύ και μεθυλετόνη (σπασμολυτικό, κατευναστικό και ελαφρό αναισθητικό) γ) το Σταυροβότανο που περιέχει βερβενάλίνη και βερβενίνη (κατευναστικά-αγχολυτικά) δ) η Μαντζουράνα που περιέχει τερπινεόλη και βαρνεόλη (ψυχορρεμιστικές ουσίες) ε) η Λεβάντα που περιέχει υδροξυκουμαρίνη, ερνιαρίνη και λιβολίνη (κατευναστικά και ψυχορρεμιστικά) κ.λπ.

ΑΓ. Τα Ευτόκια για την αποβολή του πλακούντος και των εξαρτημάτων υμένων και του ομφαλίου λώρου

Η έξοδος του πλακούντος από τη μήτρα σηματοδοτεί και το πέρας του τρίτου σταδίου του τοκετού της υστεροτοκίας. Μετά τη γέννηση του παιδιού η μαμή περιμένει συνήθως όσο χρόνο κάνει η βοηθός της να διαβάσει την άγια επιστολή στο πλευρό της λεχώνας και να την ενθαρρύνει. Ο χρόνος αυτός αντιστοιχεί σε 15-30 πρώτα λεπτά της ώρας. Αν μετά το χρόνο αυτό δεν αποκολληθεί και αποβληθεί ο πλακούντας τότε η πλαγιομαμή ψιθυρίζει τρεις φορές το «Πάτερ ημών» και μία το «Πιστεύω» ενώ η εμπροσθομαμή πιέζει μαλακά με το χέρι της την κοιλία στο υπογάστριο πίσω από την ηβική σύμφυση. Στη συνέχεια η μαμή κάνει το χούφτωμα της μήτρας και σε ένα υστερόπονο (ωδίνη) ασθενή εκθλίβει ήπια τον πυθμένα της μήτρας ενώ σιγά-σιγά έλκει τον ομφάλιο λώρο. Συνήθως η έξοδος συντελείται χωρίς πρόβλημα (Εικόνα 82). Αν όμως παρά τους χειρισμούς και την επίκληση των «θεοτικών» δεν αποκολληθεί ή υπάρχει και αιμορραγία τότε η μαμή εφαρμόζει τα λαϊκά ευτόκια για να βγει το λευτέρι (υστερο-πλακούντας) ώστε να ελευθερωθεί η γυναίκα. Τα ωκυτόκια αυτά τα θεωρούσαν αποτελεσματικά.

α) Το φοβέρισμα του ύστερου (ακόλουθου, συντροφιού)

Η μαμή μετά το αφαλόκομα κρατούσε το άκρο του λώρου για να μη τραβηχτεί προς τα μέσα και κρατώντας μια πυρακτωμένη σακοράφα (χονδρή βελόνη) «κεντούσε» το λώρο για να φοβερίσει το ύστερο να ξεκολλήσει!

β) Τα «λευτεροβάρυντα» ή οι Μόλυβοι των αρχαίων

Η μαμή κρεμούσε ένα-τρία βαρύδια από καντάρια (ζυγούς) στο άκρο του λώρου και σήκωνε τη λεχώνα όρθια ώστε με το βάρος των βαρυδίων να αποκολληθεί ο πλακούντας. Προσωπικά έχουμε πειραματισθεί και βρήκαμε ότι ο φυσιολογικός ομφάλιος λώρος μπορεί να κρατήσει μέχρι 12kg βάρους χωρίς να ραγεί.

γ) Το μαύλισμα του ακόλουθου

Η μαμή «καλόπιανε» το ύστερο και σιγά-σιγά έλκωντας με γλυκιά φωνή του έλεγε: «κίτ! κίτ! κίτ! έβγα συντρόφι του παιδιού σε περιμένη η Παναγιά! Έξελθε Λευτεράκι μου ως εξήλθε ο Ιωνάς εκ της κοιλίας του κύτους και ο Λάζαρος εκ του μνήματος Αμήν και έβγα!»

δ) Το «Φυσούνισμα» για να ξεκολλήσει το λευτέρι

Η μαμή έβαζε τη λεχώνα να φυσάει δυνατά 3, 5, 7, 9 μέχρι και 12 φορές σε αδειανές τσίτσες ή φιάλες ή κολοκύθες για να πέσει το ύστερο.

ε) Ο «Κλουβίτης»

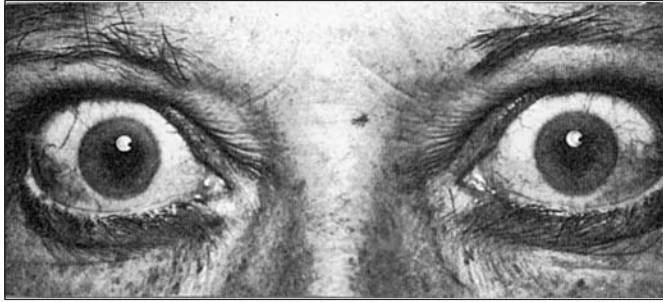
Έδιναν στη λεχώνα ένα κλούβιο αυγό που το είχαν ρίξει στο παπούτσι του ανδρός της ή της πεθεράς της! να το πει για να αναγουλιάσει και να πέσει ο πλακούντας από το σπαστάρισμα της κοιλιάς (αύξηση ενδοκοιλιακής πίεσης). Ήταν από τα ουκ άνευ η πάση θυσία έξοδος του υτέρου γιατί αν δεν έβγαινε το λευτέρι (ο πλακούντας) τότε θα ερχόταν ο «Λευτερίτης» δηλ. ο επιλόχειος πυρετός να την «ελευθερώσει» = δηλ. να την στείλει στο μνήμα. Γι' αυτό λέγαν ότι το ένα πόδι της λεχώνας είναι στον τάφο.

στ) Το «σφράγισμα της γαστέρας (κοιλιάς – υπογαστρίου με σφραγιστήρα και σφύξιμο της κοιλιάς με το ζωνάρι του ανδρός για γεροσύνη

Μετά την ομαλή αποβολή του πλακούντος η μαμή έπαιρνε μια ξύλινη σφραγίδα πρόσφορου την τοποθετούσε πάνω από την ηβική σύμφυση και την έδενε σφιχτά με το ζωνάρι του ανδρός της λεχώνας αν το νεογέννητο ήταν αγόρι ή με ένα τσεμπέρι της πεθεράς ή μαγιάς (μάνας) αν ήταν κορίτσι!

ΑΔ. Τα Ευτόκια για τα «Αντισκόμματα» της λεχώνας (αποφυγή σοβαρών επιπλοκών της λοχείας)

Η Λοχεία ως γνωστόν είναι το χρονικό διάστημα μεταξύ τοκετού και επανόδου της μήτρας στο φυσιολογικό μέγε-

Εικόνα 83. Α) Η «Γελλώ» το δαιμόνιο με το πέτρινο βλέμμα δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η οξεία θυρεοτοξίκωση ή νόσος του Basedow. Τα παλιά χρόνια η θυρεοτοξίκωση του νεογνού ήταν σχεδόν 100% γι' αυτό οι αρχαίοι την έλεγαν παιδόφιλο Γελλώ ή Γοργώ. Σήμερα με τη θεραπεία επιστούν Β). (Εκ του LE VITT)

θος, συνήθως σε 6-8 εβδομάδες από τον τοκετό. Η μήτρα στο τέλος της κύησης έχει βάρος 1000 γραμμαρίων. Στο τέλος της λοχείας παλινδρομεί στο βάρος των 60 γραμμαρίων. Οι σπουδαιότερες και σοβαρότερες από τις επιπλοκές αυτές που τις λέγαν «Αντισκόμματα» ήταν:

1. Η αιμορραγία της υστεροτοκίας

Το σοβαρότερο και τραγικότερο «αντίσκομμα» της λοχείας ήταν η αιμορραγία της υστεροτοκίας. Αυτή αποτελούσε τη συχνότερη αιτία θανάτου των γυναικών στη γέννα. Ήταν το λεγόμενο «Πάτημα του Αλυ». Η αιμορραγία της λοχείας οφειλόταν κυρίως α) στην ατελή αποκόλληση του πλακούντος, β) στην ατονία της μήτρας και γ) στην επίσχεση τεμαχίου του πλακούντος ή των υμένων στην κοιλότητα της μήτρας. Αν η αιμορραγία δεν καταπολεμείτο με τον προσήκοντα τρόπο, τότε έθετε σε άμεσο κίνδυνο τη ζωή της μητέρας και του νεογέννητου, γι' αυτό η αιμορραγία της υστεροτοκίας ειδικότερα επέβαλλε, σχεδόν πάντοτε, άμεσο και ταχεία επέμβαση προς αποφυγή του αναπόφευκτου. Η μαμή έπρεπε να έχει παρουσία πνεύματος και παρηρησία αυτογνωσίας, με ψυχραιμία μέχρι βαθμού «απαθείας». Έπρεπε να τις διακρίνει οξύτητα στην αντίληψη του επικειμένου κινδύνου και ταχύτητα για την άμεση και ανεπίληπτη εφαρμογή των εκάστοτε ενδεικνυόμενων θεραπευτικών μέσων.

Η έμπειρη μαία απάραχη αλλά και γρήγορη με περίσκεψη έπρεπε να προβεί στην εφαρμογή των διαφόρων «ωκυτόκιων» μεθόδων της αλλά όχι σπάνια εφαρμόζοντας και το «σπεύδε βραδέως». Η ηθική ικανοποίηση της μαμής από την επιτυχημένη αντιμετώπιση της αιμορραγίας της υστεροτοκίας, ουδεμίας άλλης ήταν εφάμιλλη σε μεγαλείο ψυχής και ηθικής ικανοποίησης γιατί στην κυριολεξία έσωζε τη ζωή της λεχώνας, αφού όπως λέγει η παροιμία «σαράντα μέρες το μνήμα της λεχώνας είναι ανοιχτό».

2) Η Εκστορφή της μήτρας

Επρόκειτο για σοβαρό συμβάν μετά την έξοδο του παιδιού που συνοδευόταν από αιμορραγία και καταπληξία (shock). Στην επιπλοκή αυτή η εσωτερική επιφάνεια της μήτρας γινόταν εξωτερική και ακουμπούσε στο τοίχωμα του κόλπου ή επρόβαλε από το αιδούο. Το κατελείγον ωκυτόκιο ήταν το «φτέρνισμα» ή «πάτημα της μήτρας» δηλ. η ανάταξη με ισχυρή πίεση με την φτέρνα του πέλματος της μαμής.

3) Η εμβολή αμνιακού υγρού ή εμβολή αέρος

Πρόκειται για την «Έμπουσα» των αρχαίων ή τη «Λάμια» των Βυζαντινών. Και τα δύο συμβάματα («αντίσκομμα-τα») προκαλούσαν απότομο βαρεία αναπνευστική δυσφορία, κυάνωση και κυκλοφορική ανεπάρκεια. Η απότομα εμφανιζόμενη δύσπνοια και κυάνωση με πόνο στο θώρακα, αρρυθμία, shock κατέληγε αυτοστιγμύ στον θάνατο.

4) Η αγχώδης καταπληξία από οξεία θυρεοειδική κρίση το κακοποιό πνεύμα η Γελλώ (θυρεοτοξίνωση, νόσος Basedow)

Η καταπληξία κατά τη λοχεία προσωποποιείται ως η «Γελλώ» (το δαιμόνιο που έπαιρνε τη μάνα αλλά κυρίως θανάτωνε τα νεογέννητα (Παιδόφιλο Γελλώ (Εικόνα 83) τη λέγαν οι αρχαίοι). Πίστευαν ότι επρόκειτο για φανταστικό δαιμόνιο αλλά πρόκειται για τη θυρεοτοξίκωση τη νόσο του Basedow.

5) Η ινωδογονοπενία της λοχείας, η «Γοργώ» ή «Μορμώ» των αρχαίων

Η απότομος αλλοίωση του αίματος μιας λεχώνας με συνεχή αιμορραγία, όπου το «αίμα γινόταν νερό» ήταν η προσωποποίηση της «Γοργούς» ή «Μορμούς» των Αρχαίων και των Βυζαντινών. Δηλαδή τα δαιμόνια που έπαιρναν με τον τρόπο αυτό τη λεχώνα αλλά όχι το νεογέννητο παιδί.

6) Το «Κλείδωμα της μήτρας». Ήτοι: Η Λοχειόμητρα και το «Κλύζεμα της μαμής» ή τα «Κλυστήρια» και τα ευτόκια για τα «στεροπόνια». Τα «αχνίσματα του πόρου»

Όταν γινόταν κατακράτηση των λοχείων και η γυναίκα υπέφερε ή άρχιζε να ανεβάζει πυρετό, η μαμή ανυσηχούσε και αντιμετώπιζε την κατάσταση θεραπευτικά α) με «αχνίσματα» για να χαλαρώσει ο τράχηλος της μήτρας και β) με το «κλύζεμα της μήτρας» (Εικόνα 84).

Όταν τα παλιά χρόνια δεν έβγαιναν τα λόχεια, οι υμένες ή τα υπολείμματα του πλακούντος ή τα πύγματα του αίματος από την κατακράτηση, λόγω σπασμού του στομίου της μήτρας, τότε οι εμπειρικές γιάτρισσες προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να ανοίξουν το συνεπαρμένο στόμιο της μήτρας για να παροχετευθούν τα λόχεια. Γιατί αν αυτό δεν το κατόρθωναν τότε η λεχώνα είχε να αντιμετωπίσει τις «Κακοσύνες» δηλ. τις θανατηφόρες επιπλοκές που κατέληγαν στο θάνατο.

Προς τούτο κάθε παραδοσιακή μαία είχε ειδικό κλύσμα, ένα είδος «ξύλινου σερβιτσαλιού», που το γέμιζε χλιαρό νερό, κρασί, άλατα θεικού χαλκού, μέλι και μανδραγορίτη ή ναρκισσίτη οίνο και προσπαθούσε να ανοίξει το συνεπαρμένο στόμιο της μήτρας. Αν δεν το κατάφερε τότε είχε ένα φουσερό και προσπαθούσε να ανοίξει τον πόρο (στόμιο). Αν και αυτό δεν τελεσφορούσε τοποθετούσε μια λαμπάδα κέρηνη (σαν κηρίου του Hagar) και πότιζε τη λεχώνα με βότανα ηρεμιστικά και χαλαρωτικά.

7) Οι «Κακοσύνες» ή οι «Φθονεροί ρύποι» των αρχαίων (Πυόμητρα)

Επρόκειτο για τα κάκοσμα διατηρημένα λόχεια από τα κατακρατηθέντα 2-3 ημέρες λόχεια ήτοι υψηλός πυρετός, κακουχία, ταχυσφυγμία, καρδιακή ανεπάρκεια κ.λπ.

8) Η «Στρίγγλα». Ήτοι η προσωποποίηση της Εκλαμψίας της λοχείας

Η βαρύτερη μορφή της εκλαμψίας - τοξιναιμίας εμφανιζόταν στη λοχεία και χαρακτηριζόταν από τονικούς και κλονικούς σπασμούς που ακολουθούσαν από κόμα. Η «Στρίγγλα» κατά πρότίμηση σε μεγάλο ποσοστό 80-90% έπνιγε τις «τροφερολεχωνίτσες» δηλ. τις νέες πρωτοτόκους.

9) Ο «Λευτερίτης» ή «Αρπάχτρα». Ήτοι η προσωποποίηση του Επιλοχείου πυρετού ή και της Σηψαιμίας

Η επιλόχειος λοίμωξη περιελάμβανε όλες ανεξαιρέτως τις ανώμαλες καταστάσεις οι οποίες ήσαν απότοκες της προσβολής από μικρόβια που είχαν εισέλθει στα γεννητικά όργανα της γυναίκας κατά τη διάρκεια του τοκετού και της λοχείας. Τα παλιά χρόνια που δεν υπήρχαν τα αντιβιοτικά και δεν ήταν γνωστά ούτε τα μικρόβια ούτε η ασήψια και η αντισηψία, η λοίμωξη του γεννητικού σωλήνος της λεχώνας, αποτελούσε τον μεγαλύτερο κίνδυνο για τη ζωή της μητέρας και του νεογνού (Εικόνες 85, 86, 87). Ο τραγικός επιλόχειος πυρετός, οι αιμορραγίες και οι προεκλαμψίες-εκλαμψίες, ήσαν οι τρεις κυριότερες αιτίες θανάτου των λεχωϊδων. Το τραγικό των επιπλοκών αυτών της λοχείας ήταν ο «μαυρόχαρος» που απομάκρυνε απροσδόκητα τη μητέρα από την οικογένεια και ανέκοπτε στο αθώο νεογέννητο πλάσμα το νήμα της ζωής τη στιγμή που εμφανιζόταν ελπιδοφόρο στο φως του Κόσμου (Εικόνα 78).

ΛΕ. Οι Ευτόκιες «κραιοσφυγίες της λεχώνας». Ήτοι: τα θερμαντικά «στυλωτικά πότια»

Η καταπόνηση της μητέρας επί πολλές ώρες από ένα δύσκολο και παρατεταμένο τοκετό ήταν μεγάλη, παρά τη χαρά που είχε στην αγκαλιά της το πολυπόθητο παιδί. Η λεχώνα εξαντλημένη σωματικά, είχε ανάγκη τόνωσης του εξασθενημένου οργανισμού της, αφού όπως έλεγε η μαμή «τώρα είναι όλα άδεια μέσα της». Στην εξουθενωμένη λεχώνα ως πρώτη τροφή έδιναν το καθιερωμένο «λοχωζούμι της Παναγίας». Η μαμή συνήθιζε και έριχνε μέσα σ' αυτό το ζωμό από κότα ή κρέας λίγη «κραιοσφυγία» ή λίγο «τσουκαλοκαυτό» δηλ. τριμμένη ψίχα ψωμιού με ζεστό κρασί. Τα θερμαντικά αυτά στυλωτικά πότια ήταν μαλακτικά «στομαχικά» (ευστόμαχα), ορεκτικά και δυναμωτικά. Επειδή είχαν ευεργετική δράση στον εξαντλημένο και καταβεβλημένο οργανισμό της λεχώνας εθεωρούντο ως ωκυτόκια. Από τα είδη των κρασιών που είχε στη φαρέτρα της η μαμή ιδίως η Αρχοντομαμή άμεση ευτόκιο ευεργετική δράση είχαν οι παρακάτω εννέα οίνοι:

α) Ο «Μαραθίτης» (από μάραθο ή πετροσέλινο), β) ο «Γλυκορριζίτης» (από γλυκορρίζα), γ) ο «Δικταμίνης», δ) ο «Συκίτης», ε) ο «Μανδραγορίτης», στ) ο «Ροϊτης», ζ) ο «Υσσωπίτης», η) ο «Ορυγανίτης» και θ) ο «Ελλεβορίτης Καλαμίνης» (από μίγμα μίξης ελλεβόρου και μέντας).

ΛΣΤ. Η «Ανκομίνα». Ένα ιδιόρρυθμο έμμεσο λαϊκό ωκυτόκιο για τη μείωση της υψηλής θνησιμότητας της Υπερπολύτοκης γυναίκας από τις δυστοκίες

Στη δογματολογία του λαού τα παλιά χρόνια, υπήρχε η εσφαλμένη αντίληψη ότι μια πρωτοτόκος είχε σημαντικά δύσκολο τοκετό, η δε πολυτόκος εύκολη γέννα. Αυτή η πίστη ίσως να οφειλόταν στο ότι εδίδετο μεγαλύτερη προσοχή στην εγκυμοσύνη και τον τοκετό στις πρωτοτόκους, λόγω του αγνώστου, της απειρίας και του φόβου.

Από όλες τις μορφές της δυστοκίας, η πολυτόκος και η υπερπολυτόκος παρουσίαζαν την πλέον υψηλή μητρική θνησιμότητα. Στις πολυτόκες η θνησιμότητα αύξανε κατακόρυφα το δε σύνολο των θανάτων έφθανε το τραγικό ποσοστό των 30%. Στις πολυτόκες η περιγεννητική θνησιμότητα ήταν επίσης υψηλή, γιατί εγεννόντο νεκρά ή ζώντα, αλλά μη βιώσιμα, νεογνά σε πενταπλάσιο αριθμό.

Έτσι τη χαρά της μαμής που είχε φέρει στον κόσμο το πρώτο παιδί μιας πρωτοτόκου, την αμαύρωνε η στέρηση της ζωής (από τις συχνές δυστοκίες) της μητέρας μιας πολυμελούς οικογένειας, που άφηνε απροσπάτευτα τόσα ορφανά παιδιά. Η υψηλή επικινδυνότητα του τοκετού στις πολυτόκες από τις δυστοκίες οδήγησε πολλές μαμές στο σημείο να θεωρούν ως ωκυτόκιο «κατ' οικονομίαν» σε μια υπερπολυτόκο την εθελουσία έκτρωση και στείρωση. Αυτό αφορούσε περισσότερο τις γυναίκες αυτές εφ' όσον έπασχαν από ένα ή περισσότερα συννοσήματα όπως λ.χ. φυματίωση, καρδιοπάθεια, ηπατοπάθεια, νεφροπάθεια κ.λπ. για τη σωτηρία τους.

Η αντίληψη αυτή είχε εμπεδωθεί σε μερικές μαίες από την εξής οικολογική - ευγονική παρατήρηση στην κοινωνία των λύκων. Όταν σε ένα σπήλαιο ζούσαν πολλοί λύκοι και η αύξησή τους έφθανε και γινόταν εφτά (7) λυκοφαμελιές, δηλαδή το σπηλαιοκοινόβιο των λύκων πλησίαζε τον αριθμό 40, για να μην εκδηλωθεί η νόσος λύσσα στην αγέλη, από τη διαταραχή του οικοσυστήματος των συνοικουσών νυχτεριδών των σπηλαίων, που αποτελούν τη φυσική αποθήκη του ιού της λύσσας, τότε η πιο μεγάλη λύκαινα όταν έμεινε έγκυος στο έκτο λυκόπουλο, ίσως από ένστικτο, πήγαινε σε απόκρυμνο γκρεμινό και έβρισκε το φυτό αμάραντο, μια ποσότητα από τον οποίον έτρωγε και απέβαλλε (Εικόνα 88).

Με τον τρόπο αυτό γινόταν ένας ενστικτώδης νομοτελειακός περιορισμός των γεννήσεων των λύκων, ο δε πληθυσμός του κοινοβίου της αγέλης δεν ξεπερνούσε τον αριθμό 39. Οι λύκοι ως γνωστόν ζουν κοινωνική ζωή όπως και οι άνθρωποι. Οι παραδοσιακές μαμές μιμούμενες τη Λύκαινα υπεδείκνυαν σε μια υπερπολυτόκο που είχε περισσότερα από 5-6 παιδιά δηλ. είχε μία αληθινή «λυκοφαμελιά» και «πολυδοντία» όπως έλεγαν τα πολλά παιδιά και εφ' όσον ταυτοχρόνως έπασχε από κάποιο σοβαρό συννοσήμα την παρότρυναν να πράξει το ίδιο, όπως έκανε η Λύκαινα, για να σωθεί.

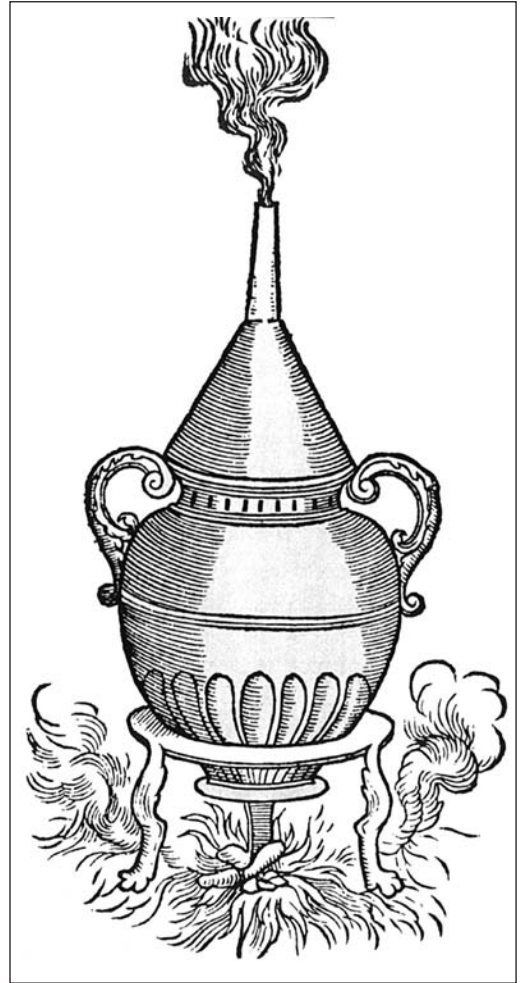
Ο Λαός τη μάνα αυτή, που προέβαινε σε εθελουσία έκτρωση και στείρωση την αποκαλούσε «Λυκομάνα» κατ' εξαίρεση δε ο ιερέας δεν της έριχνε «κανόνα» (ηθική τιμωρία) ούτε οι άλλες γυναίκες την χαρακτηρίζαν ως «φόνισσα» όπως εκείνες που έκαναν εθελουσία έκτρωση και ενώ είχαν λίγα παιδιά.

Από τα 50 είδη των Ελληνικών αμαράντων, μερικά που τα ονομάζουν «στεροβότανα» περιέχουν ποσότητες κυανού του τρυπανιού και ινσουλίνη σε μικρές ποσότητες, ικανές όμως να επιφέρουν έκτρωση στη γυναίκα όπως και στη λύκαινα. Η πίστη για τις εκτρωτικές ιδιότητες του αμαράντου διασώζεται και σε μερικά δημοτικά τραγούδια όπως το παρακάτω του Ξενιτεμένου:

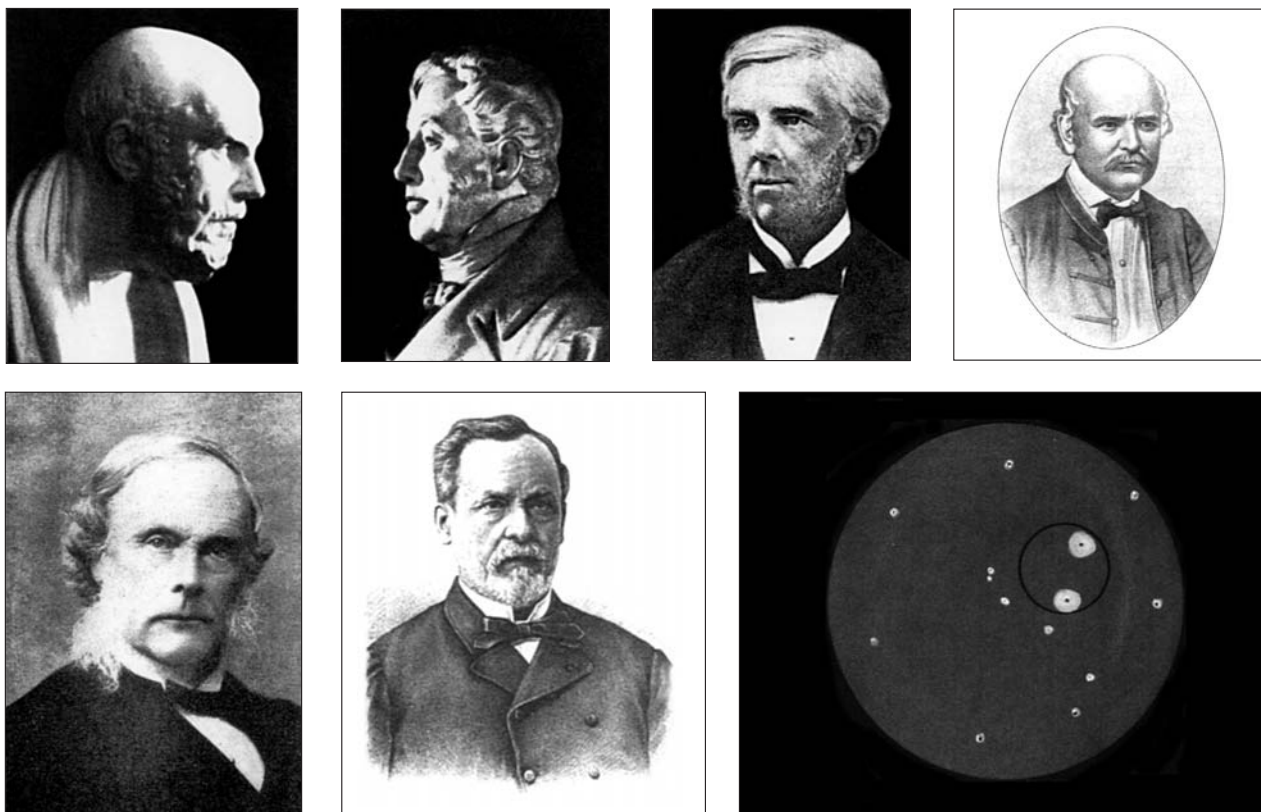
*«Για δέστε τον Αμάραντο σε τι βοννό φυτρώνει.
Φυτρώνει μεσ' τα δύσβατα στον έρημο τον τόπο,
ποτέ του δεν ποτίζεται ούτε δροσολογείται.
Το τρων τα λάφια και ψοφούν τ' αρκούδια κι ημερώνουν
τον τρώνε και οι λύκαινες και στη σιγνή απορρίχνουν.
Νάχεις το φάει μανούλα μου, να μη'χεις κάμει εμένα.
Κι αν μ' έκανες τι σ'ωφελεί κι αν μ'έχεις τι με θέλεις;
Εγώ στα ξένα περπατώ στα ξένα παραδέρνω...».*

Ιατρική ερμηνεία

Οι δυστοκίες των πολυτόκων και των υπερπολυτόκων γυναικών στις οποίες οφειλόταν η υψηλή μητρική θνησιμότης και η επίσης υψηλή περιγεννητική νεογνική θνησιμότης οφειλόταν κυρίως στους παρακάτω αιτιολογικούς παράγοντες. α) Στη δυσμενή κοινωνική κατάσταση, β) στη σκληρή καθημερινή εργασία στους αγρούς και στις οικοτεχνίες, γ) στη σωματική και ψυχική καταπόνηση από τις πολλές φροντίδες, δ) στη φτώχεια, ε) στον υποσιτισμό, στ) στη σιδηροπενική αναιμία και γενικά στις τροφοπενίες, ζ) στην απώλεια ασβεστίου με αντίκτυπο στα οστά, η) στην απασβέτωση της λε-

Εικόνα 84. Υποκαθιστής του Amroise Pare 15ου αιώνος εθεωρείτο ταυτόχρονα και ως απολυμαντήριο. (Ξυλογραφία του 1897)

Εικόνα 85. Διάσημοι γιατροί οι οποίοι συνέβαλαν στην πληρέστερη γνώση μας για την επιλόχειο λοίμωξη.

A) Ο Ιπποκράτης το 400 π.Χ. ήταν ο πρώτος που διέκρινε, παρατήρησε και με οξύνοια περιέγραψε τα σημεία και την κλινική πορεία μιας θανατηφόρου περιπτώσεως επιλοχείου λοιμώξεως. Β) Ο Charles White 1773 ήταν ο πρώτος που ανεγνώρισε ότι ο επιλόχειος πυρετός ήταν φλεγμονή. Αυτός με συστηματική προσπάθεια εμείωσε την τότε μορφή επιδημίας της επιλόχειου λοιμώξεως με την εφαρμογή και γενναία χρήση του χλωριούχου ασβεστίου στην αθύναση τοκετών. Γ) Ο Oliver Wendell Holmes (1809-1894) το έτος 1844 αναγνώρισε τη μεταδοτικότητα του επιλοχείου πυρετού από την παρέμβαση της μαιάς και του γιατρού και απέδειξε ορθούς τρόπους προς αποφυγήν. Δ) Ο Ιγνάτιος Φίλιππος Semmelweis ήρωας μαζί και μάρτυς, ένα φωτεινό αστέρι ο οποίος εμείωσε καταπληκτικά τη μητρική θνησιμότητα από τον επιλόχειο πυρετό και έγραψε το περίφημο σύγγραμμα για την αιτιολογία της φύσης και την προφύλαξη του επιλόχειου πυρετού. Ε) Ο Άγγλος χειρουργός Joseph Lord Lister (1827-1914). Ο πατέρας της ασηψίας και της αντισηψίας φώτισε το σκοτάδι της εποχής εφαρμόζοντας την αντισηψία. ΣΤ) Ο Louis Pasteur (1822-1895) με την πνοή του J. Lister δημιούργησε την μικροβιολογία Ζ) Ο streptococcus Hemolyticus ήταν ο πλέον λοιμογόνος οργανισμός που προκαλούσε τον επιλόχειο πυρετό που είχε στείλει στον άλλο κόσμο εκατομμύρια γυναίκες. (Εκ του E.F. Griffith)

κάνης και τη δυσμορφία της από την οστεομαλακία. Η παροιμιώδης φράση ότι «η γκαστρωμένη σε κάθε γέννα χάνει κι από ένα δόντι και γίνεται στραβοπόδα και βερέμισσα» είναι σοφή (βερέμισσα η φυματική).

Επίσης η χαλάρωση του μυομητρίου από την πολυτοκία ευνοούσε τη δυστοκία με τα ανώμαλα σχήματα του εμβρύου, την ανώμαλη προβολή και την χαλάρωση των κοιλιακών τοιχωμάτων. Η ελάττωση του τόνου της μήτρας από τους πολλούς τοκετούς συχνά οδηγούσε στην αδράνεια, τον παρατεταμένο τοκετό και στην αιμορραγία της λοχείας. Η μείωση της εξωθητικής ικανότητας της πολυτόκου επίσης προκαλούσε δυστοκία γιατί η μήτρα χωρίς το αντισηψιωματικό των μυών της κοιλίας έπαιρνε συχνά λοξή θέση. Έτσι ο πρόδρομος πλακούς, η πρόωρη αποκόλληση του πλακούντος, η ανώμαλη προβολή του εμβρύου, η πρόπτωση της ομφαλίδας, οι αιμορραγίες μετά τον τοκετό από ανικανότητα της μήτρας να συσπασθεί από ελαττωμένη τονικότητα, ήταν συχνές. Επίσης η ένδεια ασβεστίου επηρέαζε την πήξη του αίματος. Η πρώιμη ρήξη του θυλακίου, η πρωτοπαθής αδράνεια, η παράταση της κύησης, η δευτεροπαθής αδράνεια λόγω της καταπόνησης από τις πολλές γέννες και την προχωρημένη ηλικία ήταν σοβαροί επιβαρυντικοί παράγοντες. Επιπλέον ο πρώιμος τοκετός και οι αυτόματες εκτρώσεις, η ρήξη της μήτρας από την υελώδη εκφύλιση και το πενιχρό σε ελαστικές ίνες μυομήτριο, ήταν οι κυριότερες αιτίες της δυστοκίας των πολυτόκων με την τραγική αύξηση της μητρικής και περιγεννητικής θνησιμότητας.

III. ΟΙ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΠΟΥ ΕΙΧΑΝ ΑΜΕΣΗ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗ ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΓΕΝΝΗΤΟΥ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΔΥΣΤΟΚΙΑ ΑΣΦΥΚΤΙΚΟ, «ΣΚΑΣΜΕΝΟ»

Η ασφυξία στο νεογέννητο είναι μία βαρεία και επείγουσα κατάσταση λόγω της ανοξαιμίας και της υπερκαπνίας.

Γιαυτό η ανάνηψη του νεογνού πρέπει να είναι η επείγουσα φροντίδα του πλέον έμπειρου προσώπου που γνωρίζει το μηχανισμό της ασφυξίας και την τεχνική της ανανήψεως. Τα παλιά χρόνια που δεν υπήρχαν τα σύγχρονα μέσα, όπως οι Μονάδες Εντατικής Θεραπείας στα Μαιευτήρια, το πρόσωπο αυτό δεν ήταν άλλο από την παραδοσιακή μαμή με τις βοηθούς της, οι οποίες μερμνούσαν ώστε η αντιμετώπιση της ασφυξίας του νεογέννητου να ήταν από τις πρώτες τους φροντίδες. Με αίσθημα ευθύνης και συνεργασία μοιραζόντουσαν την πείρα και τις ικανότητές τους. Οι τεχνικές μέθοδοι της ανανήψεως των παλιών μαιών επί Τουρκοκρατίας ήταν από συντηρητικές μέχρι και ηρωικές. Η ιδιομορφία των παραδοσιακών αυτών μεθόδων ήταν ότι είχαν ανάμικτες καθαρώς ιατρικές και μαγικοθρησκευτικές ενέργειες που δεν ήταν δυνατόν να προσδιορίσουμε αν οι πρώτες ή οι δεύτερες βοηθούσαν στην ανάνηψη, ή τελικώς αν το ίδιο το νεογέννητο είχε μεγαλύτερες πιθανότητες να τα βγάλει πέρα μόνο του. Η παράδοση αναφέρει ότι μερικές εμπειρικές μαμές, όχι σπάνια, άφηναν το νεογνό παρά τις ταλαιπωρίες ενός δύσκολου τοκετού, να αντιδράσει μόνο του. Οι περισσότερες όμως πίστευαν στην ανάγκη ανανήψεως και αερισμού του ασφυκτικού νεογέννητου. Ακόμη και αν κάποιο συγκεκριμένο νεογνό είχε πιθανότητα να αναπνεύσει, δεν το άφηναν να το κάνει μόνο του, αλλά προσπαθούσαν πάντα να το βοηθήσουν.

Σ' όλα σχεδόν τα νεογνά η κυρίως προσπάθεια ανανήψεως γινόταν από την Εμπροσθομαμή, δηλαδή την υπεύθυνη μαμή που συντόνιζε τις βοηθούς της (Παραμαμές, Πλαγιομαμές, Οπισθομαμές, Κρατιτικές και Δυναμόχερες) ώστε από κοινού φρόντιζαν με σύμπνοια και γρηγοράδα να αναζωογονήσουν το κακοπαθημένο στη γέννα αρτιγέννητο, ανεξάρτητα αν αυτό έδειχνε ότι θα αναπνεύσει μόνο του χωρίς βοήθεια.

Οι περισσότερες μαμές από τη μεγάλη πείρα τους αναγνώριζαν ότι η αδυναμία του αρτιγέννητου να αναπνεύσει δεν οφειλόταν στην άρνησή του αλλά στο ότι το νεογνό ήταν βαρύτερα άρρωστο και «κακοπαθημένο» και γιαυτό απέφευγαν στο ελάχιστο τους χειρισμούς, καθώς πολύ σοφά έκριναν ότι δεν έπρεπε να αυξήσουν την ταλαιπωρία και την καταπληξία του νεογέννητου που είχε κακοπάθει σε ένα άτυπο και δύσκολο τοκετό.

Α. Η πρόληψη, ο καθοριστικός παράγον για την πρόγνωση του ασφυκτικού νεογνού μετά από δυστοκία

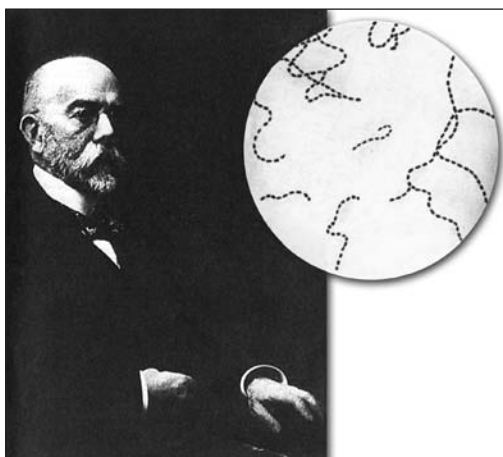
Ένα από τα πρώτα μέληματα της μαμής, που μόλις προ ολίγων ετών κατενόησε η σύγχρονη ιατρική, ήταν η πρόληψη της ασφυξίας. Παρ' ότι οι γνώσεις των αιτιών της ανοξαιμίας και της φυσιολογίας της αναπνοής τα χρόνια εκείνα ήταν άγνωστες, εν σχέσει με τις σημερινές ιατρικές γνώσεις, κάθε εμπειρική μαμή εγνώριζε ότι η πιο συχνή αιτία θανάτου των εμβρύων και των νεογνών ήταν η ανοξία από οποιοδήποτε ατύχημα στην εγκυμοσύνη ή τον τοκετό, είτε αυτό ήταν αιμορραγία, είτε λιποθυμική κρίση.

Γ' αυτό οι προσπάθειες της παραδοσιακής μαμής στρέφονταν προς την πρόληψη με την εξασφάλιση στην έγκυο καλής ενδομητρίας υγείας του κύματος. Χαρακτηριστικό ήταν το έθιμο οι «40 θύμησες», δηλαδή ορμήνιες προγεννητικές της μαμής προς αποφυγή νόσων και ατυχημάτων κατά την εγκυμοσύνη, ιδίως τους τελευταίους μήνες. Αυτή η σοφή πρόνοια που είχε καθιερώσει η παραδοσιακή μαμή με τη δημιουργία του «γονιμικού περιβάλλοντος», εξακολουθεί να ισχύει ως κανόνας στη Μαιευτική ακόμη και σήμερα. Σε πολλές περιπτώσεις η πρόληψη ήταν τότε το πρωτεύον, η δε ανάνηψη, λόγω των πενιχρών αποτελεσμάτων, ήταν δευτερεύουσα! Όταν η μαμή υποπευόταν τους τελευταίους μήνες ή εβδομάδες ότι μια πρωτοτόκος κάτω των 18 ετών ή μια υπερπολύτοκη είχαν πιθανότητα για δυστοκία και αύξηση του κινδύνου για ενδομήτρια ασφυξία του εμβρύου, εφαρμόζαν τον «κανόνα των τριών», δηλαδή α) τάιζαν την έγκυο «μέλι και γάλα», β) έριχναν σε ένα ποτήρι νερό, λίγη σόδα και το έπινε, γ) υποχρέωναν την έγκυο να κάνει τρεις «περπατοζωσιές» στην εκκλησία της Παναγίας ή του Αγίου Ιωάννου και έπρεπε να πάρει τρεις Μεταλαβιές.

Σήμερα γνωρίζουμε ότι οι πράξεις αυτές της μαμής είχαν κάποια ιατρική αξία. Όσον αφορά τον πρώτο κανόνα, όπως παραδέχεται η σημερινή ιατρική, αν διατηρηθεί σε φυσιολογικό επίπεδο το σάκχαρο του αίματος ιδίως τις τελευταίες εβδομάδες, τότε το κύημα εντός της μήτρας και το νεογέννητο ευθύς μετά τον τοκετό, έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να επιβιώσουν από την ασφυξία. Όσον αφορά τον δεύτερο έθιμο με σόδα για να καταπολεμήσουν την οξέωση. Γνωρίζουμε ότι η χορήγηση αλκάλειας (σόδας) αποκαθιστά το αρτηριακό pH και διατηρεί τη γλυκόλυση στη μητέρα και στο κύημα. Για τον τρίτο κανόνα οι τρεις «περπατοζωσιές», δηλαδή τρεις φορές διαδρομή του περιγύρου της εκκλησίας καθημερινά τους τρεις τελευταίους μήνες ευνοεί την καλή θέση και αργότερα την εμπέδωση της κεφαλής. Με τις «περπατοζωσιές» πιστεύαν ότι όταν έρθει η «μεγάλη ώρα» δηλαδή η ώρα της γέννας, τότε έμπαινε «το σφοντύλι στα αδράχτια» όπως έλεγαν για την εμπέδωση της κεφαλής στην πύελο και εξελισσόταν ομαλά ο τοκετός. Οι τρεις Μεταλαβιές (Θεία Κοινωνία) βοηθούσαν στην ψυχολογική στήριξη της επιτόκου με την παραγωγή Β-ενδορφινών, ντοπαμίνης, πολυπεπτιδίων ευεξίας. Η παραδοσιακή μαμή μέσα στο γονιμικό περιβάλλον που είχε διαμορφώσει την εποχή της Τουρκοκρατίας, απόσταγμα εμπειρίας που μεταδιδόταν από γενεά σε γενεά, από μάνα σε κόρη, πίστευε ότι το μυστικό κλειδί για τη γρήγορη και επιτυχημένη ανάνηψη μέσα σε χρόνο τριών «Πατερημών» ήταν η πρόληψη. Σαν εμπειρική μαμογιάτρισσα πίστευε ότι υπήρχε πάντοτε η αιτία της ασφυξίας του αρτιγέννητου. Σήμερα βλέπουμε ότι είχε δίκιο γιατί πολλές φορές στις περιπτώσεις αυτές τα αίτια προηγούνται, ίσως δε είναι το φυσικό

Εικόνα 86. Α) Ignaz Philipp Semmelweis Ούγγρος Μαιευτήρας που πρωτοστάτησε στην εφαρμογή αντισηπτικών μεθόδων στα Μαιευτήρια και εμείωσε δραματικά τη μητρική θνησιμότητα από τον επιλόχειο πυρετό.

Εικόνα 86. Β) Ο Robert Koch ο μεγαλύτερος βακτηριολόγος του κόσμου. Ο πρώτος που ανεκάλυψε τα μικρόβια στον επιλόχειο και ειδικαίωθη 14 χρόνια μετά τον θάνατό του ο Semmelweis ο ήρωας και μάγος που είχε σώσει τις γυναίκες από την επιλόχειο λοίμωξη του αιμολιτικού στρεπτόκοκκου αιτία του επιλόχειου πυρετού. (Εκ του Ν. Longmate)

επακόλουθο η ανοξαιμία, δηλαδή έχει επισυμβεί πριν από την έξοδο του εμβρύου. Επομένως, η αρχή της ανωμαλίας άρχιζε ενδομητρίως, εξακολουθούσε να υπάρχει συνέχεια στον τοκετό και εκδηλώνονταν στη γέννηση του παιδιού.

Β. Οι παράγοντες που ευνοούσαν την δυστοκία και την ασφυξία του νεογέννητου

Επειδή η ασφυξία του νεογέννητου ήταν μια βαρεία κατάσταση που απαιτούσε επείγουσα φροντίδα η παραδοσιακή μαμή με το «Γονιμικό περιβάλλον» που είχε δημιουργήσει, ως πρώτο μέλημα της είχε την πρόληψη της ασφυξίας του κνήματος είτε ενδομητρίως, ή, κατά τον τοκετό, με τρεις κυρίως προληπτικές ενέργειες α) τη συχνή και συστηματική παρακολούθηση, αν μάλιστα ήταν πρωτοτόκος ή υπερπολυτόκος, με τη λεπτομερή γνώση του ιστορικού, πράγμα εύκολο για τη μικρή κοινωνία που ζούσε, β) την εξασφάλιση καλής ενδομήτριας υγείας του κνήματος με την αποφυγή ατυχημάτων κατά την εγκυμοσύνη ή τον τοκετό και με την τήρηση του εθίμου «οι 40 Θύμησες» (ορμήνιες).

Ως εκ τούτου η μαμή ήξερε από την εμπειρία της ποια επίτοκος είχε πιθανότητα να πάθει δυστοκία και ασφυξία του εμβρύου γιατί ακροθιγώς εγνώριζε ή υποπτευόταν τις καταστάσεις εκείνες που συχνά συνδυάζονταν με ασφυξία στον τοκετό, όπως λ.χ. οι μηχανικοί παράγοντες ήτοι δυσμορφίες της πύελου από παραμορφωτική οστεομαλακία, κεφαλοπυελική δυσαναλογία, δυστοκία των ώμων, ανώμαλη προβολή της ωμοπλάτης, άτυπες ισχυρές συσπάσεις της μήτρας, ισχιακή προβολή, εγκάρσιο σχήμα, πρόπτωση του ομφαλίου λώρου ή περιέλιξη αυτού, δίδυμη εγκυμοσύνη, αιμορραγία της μητέρας, λίγο πριν από τη γέννα, όπως λ.χ. από πρόωρο αποκόλληση του πλακούντα, ή προδρομικό πλακούντα, ή άλλες μορφές αιμορραγίας αμέσως πριν από τη γέννα.

Επίσης υπήρχαν και καταστάσεις που αφορούσαν τη μητέρα όπως λ.χ. η πολύ μικρή ηλικία κάτω των 16 ετών ή και η μεγάλη άνω των 33 ετών, η προηγηθείσες πολυτοκίες, ή προηγουμένες κακές εγκυμοσύνες και επιπεπλεγμένοι τοκετοί, ή παρατασιακή εγκυμοσύνη, ή παρατεταμένος τοκετός, ή ενδομήτρια φλεγμονή, ή τοξιναιμία, ή υπέρταση, ή καρδιοπάθεια, ή νεφροπάθεια κ.λπ. Τέλος υπήρχαν και παράγοντες από το έμβryo όπως συγγενείς διαμαρτίες της διαπλάσεως, ερυθροβλάστωση (το «θροφανό» παιδί) η παρουσία «πίσσας» (μηκωνίου), οι συγγενείς καρδιοπάθειες κ.λπ.

Υπήρχαν επίσης την εποχή της Τουρκοκρατίας και επιπρόσθετοι βλαπτικοί παράγοντες που ευνοούσαν την δυστοκία και την ασφυξία του νεογνού, όπως ήταν ο υποσιτισμός, τα λοιμώδη νοσήματα, η φυματίωση, η ελονοσία, τα εντερικά παράσιτα οι ψυχικές ταλαιπωρίες από τους διωγμούς, τους εξανδραποδισμούς, τα βασανιστήρια, τις διώξεις, τα παιδομαζώματα, τα σκλαβοπάζαα των Οθωμανών κ.λπ. Όλοι οι παραπάνω βλαπτικοί παράγοντες συντελούσαν ώστε τα μισά σχεδόν από τα «σκασμένα» απνοϊκά νεογέννητα είχαν πάθει ενδομήτρια ασφυξία.

Όταν η μαμή προέβλεπε άτυπο και δύσκολο τοκετό δηλαδή αληθή δυστοκία με εμβρυϊκή δυσφορία, πάντοτε καλούσε για συμπαράσταση και βοήθεια τρεις τουλάχιστον επιτυχημένες πολύτεχνες μητέρες, τις οποίες συντόνιζε καταλλήλως ώστε να αντιμετωπίσουν από κοινού κάθε έκτακτη κατάσταση πριν και μετά από τη γέννηση του βρέφους. Βεβαίως τότε θα γεννιόταν ένα ασφυκτικό νεογνό δεν ήταν πάντοτε δυνατόν να προβλεπόταν.

Γ. Η ανάνηψη του ασφυκτικού νεογέννητου ήταν το κύριο μέλημα και η μόνη φροντίδα της μαμής

Το πρόβλημα της ανανήψεως του νεογέννητου ήταν από τα Μυκηναϊκά, τα Αρχαία και τα Βυζαντινά χρόνια συνδεδεμένο με μαγικοθηρησκευτικές εμπειρικές Ιατρικές αντιλήψεις. Το ίδιο συνεχίστηκε και επί Τουρκοκρατίας, ως επιβίωση των αρχαίων δοξασιών για τον τοκετό.

Σε μια δυστοκία ή ένα άτυπο και δύσκολο τοκετό ηρωική μορφή δεν ήταν μόνο η παραδοσιακή μαμή με τις εφαρ-

μοζόμενες μεθόδους ανάνηψης του ασφυκτικού νεογνού, αλλά και το ίδιο το ασφυκτικό νεογνό αποτελούσε ίσως την ηρωικότερη μορφή, αφού έδινε μόνο του την υπέρτατη, σκληρή προσπάθεια για να επιζήσει, αδιάφορα από το τι υφίστατο από τις μαγικο-θεραπευτικές πράξεις και ενέργειες της μαμής.

Η γέννηση ενός σχεδόν «νεκροπατημένου», «σκασιμένου» νεογνού ήταν ένα ιδιαίτερα δυσάρεστο γεγονός που εστιγμάτιζε σχεδόν πάντοτε τη μαμή. Οι παρακάτω φράσεις και παροιμίες είναι δηλωτικές του θυμώσφου λαϊκού πνεύματος και της γνωμολογίας του λαού:

«Απ' τη λεχώνα ως τη μαμή χάθηκε το παιδί», «Έσκασε το παιδί απάνω στη γέννα», «Οι πολλές μαμές βγάνουν στραβό το παιδί», «Γεια στα χέρια σου κερά μαμή που έβγαλες το παιδί με δίχως μάτια» (επί μεγάλης ζημίας), «Η μαμή το πήρε στο λαϊμό της», «Οι πολλές μαμές πνίγουν το παιδί», «Πολλές μαμές για ένα παιδί φόβος μη το στραβώσουν» κ.λπ. (Εικόνα 89). Αντιθέτως το κατόρθωμα της ανάνηψης ενός άλλου ανάλογου νεογνού αποτελεί ένα λαμπρό και θριαμβευτικό γεγονός ότι «νεκρό ήταν και ανέστη», «τυφλό ήταν της ανέβλεψε». Οι παρακάτω φράσεις είναι ενδεικτικές:

«Ν' αγιάσουν τα χεράκια σου κυρά μαμή», «Η ευχή μου νάναι στα χεράκια σου κυρά μαμή νάχεις καλές γέννες», «Από το Θεό κι' απ' τα χέρια σου κυρά μαμή σώθηκε το παιδί», «Πάντα πέτυχη κυρά Καλή».

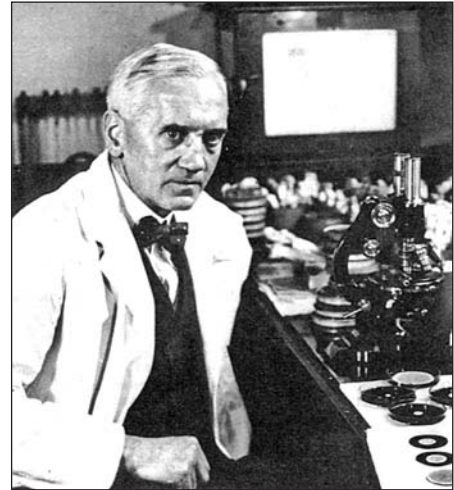
Σήμερα πιστεύουμε ότι και η σοβαρή ασφυξία ενός ωρίμου νεογέννητου αν αντιμετωπισθεί με επιτυχία αμέσως, το βρέφος μπορεί να ενηλικιωθεί χωρίς να εμφανίσει εγκεφαλικές διαταραχές. Το νεογνό που ανένηψε μετά από 3' - 4' - 5' λεπτά της ώρας, μετά τα τρία «Πατερημά», δηλαδή είχε μακρόχρονη ανάνηψη έχει αυξημένη πιθανότητα να εμφανίσει εγκεφαλική βλάβη όπως εγκεφαλική παράλυση, διανοητική καθυστέρηση, επιληψία κ.λπ.

Ως εκ τούτου τα πλέον αποφασιστικής σημασίας μέτρα ήταν τα προληπτικά όπως 1) η λήψη προληπτικών μέτρων αμέσως πριν από τη γέννηση του νεογνού και 2) η άμεση και ταχεία λήψη μέτρων για την ανάνηψη, αμέσως μετά τη γέννηση του. Ακόμη και αν το βρέφος ήταν πρόωρο ή ελλιποβαρές και «άσωστο» από υποδεέστερο γενετικό υπόστρωμα, η άμεση αντιμετώπιση της ανοξαιμίας έχει την πιο σημαντική αξία για το μέλλον του βρέφους ώστε να του επιτρέψει να μεγαλώσει χωρίς στοιχεία εγκεφαλικής βλάβης. Η μαμή που δεν ήταν ικανή απ' ενός μεν να προβλέψει, απ' ετέρου δε να προβεί σε ανάνηψη ενός ασφυκτικού νεογνού ώστε, να το βοηθήσει αποτελεσματικά για να σωθεί, καταδικαζόταν από την κοινωνία της μικρής κοινότητας ότι «δεν ήταν πέτυχη μαμή» αλλά «ποντικομαμή». Επειδή δεν την διέκρινε η προνοητικότητα και η διδαχή της πείρας. Η μαμή αυτή έπεφτε από την ομαδική συνείδηση του λαού σε περιφρόνηση γιατί δεν είχε το ηθικό σθένος να δράσει αποτελεσματικά ώστε να μη στερηθεί το νεογέννητο της σωτήριας προσπάθειας να διασωθεί.

Δ. Η τηρητέα παραδοσιακή αγωγή της μαμής σε δυστοκίες με σκοπό της μείωση της περιγεννητικής θνησιμότητας

Τα παλιά χρόνια η περιγεννητική θνησιμότητα ήταν μεγάλη σε όλα τα διαμερίσματα της χώρας. Η κύρια αιτία ήταν οι δυστοκίες. Στους άτυπους αυτούς τοκετούς το ποσοστό της νοσηρότητας και θνησιμότητας αφορούσε στα δυο τρίτα (2/3) των γεννήσεων τα αγόρια και στο ένα τρίτο (1/3) τα κορίτσια και αυτό για καθαρά ιατρικούς λόγους (Εικόνα 90).

Η μαμή λόγω μεγάλης εμπειρίας ήταν πάντοτε μεθοδική και συνεπής στις πράξεις και ενέργειες της που αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση μιας δυστοκίας και στην ανάνηψη και αναζωογόνηση ενός ασφυκτικού «σκασιμένου» αρτιγέννητου. Παρά τους διαφόρους αυτοσχεδιασμούς στην ανάνηψη, κατά βάση είχε εμπειρία μια παραδεδεγμένη παράδοση στις τεχνικές μεθόδους ανάνηψης ενός απνοϊκού νεογνού.

Εικόνα 87. Η κοσμοϊστορική ανακάλυψη των αντιβιοτικών από τον μεγάλο ερευνητή της ανθρωπότητας Alexander A. Fleming συνέβαλε στην πρόληψη της βροτοληγού επιπλοκής της επιλόχειου λοιμώξεως που στο παρελθόν είχε στείλει χιλιάδες λεχώνες στον κάτω κόσμο, στον σκοτεινό Άδη, γιατί ο επιλόχειος πυρετός είχε θερίσει τις γυναίκες σ' ολόκληρη την ανθρωπότητα.

A) Sir Alexander Fleming ο οποίος ανακάλυψε το 1928 την πενικιλίνη.

B) Η ιστορική καλλιέργεια του Fleming. Η μεγάλη λευκή κηλίδα ήταν η «μούχλα» του *Penicillium notatum* η οποία τυχαία ανεπτύχθει. (Εκ του N. Longmate)

Ε. Η επείγουσα ονοματοθεσία του παιδιού πριν από τον τοκετό με ένα ευχαιτικό - σωστικό όνομα συνήθως το όνομα Γιάννης καθώς και τα μελλοντικά προβλήματα του

Στην παραδοσιακή κοινωνία επικρατούσε η αντίληψη ότι σε κάθε δυστοκία εθεωρείτο μεγάλη αμαρτία να πεθάνει το παιδί αβάφτιστο πριν γεννηθεί ή να βγει «σκασιμένο» και αβάφτιστο. Κατά τη δογματολογία του λαού και το άγραφο εθιμικό δίκαιο και επίσης την «κατ' οικονομίαν» επιείκεια της Εκκλησίας η μαμή σε περίπτωση δύσκολου τοκετού είχε την ηθική υποχρέωση απέναντι στη συνείδηση της και στην Κοινότητα να ονοματίσει το παιδί πριν γεννηθεί.

Η μεγάλη πιθανότητα να κακοπάθει το παιδί στη γέννα ή να κινδυνεύσει η ζωή του, την ανάγκαζαν να ονοματίσει το παιδί πριν γεννηθεί με ένα ευχαιτικό - σωστικό όπως το όνομα «Γιάννης για να γιάνει», όπως έλεγε, αφού είχε παρατηρήσει ότι τα 70 - 80% οι δυστοκίες αφορούσαν αγόρια. Εξ ου και η γνωστή παροιμία «Ακόμα δεν τον είδαμε και Γιάννη τον εβγάλαμε». Οι λαϊκές γυναίκες λέγανε: «Το παιδί αν δε γεννηθεί όνομα δεν του βγαίνει εξώς από το Γιάννη που τ' ονοματίζει η μαμή για να γιάνει για να μη βγει σκασιμένο από μια κακογεννήτρα στενόπορη μάνα ή από μια μαμή που δεν θα είναι πέτυχη».

Η «Εμπροσθομαμή» (κυρίως μαμή) επισημαίνοντας τη σοβαρότητα ενός άτυπου και δύσκολου τοκετού ψιθύριζε ιδιαίτερος στις βοηθούς της την «Πλαγιομαμή», «Οπισθομαμή», ή «Κρατιτικιά» και στη «Δυναμόχερη»:

«Γυναίκες, άδικη ώρα μας βρήκε, η βαρεμένη (έγκυος) μας βγήκε κακογεννήτρα. Ανοιχτέ τ' αφτιά σας κι' αφουγκραστήτε με: Αυτή η γέννα έχει μια πίζουλη (επίζηλη) ώρα, γι' αυτό θέτω το παιδί στη χάρη του Αη-Γιάννη για να γιάνει, το νοματίζω και του δίνω το όνομα Γιάννης για να γιάνει». Το επαναλάμβανε τρεις φορές.

Επειδή δε το κακομαθημένο στη γέννα παιδί γεννιόταν συχνά ασφυκτικό με άπνοια δηλαδή «σκασιμένο» όπως έλεγαν, η ανάνηψη του γινόταν με επείγουσες μαγικοθεραπευτικές και θεοτικές πράξεις και ενέργειες της μαμής, όπως ήταν το Αεροβάφτισμα, το Καντηλοβάφτισμα και πλήθος άλλων παραδοσιακών τρόπων που περιγράφουμε στη συνέχεια. Όσοι «Γιάννηδες» κατόρθωναν τότε να επιζήσουν μαζί με τις μόνιμες Μαιευτικές κακώσεις τους έφεραν στη ζωή τους και τα παρωνύμια που τους κολλούσαν. Οι «Γιάννηδες» δηλαδή τα παιδιά αυτά που είχαν κακοπάθει στον τοκετό παρουσίαζαν στη μετέπειτα ζωή τους ποικίλα σωματοψυχικά προβλήματα όπως λ.χ. εγκεφαλική παράλυση, σπαστικότητα, επιληπτικούς σπασμούς, στραβισμό παράλυση του προσωπικού νεύρου, διανοητική καθυστέρηση, διαταραχές της ομιλίας σοβαρές μαθησιακές δυσκολίες κ.λπ. (Εικόνες 90, 91).

Η πληθώρα των κακοπαθημένων και προβληματικών Γιάννηδων της παλιάς εποχής στις ημέρες μας δεν υπάρχει πλέον, γιατί η πρόοδος της Μαιευτικής και της Νεογνολογίας με την πρόληψη των δυσπλασιών της πυέλου και την κατάλληλη προγεννητική φροντίδα και αγωγή, την επιλεγμένη Καισαρική τομή βοήθησαν προς αυτήν την κατεύθυνση. Σήμερα που η Καισαρική τομή έχει φθάσει στο άλλο άκρο, της κατάχρησης, οι δε τοκετοί με Καισαρική τομή γίνονται κατά 86%, για ευνόητους λόγους, ημέρα Παρασκευή ο θυμόσοφος λαός με το σκαπτικό του πνεύμα τα παιδιά που γεννιούνται με Καισαρική τα προσονομάζει «Παρασκευάδες» και «Παρασκευούλες».

ΣΤ. Τα Γυαλενάκια

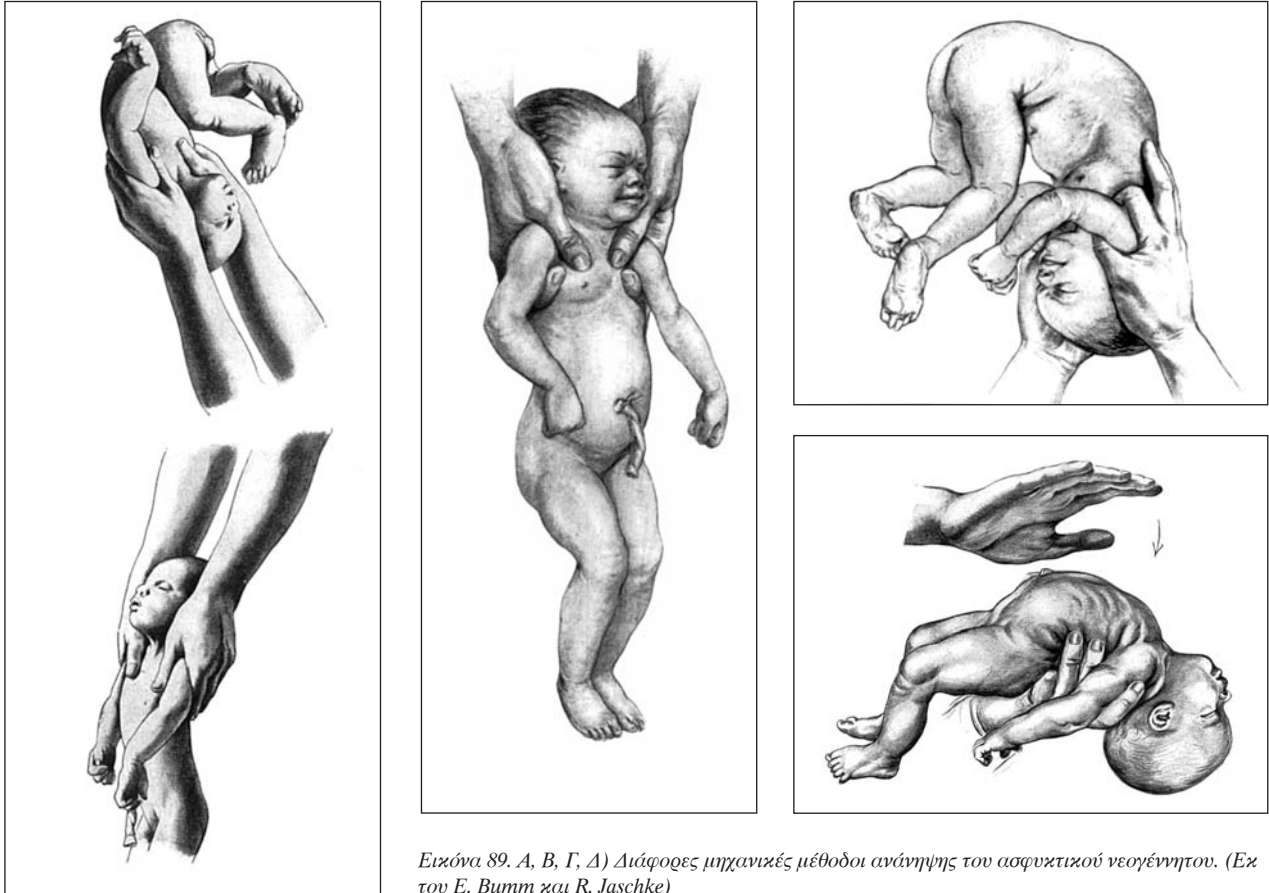
Ενώ σήμερα εξέλειπαν οι τύποι των παλιών «Γιάννηδων» ήρθαν στο προσκήνιο και συνεχώς αυξάνονται οι «Γιαλένιοι» ή τα λεγόμενα «Γυαλενάκια», δηλαδή τα «άωρα», τα «άσωστα», τα «άγουρα», τα πρόωρα και ελλειποβαρή νεογνά αυτά που μένουν πολύ καιρό στην θερμοκοιτίδα ή «Γιάλα» όπως την ονομάζει ο λαός με τη γλωσσολογική ικανότητα που τον χαρακτηρίζει (Εικόνα 92).

Αποτελεί σχήμα οξύμωρο το ότι σ' αυτό συνέβαλε η καταπληκτική πρόοδος της Νεογνολογίας και της Μαιευτικής, οι οποίες χάρις στη δημιουργία συγχρόνων Μονάδων Εντατικής Θεραπείας των νεογνών στα σύγχρονα Μαιευτήρια κατόρθωσαν μεν να μειώσουν κατακόρυφα την περιγεννητική νοσηρότητα και θνησιμότητα, τα ποσοστά των οποίων έπεσαν εντυπωσιακά και σχεδόν μηδενίστηκαν σε σύγκριση με τα προ εκατονταετίας.

Σήμερα οι μονάδες εντατικής θεραπείας των νεογνών διατηρούν στη ζωή όχι απλώς τα κακοπαθημένα στον τοκετό, αλλά και τα παντελώς ανώριμα νεογνά βάρους από 700 γρ. και άνω. Είναι αποδεδειγμένο ιατρικώς ότι σχεδόν κάθε νεογνό που ζει και έχει βάρος κάτω των 1600 γρ. συνήθως θα έχει στο μέλλον σοβαρά σωματοψυχικά (κινητικά και διανοητικά) προβλήματα όπως σπαστικότητα, εγκεφαλική παράλυση, επιληψία και σοβαρές διαταραχές του λόγου,

Εικόνα 88. Η λύκαινα όταν έμενε έγκυος στο έκτο λυκόπουλο έτρωγε από ένστιγκο το φυτό αμάριτο και απέβαλε, έτσι το σπηλαιοκυννόβιο των λύκων δεν είχε έλλειψη ζωτικού χώρου. Το ίδιο εμμείτο και μια υπερπολυτόκος μάνα και προέβαινε σε εθελουσία έκτρωση. Τότε την έλεγαν λυκομάνα.

Εικόνα 89. Α, Β, Γ, Δ) Διάφορες μηχανικές μέθοδοι ανάνηψης του ασφυκτικού νεογέννητου. (Εκ του E. Bumm και R. Jäschke)

της επικοινωνίας και της αυτοεξυπηρέτησης. Ίσως τα επιζώντα ελλιποβαρή κάτω των 1600 γρ. νεογνά τα άωρα σύγχρονα «Γυαλενάκια» να παρουσιάσουν στη μετέπειτα ζωή τους περισσότερα προβλήματα από τους «Γιάννηδες» της παλιάς εποχής και να τους προσάπτουν περισσότερα παρωνύμια (παρατσούκλια) (Εικόνες 93, 94).

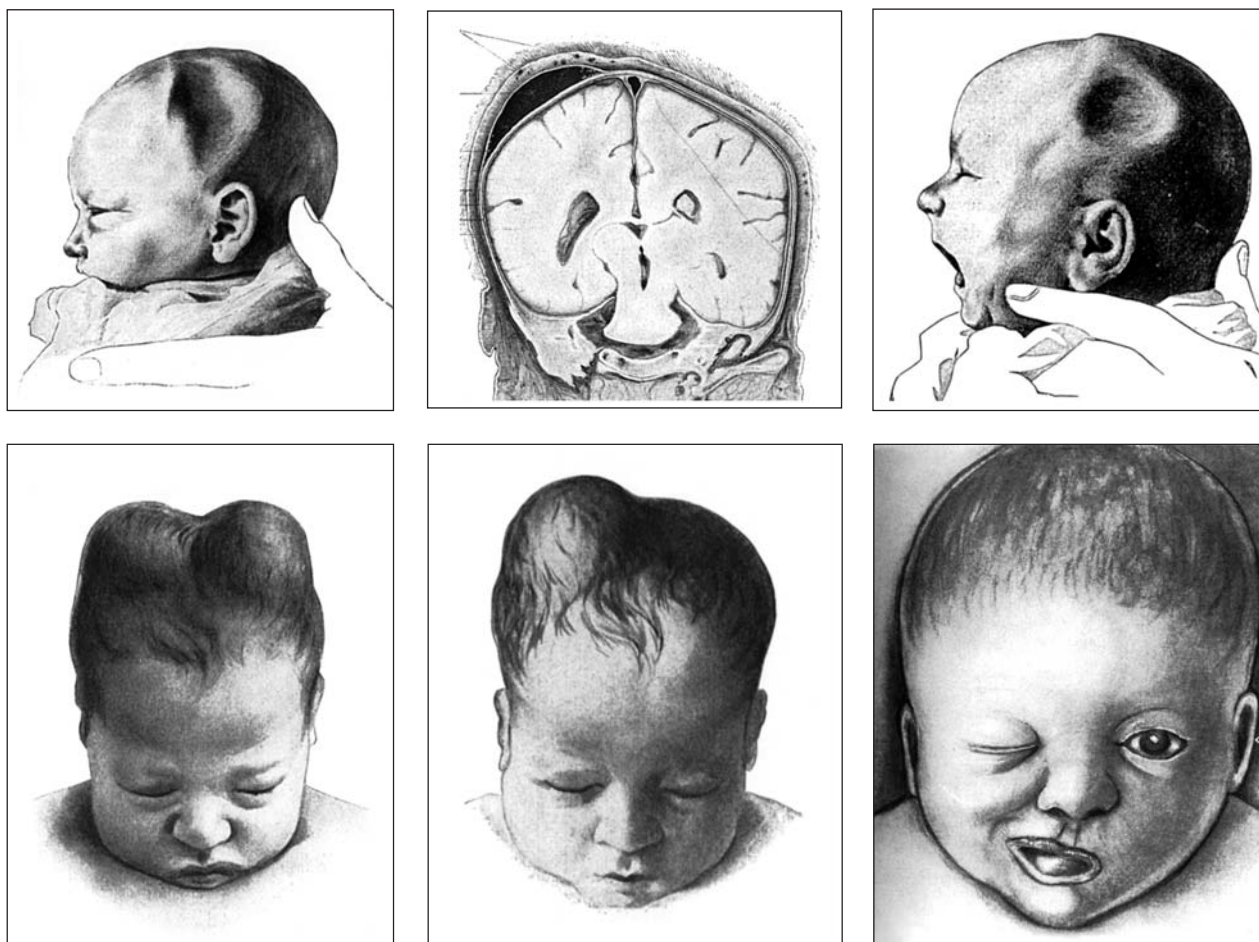
Επειδή προσωπικά πιστεύουμε στην ιερότητα της Ιατρικής, στην αξία της ζωής, σαν υπέρτατο αγαθό που έδωσε ο Δημιουργός, γι' αυτό έχουμε την πεποίθηση ότι και τα «άωρα» αυτά «Γυαλενάκια» που παλεύουν μήνες στις θερμοκοιτίδες των Μαιευτηρίων πρέπει να βοηθηθούν ώστε να επιζήσουν έστω και με φορτίο τα μελλοντικά τους προβλήματα.

Ζ. Τα «Πιτήδεια» της μαμής. Ήτοι οι μέθοδοι για την ανάνηψη του ασφυκτικού νεογέννητου από την πρωτοπαθή άπνοια (διδασκόμενες ωκυτόκιες πράξεις που έχουν άμεση συνάφεια με την σωτηρία και την υγεία του ασφυκτικού «σκασμένου» νεογέννητου)

Τα «Πιτήδεια» ήταν οι παραδοσιακοί τρόποι αντιμετώπισης του «νεκροπατημένου» ή «σκασμένου» νεογνού, δηλαδή του ασφυκτικού αρτιγέννητου με πρωτοπαθή άπνοια. Αν το «νεκρογέννη» ήταν «αιπρόχαρος», όπως ονόμαζε η μαμή τη λευκή ασφυξία, τότε καθυστέρουσε λίγο να το αφαιλόκοψει. Το απέθετε χάμω ανάμεσα στους μηρούς της μάνας του για να πάρει από το ομφάλιο λώρο περισσότερο αίμα. Αν απεναντίας το παιδί γεννιόταν «μαυρόχαρος», δηλαδή κυανωτικό (μελανιασμένο), από φόβο μήπως δεν αναπνεύσει, το αφαιλόκοβε αμέσως. Μετά το αφαιλόκομα η μαμή με γρηγοροσύνη προέβαινε στις παρακάτω σωστικές πράξεις και ενέργειες κατά την εξής περίπου σειρά προτεραιότητας.

1) Το Κάλεσμα της Παναγίας και του Αη Γιάννη

Πρώτο μέλημα της μαμής ήταν η επίκληση στα θεία: «Έλα σώσε Παναγιά μου και Αη Γιάννη», «Ο Θεός να μας ξεμυστεύει από την κακή την ώρα!» Αμέσως μετά την επίκληση η μαμή παίρνει θάρρος, γίνεται «αιψιά», το πρόσωπό της γίνεται σιδηρό, ωμό, σκληρό, γίνεται τολμηρή, αμετάτρεπτη στις αποφάσεις της για να σώσει το ασφυκτικό παιδί. Η μαμή «λάζεται» δηλαδή δρόπεται από τις κρίσιμες στιγμές που περνάει το «νεκρογέννη». Το πιάνει και έχει στα χέρια της τη μοίρα του παιδιού, δηλαδή τη ζωή ή το θάνατο. Ευθύς αμέσως αρχίζει να μετράει τον κρίσιμο

Εικόνα 90. Α, Β, Γ, Δ, Ε, ΣΤ. Μαιευτικές κατώσεις

Α) Πιεστικό κάταγμα βρεγματικού οστού, Β) Ενδοκρανιακή αιμορραγία (υποσκληρίδιο αιμάτωμα), Γ) πιεστικό κάταγμα κροταφικού οστού, Δ) διπλό κεφαλαϊμάτωμα, Ε) κεφαλαϊμάτωμα, ΣΤ) Παράλυση του προσωπικού νεύρου (Εκ των Hold και Bumm)

χρόνο με τα «Πατερημά». Το ψιθύρισμα κάθε «Πατερημά» αντιστοιχούσε σε χρόνο ενός πρώτου λεπτού της ώρας. Το νεογέννητο αυτό με την πρωτοπαθή άπνοια («σκασιμένο») έπρεπε για να σωθεί, να πάρει την πρώτη του αναπνοή μέσα στο χρονικό διάστημα των «τριών Πατερημά». Η παραδοσιακή μαμή τις κρίσιμες αυτές στιγμές ίσως ήταν η επιβίωση της «Ειμαρμένης», που ορριζόταν «Νή τη Ήρα» κατά τη Μυκηναϊκή εποχή.

2) Το Πέρασμα από τη «Φτερούγα» της μαμής

Αμέσως μετά το αφαλόκομα του απνοϊκού νεογνού η μαμή κρατώντάς το από τα σφυρά, το περνούσε μέσα από το δεξί ευρύχωρο μανίκι της, ενώ με το δείκτη του άλλου χεριού α) καθάριζε τις «λεξιές», δηλαδή αφαιρούσε τις βλέννες, το αίμα, το αμνιακό υγρό και λοιπές εκκρίσεις από το στοματοφάρυγγα με το λιχανό δάκτυλο (δείκτη) πολύ ήπια, β) σήκωνε τα «κουτράφια» κάνοντας το «λαιοκόπημα», δηλαδή πίεζε τα υπερώια άγκιστρα προς τα πάνω στέλνοντας ένα ισχυρό ερέθισμα προς το κέντρο της αναπνοής δια μέσου των υπερώιων νεύρων γ) τοποθετούσε στα «οσπλιαδάκια», δηλαδή στους μυκήρες της μύτης, φτερό χίνας ή παγωνιού και το έστριβε για να καθαριστούν τα ρουθουνάκια του από τις βλέννες, ενώ ταυτόχρονα ερέθιζε τον βλεννογόνο προκαλώντας αντανάκλαστικά ερεθισμό του αναπνευστικού κέντρου. Το ασφυκτικό νεογνό αναπνέει πρώτα από τη μύτη, και όταν κλάψει τότε μόνο μπορεί να αναπνεύσει από το στόμα. Το πέρασμα από τη «φτερούγα» της μαμής είχε επιπρόσθετη ιατρική σημασία γιατί το δέρμα του νεογνού δεχόταν απτικά ερεθίσματα, λόγω της τριβής, αφού περνούσε εφαρμοστά μέσα από το μάλλινο μανίκι της μαμής. Με το αντανάκλαστικό αυτό ερέθισμα του κέντρου της αναπνοής, το νεογνό συνήθως άρχιζε να αναπνέει.

3) Το Σταύρωμα πάνω από τη φωτιά

Αμέσως μετά η μαμή περνούσε το νεογέννητο σταυρωτά πάνω από τη φωτιά του τζακιού, για να διώξει τα «κακά πνεύματα» (σοφή ιατρική πράξη για να μη χάνει το νεογνό θερμότητα).

4) Το «Ανακούρκουδο», δηλαδή το συμβολικό Ξαναγέννημα του ασφυκτικού νεογέννητου από τις παραστεκόμενες μαμές

Με γρήγορο ρυθμό η μαμή περνούσε το νεογνό στα χέρια των βοηθών της. Η κάθε μια το περνούσε ταχύτατα από την τραχηλιά της «ανάστροφα» δηλαδή με το κεφάλι προς τα κάτω και το έβγαζε μεταξύ των δύο μηρών της (εικονική δεύτερη γέννηση) για να αναζωογονηθεί. Αν υπήρχαν βλέννες ή υγρά στην τραχεία και τους πνεύμονες με την ανάστροφη αυτή κίνηση αποβάλλονταν. Επίσης το απτικό ερεθίσμα του δέρματος υποβοηθούσε στην έναρξη της αναπνοής. Το «ανακούρκουδο» έκαναν και οι άλλες δύο βοηθοί της, αλλά η κάθε μια ήταν ελεύθερη να αυτοσχεδιάζει ανάλογα με την πείρα της ως πολύτεκνη μητέρα που ήταν.

5) Το Διώξιμο του Βερζεβούλη (Σατανά) και το κάλεσμα του Χριστού

Η Εμπροσθομαμή ξανάπαιρνε το ασφυκτικό νεογνό και αφού το κρατούσε ισχυρά από τα σφυρά το ανεμοστροβίλιζε (περιέστρεφε) τρεις, πέντε, επτά και εννιά φορές. Με την περιστροφή αυτή η φυγόκεντρος δύναμη βοηθούσε στην αποβολή υγρών από την τραχεία αυξάνοντας ταυτόχρονα την υπεραίμια του εγκεφάλου για ερεθίσμα του κέντρου της αναπνοής. Η μέθοδος αυτή της μαμής είχε και κίνδυνο ένα 20% γιατί αν υπήρχε εγκεφαλική αιμορραγία, επιδειωνόταν με αποτέλεσμα το θάνατο του νεογνού.

6) Το Αεροβάφτισμα

Στο Αεροβάφτισμα η μαμή άνοιγε το παράθυρο προς Ανατολάς, φυσούσε στο πρόσωπο το ασφυκτικό νεογνό τρεις φορές και έλεγε: «Βαπτίζεται ο δούλος του Θεού στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος και το όνομα αυτού Γιάννης, Αμήν» ή Μαρία, αν ήταν κορίτσι. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, πίστευαν πως εκείνη τη στιγμή με το αεροβάφτισμα το νεογνό συνήθως έπαιρνε την πρώτη του αναπνοή καθώς και ότι όταν το βρέφος έκανε το πρώτο του κλάμα εκείνη τη στιγμή έμπαινε στην ψυχή του παιδιού ο «Φύλακας Άγγελος» που θα το προστάτευε σε όλη του τη ζωή.

7) Το Καντηλοβάφτισμα

Αν το νεογνό εξακολουθούσε να είναι ασφυκτικό με άπνοια στη χρονική διάρκεια περίπου του δεύτερου «Πατεριμώ», τότε η μαμή του έριχνε στο κεφάλι όλο το λάδι της καντήλας που πάντα έμενε άσβηστο. Το λάδι της καντήλας έχει θερμοκρασία 37°C και διευκόλυνε τα απτικά ερεθίσματα. Στο καντηλοβάφτισμα επαναλαμβάνονταν το ίδιο όπως στο αεροβάφτισμα, δηλαδή «Βαπτίζεται ο δούλος του Θεού Γιάννης στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, Αμήν», ενώ συγχρόνως η μαμή του έτριβε τη ράχη, το στήθος, το πρόσωπο, τα πέλματα με το λάδι της καντήλας.

8) Το πέταγμα στην αγκαλιά του Αη-Γιάννη

Η μαμή πρόσταζε τις τρεις παραμαμές να καθίσουν «καταγής» (στη Γη) σταυροπόδι (βαρεία ατμόσφαιρα). Τότε η μαμή από ένα σχετικά ικανό ύψος πετούσε το νεογνό στον αέρα τρεις φορές για να το πιάσουν διαδοχικά στην αγκαλιά τους η κάθε παραμαμή. Θεωρείτο αποτελεσματική πράξη, ίσως επειδή ερεθίζονταν το λαβυρινθικό αντανακλαστικό που έχει συνάψεις με το κέντρο της αναπνοής μέσω των υποθαλαμικών κέντρων.

9) Το διώξιμο του «Κουφού» με το «Κουφοκοπανάκι»

Η μαμή στην αγωνιώδη προσπάθειά της να σώσει το αρτιγέννητο χρησιμοποιούσε το «κουφοκοπανάκι». Μ' αυτό χτυπούσε πολλές φορές τα πέλματα και τους γλουτούς του βρέφους. Το «κουφοκοπανάκι» είναι ένα μικρό εργαλείο της μαμής, ξύλινο σαν πλαστηράκι, που φέρει εγχάρακτο σταυρό και πίστευαν ότι διώχνει τον «Κουφό», δηλαδή το Χάρο. Τον Χάρο τον θεωρούν κουφό γιατί δεν ακούει τα παρακάλια της μάνας ή της μαμής. Οι πλήξεις των πελμάτων και γλουτών με το «κουφοκοπανάκι» ενέχει ιατρική σημασία γιατί εκ της νευρολογίας γνωρίζουμε ότι οι δύο αυτές περιόδους συνδέονται περισσότερο άμεσα με το κέντρο της αναπνοής παρά οι άλλες περιοχές, όπως λ.χ. τα χέρια.

10) Το Κάλεσμα του Αγίου «Ελισσαίου» για να λύσει τα δεσμά του Σατανά και να πάρει το νεογνό την πρώτη του αναπνοή

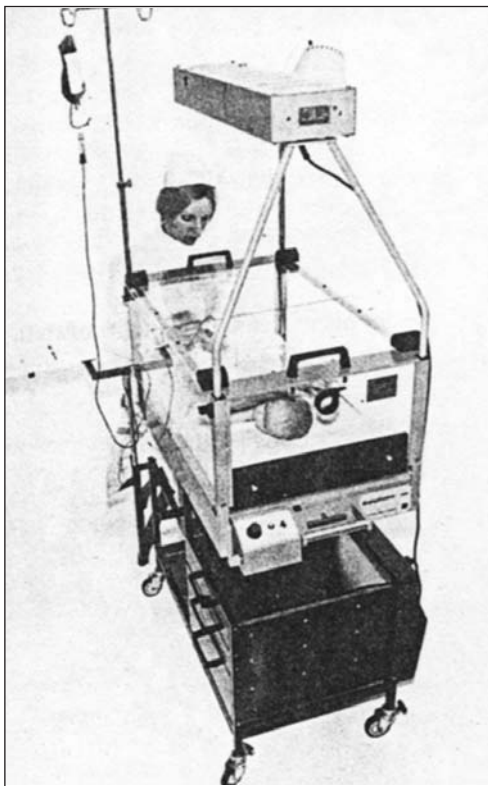
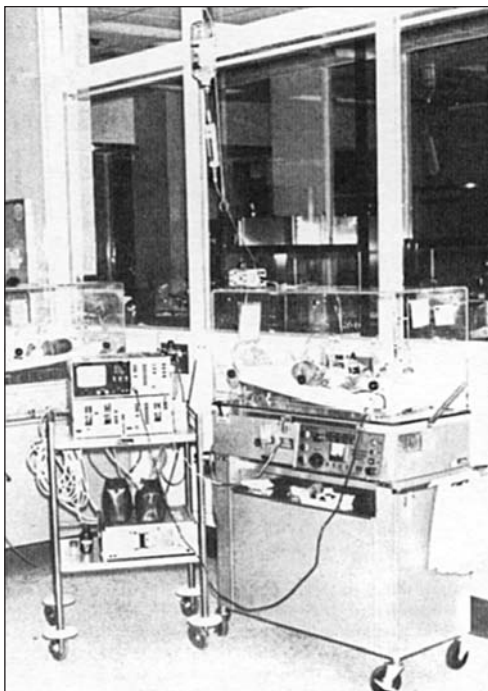
Οι παλιές μαμές πίστευαν ότι ο διάβολος θέλει να πάρει την ψυχή του νεογνού στο βασιλείο του που είναι ο θάνατος, ενώ το βασίλειο του Θεού είναι η ζωή. Την μέθοδο αυτή, λέγει η παράδοση, την επέδειξε ο Θεός στον προφήτη Ελισσαίο όπως αναφέρει η Παλαιά Διαθήκη (Δ' βιβλ. Βασιλειών) για να επαναφέρει στη ζωή το παιδί μιας Σουναμίτιδας μητέρας που το νόμιζε νεκρό και του εμφύσησε αέρα στους πνεύμονες με το στόμα του. Είναι το σημερινό «φίλι της ζωής», δηλαδή «στόμα με στόμα αναζωογόνηση» που έκανε και η παραδοσιακή μαμή φυσώντας ταυτόχρονα τη μύτη και το στόμα του ασφυκτικού νεογνού.

11) Το Τράβηγμα της γλώσσας στο νεογνό

Η μαμή τραβούσε με ένα τουλουπάνι τη γλώσσα του νεογέννητου προς τα έξω και ενστάλαζε λίγες σταγόνες ρακί ή ξύδι στο στόμα του για να πάρει την πρώτη του αναπνοή.

12) Το «Χουχούλωμα»

Η μαμή έχοντας μπουκωμένο το στόμα της με ούζο ή ρακί «μπούκωνε» το νεογνό στο στόμα και στο πρόσωπο για να αναπνεύσει και συνέχεια το «χουχούλιζε», δηλαδή το θέρμαινε με την αναπνοή της.

Εικόνα 92. Α, Β)
Δύο σύγχρονες θερμοκοιτίδες με τα «Γυαλένια», «άω-
ρα», «άσωτα», «άγουρα», δηλ. τα πρόωρα και ελλειπο-
βαρή νεογνά που μένουν πολύ καιρό στη θερμοκοιτίδα
«Γιάλα» κατά τη λαϊκή ονοματολογία. Η δημιουργία
σύγχρονων μονάδων εντατικής θεραπείας των νεογνών
στα Μαιευτήρια εμείωσε κατακόρυφα τη περιγεννητική
νοσηρότητα και θνησιμότητα.

13) Το «Ψυχοφύσιμα» ή «Χώνιασμα»

Με ένα λεπτό καλάμακι που το λέγανε «ψυχοφουσίτη» η μαμή φου-
σούσε στα ρουθουνάκια του νεογέννητου αέρα. Επίσης με ένα χωνάκι
του λαδιού φουσούσε αέρα στη μύτη και στο στόμα του νεογνού.

14) Το «Κακάβια»

Σε δύο «κακάβια», το ένα με χλιαρό νερό και το άλλο με κρύο
η μαμή εμβάφτιζε διαδοχικά το νεογνό λέγοντας «Βαπτίζεται ο
δούλος του Θεού Γιάννης στο όνομα του Πατρός και του Υιού και
του Αγίου Πνεύματος, Αμήν». Η εναλλαγή του ψυχρού και θερμού
ύδατος ερέθιζε το κέντρο της αναπνοής και το νεογνό έκανε την
πρώτη του αναπνοή.

15) Το «Μουθούνισμα»

Η μαμή έτριβε τα ρουθουνάκια (μυκτήρες) του νεογνού με απήγα-
νο, σκόρδο, ρακή ή ξύδι.

16) Το «Νυχοκαφάλισμα»

Η μαμή επίσης με κερδί αναμμένο καφαλούσε τα νυχάκια του
νεογνού για να μη βγει η ψυχή του γιατί πίστευαν ότι από τα νύχια
βγαίνει η ψυχή του ανθρώπου (ίσως το κωνωτικό χρώμα του ετοι-
μοθάνατου συνειρμικά συνδεόταν με το θάνατο).

17) Το «Χιόνισμα»

Η μαμή έτριβε το νεογέννητο στη ράχη με χιόνι. Πίστευαν ότι
ήταν αποτελεσματικό. Ιατρικώς είναι ορθό γιατί η υποθερμία προ-
στατεύει επί απνοίας την ταχεία ανοξαιμική βλάβη του εγκεφάλου,
με αποτέλεσμα λιγότερα σωματοψυχικά μελλοντικά προβλήματα σε
περίπτωση που αργούσε να αναπνεύσει το νεογνό.

18) Το «Δρυμώνισμα» και το «Κοσκίνισμα»

Η μαμή τοποθετούσε το «νεκροπατημένο» ή «οσκαμένο» απνοϊκό
νεογνό μέσα σε ένα δρυμώνι δηλ. κόσκινο που έχει λίγες τρύπες και
το κοσκινούσε. Με τον τρόπο αυτό το σωματάκι του ασφυκτικού νεο-
γνού κυλιόταν δεξιά και αριστερά και χτυπούσε στα κρόσπεδα του
δρυμωνιού, με αποτέλεσμα να κάνει την πρώτη του αναπνοή και να
βγάλει την πρώτη του κραυγή (κλάμα).

19) Το «Κοικύλλισμα»

Κοικυλλίζω στη γλώσσα της λαϊκής μαμής σημαίνει κουλουριαζώ
διαδοχικά το σώμα του απνοϊκού νεογνού φέροντας τα πόδια του
στο κεφάλι και τανάπαλιν, ενώ ταυτόχρονα πιέζω την κοιλιά του
νεογνού για να πάρει την πρώτη του αναπνοή.

20) Το «Κρότησμα» των σινιών (ταψιών) και το «Κούριγμα» (τρά- βηγμα) των μαλλιών του νεογνού

Η μαμή τοποθετούσε το απνοϊκό νεογέννητο μέσα σε ένα μεγάλο
χάλκινο ταψί και πρόσταζε τις πλαγιομαμές να χτυπούν δυνατά δυο
χάλκινα ταψιά (σινιά) με «αρσενικά κλειδιά» πλησίον στα αφτιά του
νεογνού, δηλ. δεξιά και αριστερά στους κροτάφους, ενώ ταυτόχρονα
τραβούσαν τις τουφίτσες των μαλλιών του από τους κροτάφους
του. Αυτό γινόταν για να διώξουν τον «Κουφό», δηλ. το Χάρο, ώστε
ελεύθερο πλέον το παιδί να πάρει την πρώτη του ανάσα που την
κρατούσε «δεμένη» ο «Κουφός». Με τον τρόπο αυτό ερεθιζόταν το
κέντρο της αναπνοής διαμέσου των ακουστικών νεύρων και των νευ-
ρικών οδών των κροταφικών λοβών. Το όνομα της εμπειρικής αυτής
μεθόδου υποδηλώνει προέλευση αρχαιοπινή και πιθανόν σχετίζεται
με το «κροτέω» και το «κρόταλον». Από εδώ ίσως να προήλθε και
η λέξη «κρόταφος» που έχει σχέση με το Ομηρικό «κούριξ», που
σημαίνει τραβύ από την τούφα τα μαλλιά του κροτάφου. Η μέθοδος
αυτή της ανάνηψης του ασφυκτικού νεογνού, κατά τη γνώμη μας,

μάλλον έλκει την προέλευσή της από τα Μυκηναϊκά χρόνια, αν σκεφτούμε ότι σχετίζεται με την δυστοκία της θεάς Ρέας η οποία γέννησε στο Ιδαίο Άντρο τον Κρητογενή Δία. Ο Δίας γεννήθηκε μάλλον πρόωρος με άπνοια που ανέντησε με τους κρότους χάλκινων ταψιών ή άλλων σκευών. Οι «Κουρήτες» ή «Κορύβαντες» φύλακες στην είσοδο του Ιδαίου Άντρου μιμούμενοι τα κροτήματα των, εντός του σπηλαίου, μαιών χτυπούσαν και αυτοί τις χάλκινες ασπίδες τους για να μην ακούσει, δήθεν, ο Κρόνος τις ωδίνες της Ρέας ή το κλάμα του βρέφους και μάθει για τη γέννηση του Δία και «φάει» το νεογέννητο.

Επιβίωση της πανάρχαιας αυτής Μυκηναϊκής εμπειρικής μεθόδου ανάνηψης έχουμε εντοπίσει, από επιτόπιο έρευνά μας, στην Αιτωλοακαρνανία, στην Ηλεία, στη Μεσσηνία και στην Αργολίδα. Εδώ η Εμπροσθομαμιά για την ανάνηψη του ασφυκτικού νεογνού προστάζει τις παραστεκάμενες πλαγιομαμές να χτυπούν ρυθμικά δυο χάλκινα ταψιά πάνω από το κεφάλι του νεογνού απαγγέλλοντας ταυτοχρόνως διάφορα αυτοσχέδια δίστιχα ή άλλα «ξορκιολογίσματα», όπως λ.χ. -Μαμιά: «Με ταψί και με τηγάνι, κρότισε το για να γιάνει»-Πλαγιομαμές: «Ντάγκα Ντούγκα το καζάνι, το κουράκι μας να γιάνει» κ.λπ.

21) Το «Σερβιτσάλισμα»

Με το «Σερβιτσάλισμα» τελείωνε η συνολική προσπάθεια της μαμής που τη λέγανε «Πατοκόρφοισμα», δηλαδή όλες οι πράξεις και ενέργειες της μαμής από το κεφάλι ως τα άκρα για την ανάνηψη του νεογνού. Στην ύστατη αυτή ενέργεια η μαμή με ένα καλάμενιο σερβιτσάλι (κλύσμα) έβαζε βίαια ποσότητα αέρος στο ορθό έντερο του νεογνού, ως την τελευταία της προσπάθεια ανανήψεως. Πολλές μαμές το θεωρούσαν αποτελεσματικό.

Η. Το «Χαρσοκισμένο Λαχταρούδι». Ήτοι οι συμπληρωματικές «ωκυτόκιες» πράξεις και ενέργειες της μαμής μετά την ανάνηψη προς αποφυγή δευτεροπαθούς άπνοιας

Οι φόβοι της μαμής για εμφάνιση δευτεροπαθούς άπνοιας που έθετε σε μεγάλο κίνδυνο τη ζωή του ήδη αναζωογονηθέντος και αναπνεύσαντος νεογνού την είχαν οδηγήσει στην επινοήση συμπληρωματικών πράξεων για την αποφυγή ή την αντιμετώπιση μιας δευτεροπαθούς άπνοιας σε ένα κακοπαθημένο στον τοκετό παιδί, που σε ένα ποσοστό 20% εμφανιζόταν μετά τη θεραπεία της πρωτοπαθούς άπνοιας (ασφυξίας). Η μαμή για να το προστατεύσει από ενδεχόμενη δευτεροπαθή άπνοια έκανε τα εξής:

1) Το «Πιπίλισμα με κάντιο» (Βενέτικη ζάχαρη)

Του έδιναν πιπίλα αυτοσχέδιο. Σε τουλουπάνι έβαζαν κάντιο (ζάχαρη έγχρωμη) και το νεογνό συνεχώς πιπιλούσε για 1-3 ημέρες. Σοφή ιατρική πράξη για να μη πάθει υπογλυκαιμικούς σπασμούς (δηλαδή να μην το αρπάξουν οι κακές νεράιδες).

2) Το «Σιάξιμο»

Η μαμή του έκανε μαλάξεις πιέζοντας ορισμένες περιοχές του προσώπου λέγοντας π.χ. «Κουτελάς και γαίτανοφρύδης» πιέζοντας τα δύο υπερκόγχια νεύρα. «Δυο τρυπάκια, δυο φεγγιά, κοντυλένια μύτη και δακτυλόστομο» πιέζοντας τα υποκόγχια νεύρα. «Πιγουνάς και στομοφάς» πιέζοντας τους κλάδους του κάτω γναθικού νεύρου, δηλαδή ερέθιζε το τρίδυμο και ενεργοποιούσε τα υποθαλαμικά κέντρα αυξάνοντας το μυϊκό τόνο του νεογνού.

3) Το «Τρίφτυμα» ή «Φτύμα»

Η μαμή έφτυνε στο στόμα το νεογνό, δυνατά για να της ... μοιάσει. Επίσης το έφτυνε στο στήθος και στα γεννητικά όργανα (έλεγχος αντανάκλαστικών).

4) Το «Αφτιασμα»

Του τραβούσε το αφτί και του φυσούσε δυνατά τρεις φορές τα αφτιά «για να μην πονούν και για να γίνει υπάκουο».

5) Το «Κεφαλόδεμα» με το τσεμπεράκι

Η διάπλαση του κρανίου ήταν μια απαραίτητη πράξη σε ένα κακοπαθημένο παιδί. Μετά τη μάλαξη του κεφαλιού, του σφυχοδέσανε ένα τσεμπεράκι «για να γίνει όμορφο και στρογγυλό» το παραμορφωμένο κεφαλάκι του νεογνού, θεραπεύοντας έτσι την προκεφαλή. Με τη μέθοδο αυτή άνοιγαν τα Πακχόνια σωματίδια στην κεφαλή και βελτιωνόταν η κυκλοφορία του εγκεφαλονωτιαίου υγρού στις μήνιγγες. Αυτό βοηθούσε στην απορρόφηση τυχόν υπαραχνοειδούς αιμορραγίας ή οιδήματος του εγκεφάλου.

6) Το «Πέταλο»

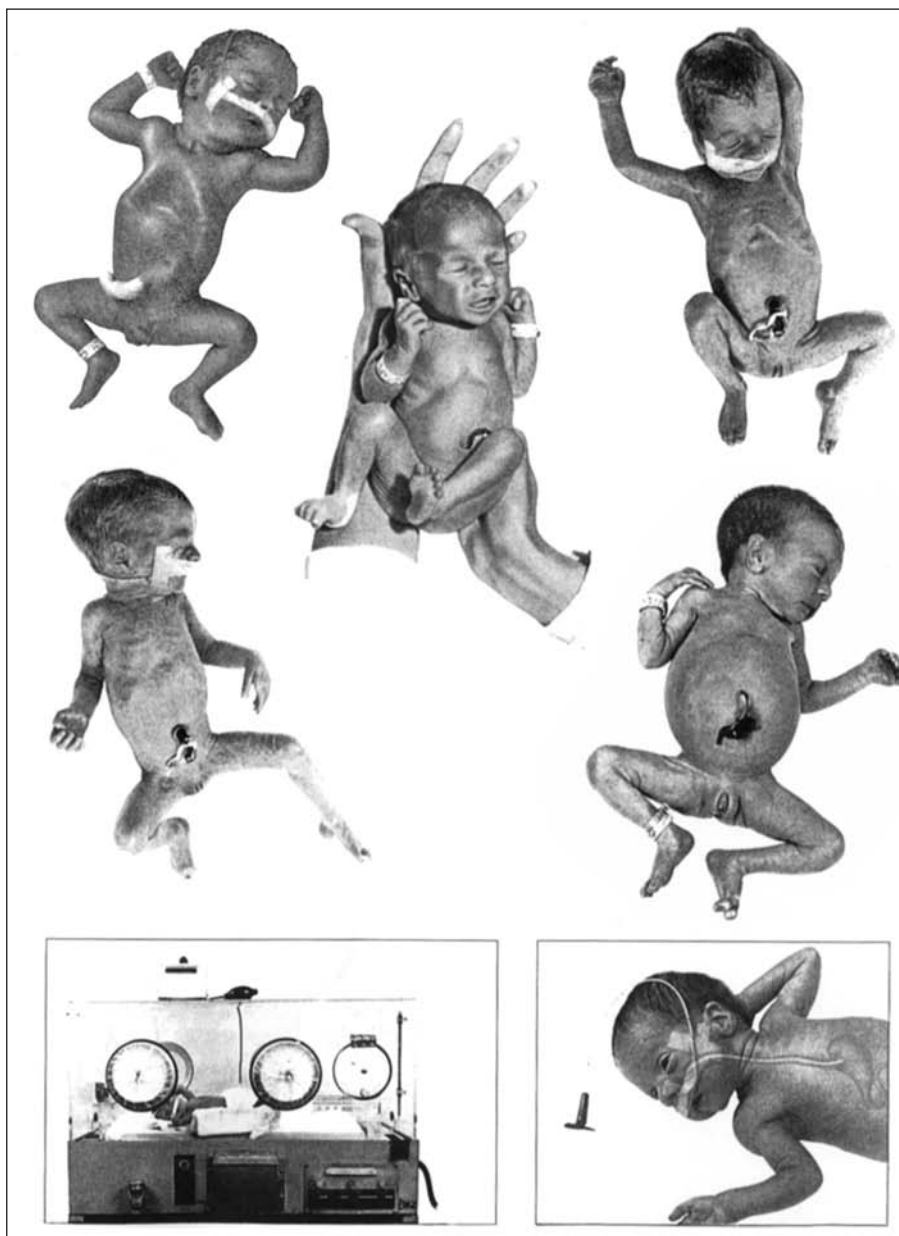
Του έδεναν ένα πέταλο, όχι πεταλοειδές αλλά γεμάτο, στο κεφάλι για τη θεραπεία του κεφαλαιματώματος.

7) Το «Αλεύρωμα των χεριών»

Του έτριβαν τα χέρια, νύχια, δάκτυλα και παλάμες περιοδικά όλο το 24ωρο με φρεσκοαλεσμένο αλεύρι «για να μη γίνει κλέφτης» (ιατρικώς το τρίψιμο αυτό βελτιώνει το αντανάκλαστικό της συλλήψεως και του Μογο).

8) Το «Χώζωμα»

Αν το νεογνό μετά την ανάνηψη από την πρωτοπαθή άπνοια (ασφυξία) «χώζωνε», δηλαδή δυσπνοούσε και είχε εισογκή του στέρνου υπήρχε φόβος για δευτεροπαθή άπνοια. Για να αποφύγουν αυτό το φάσιωναν πολύ σφιχτά.

Εικόνα 93. Τα «Γυαλενάκια» ήτοι τα παντελώς ανόρμητα νεογνά βάρους από 700γρ. μέχρι 1600γρ. σήμερα ζουν χάρη στις μονάδες εντατικής θεραπείας των Μαιευτηρίων. Συνήθως αυτά παρουσιάζουν στο μέλλον σοβαρά σωματοψυχικά προβλήματα κινητικά και διανοητικά όπως π.χ. σπαστικότητα, εγκεφαλική παράλυση, επιληψία, σοβαρές διαταραχές του λόγου, αυτοεξυπηρέτησης, κλπ. (Φωτογρ. Αρχείου Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Ιατρικής)

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αυξάνει την αρτηριακή πίεση και τον μυϊκό τόνο και να προστατεύει από λιποθυμική κρίση ή σπασμούς.

9) Το «Φτεροκόπημα»

Όταν μετά την ανάνηψη το νεογνό παρουσίαζε ταχυπαλμία και είχε «έχτυπο» η καρδούλα του, το βάζανε να βυζοπιάνει ή του δίνανε πιπίλα με κάντιο (ζάχαρη).

10) Το «Μυρλίρισμα» (κλαυθμύρισμα, η μύρλα = το κλάμα)

Όταν το παιδί ήταν «Νιαούρης» ή «Γκαρίλος» ή έκλαιγε σαν κασιμάκι τότε το πότιζαν λίγο μάκο, αφέψημα μήκωνος της υπνοφόρου δηλ. παπαρούνας πολύ επικίνδυνη πράξη γιατί καμιά φορά το έπαιρνε ο αιώνιος ύπνος.

11) Το «Σγουρομάλιασμα»

Η μαμή έτριβε το τριχωτό της κεφαλής του νεογνού για να γίνουν σγουρά τα μαλλιά του (τόνωση αντανακλαστικών και έλεγχος για πιεστικό κάταγμα του κρανίου και άλλες κακώσεις χωρίς να γίνει αντιληπτή!)

12) Το «Πλατάρωμα» ή «Κόψιμο του Σατανά»

Τοποθετούσαν το νεογνό σε πρηνή θέση και ένωναν το δεξί του χέρι με το αριστερό πόδι και το αντίθετο διαδοχικά

τρεις φορές. Η πράξη αυτή της μαμής αύξανε τον μυϊκό τόνο και ερέθιζε το κέντρο της αναπνοής και τον υποθάλαμο δίνοντας σφρίγος στο νεογέννητο.

13) Το «Αλάτισμα»

Η μαμή αλάτιζε το νεογνό με χοντρό αλάτι και στη συνέχεια το φάσκιανε για να λείει «νόστιμες κουβέντες στη ζωή του». Το αλάτι δρούσε ωσμωτικά και αφαιρούσε το υποδόριο οίδημα.

14) Το «Πέρασμα από τη λυκοχαβιά» (το περνούσαν από το «Στόμα του Λύκου»)

Το νεογνό αφού γλίτωσε από το στόμα του Χάρου (Αδη) το περνούσαν για γερούση από το «στόμα του λύκου», δηλαδή τη «λυκοχαβιά». Αυτή είναι ταριχευμένο στόμα λύκου που περνούσαν το νεογνό από μέσα. Ενεργοποιούσε το οσμηγόνιο αντανακλαστικό.

15) Το «Πλεξούδισμα»

Η μαμή για να μη λαχταρίσει η ίδια, πάλι έτριβε το πρόσωπο του νεογνού, ιδίως τη μύτη, με την πλεξούδα των μαλλιών της μάνας του (ισχυρό, οσμηγόνιο μητρικό αντανακλαστικό για να ηρεμήσει και να κοιμάται ήσυχο). Ίσως είναι επιβίωση της αρχαίας Πλεξαύρας. Αν το νεογνό, σε περίπτωση δευτεροπαθούς απνοίας, ανένηπτε πάλι με φύσημα της μαμής τότε τη μαμή τη λέγανε «Δεξαμένισσα» (εθεωρείτο ο ανώτερος τιμητικός τίτλος της πέτυχης μαμής. Επιβίωση αρχαία ίσως της Δεξαύρας).

Θ. Η επίσκεψη των «Τριών Μοιρών» τα μεσάνυχτα της τρίτης ημέρας για να μοιράνουν το κακοπαθημένο νεογνό που σώθηκε από την ασφυξία

Ο έλεγχος για τη γενική κατάσταση της υγείας του διασωθέντος από την ασφυξία «κακοπαθημένου» νεογέννητου γινόταν τα μεσάνυχτα της τρίτης ημέρας από τη γέννηση και αποτελούσε το επισφράγισμα όλων των μέχρι τότε σωστικών προσπαθειών της μαμής. Συνήθως μετά από δυο ή τρία 24ωρα έχουν απομακρυνθεί οι πιθανότητες εμφάνισης δευτεροπαθούς απνοίας ή άλλων προβλημάτων εκ του Καρδιοαναπνευστικού ή εκ του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος, λ.χ. κρανιοεγκεφαλικές κακώσεις (20% περίπου), ή ακόμη και από συμπτώματα από την παρουσία συγγενών διαμαρτιών της διαπλάσεως (15%).

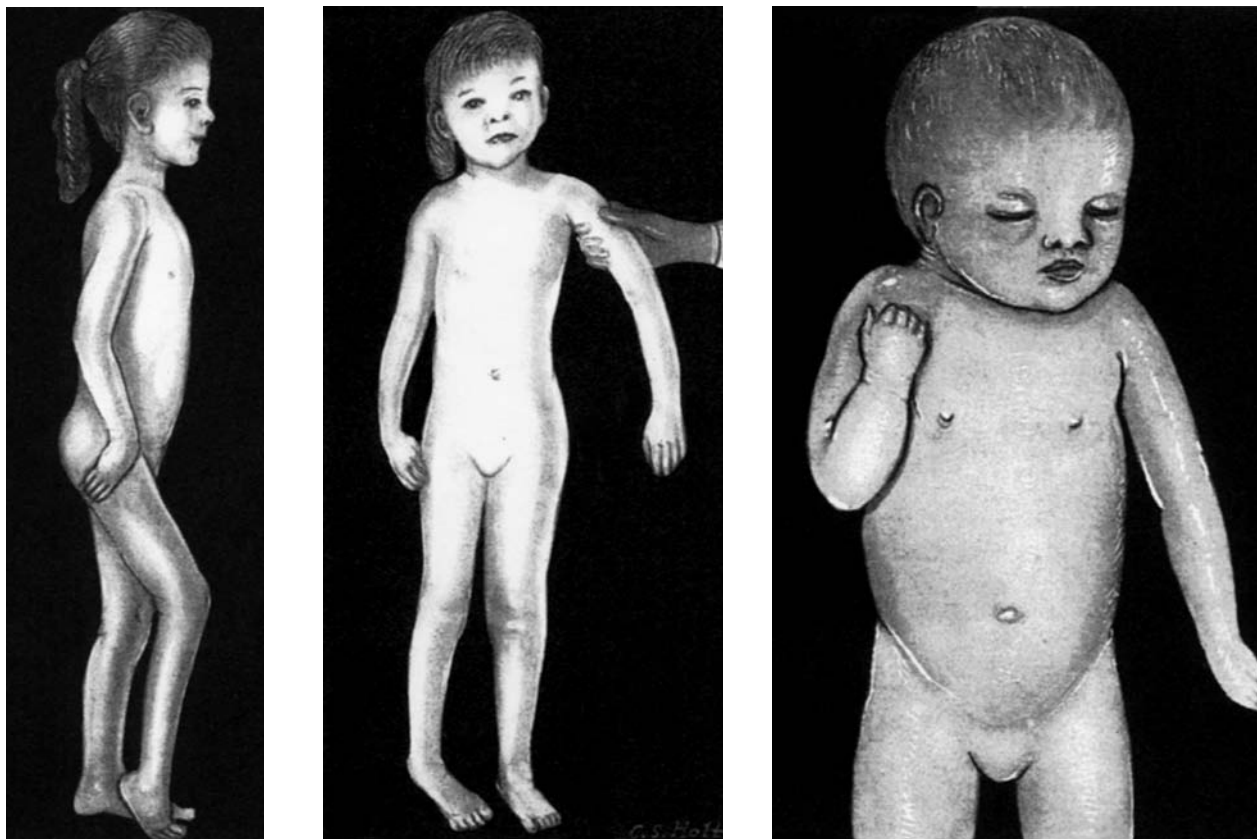
Στο τριήμερο που μεσολαβούσε από τη γέννηση συνήθως οι «Χαροπληγές», δηλαδή οι κακώσεις, εκχυμώσεις, μώλωπες, οιδήματα κ.λπ. είχαν σχεδόν εξαλειφθεί. Το γεγονός αυτό έδινε τη δυνατότητα στη μαμή να αξιολογήσει αντικειμενικά τη γενική κατάσταση της υγείας του νεογνού με τον έλεγχο των αντανακλαστικών και της γενικής κλινικής του εικόνας. Η μυστική επίσκεψη των «Τριών Μοιρών» ήτοι της Μαρμής, της Γιαγιάς και της Μάνας, αποσκοπούσε στην αξιολόγηση των πιθανών παθολογικών ή μη ευρημάτων και την από κοινού απόφαση για τη μελλοντική φροντίδα του. Τα μεσάνυχτα της τρίτης μέρας η απόφαση της μαμής που λεγόταν και «Τρανή Μοίρα» ήταν καθοριστική για το μέλλον του παιδιού. Αν το νεογνό ήταν ακόμη «βαρυσταθωμένο» ή «τσερεφό» ή «γαγάνικο» αποφάιζαν και το Μοίραναν σαν «Αη-Γιαννουλημένο», δηλαδή το έθεταν υπό την προστασία και την ευλογία του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, δηλαδή το θεωρούσαν κακομοιρωμένο, με δυναμική την ελπίδα κάποτε να «γιάνει». Απεναντίας αν το νεογνό κατά τη δοκιμασία των αντανακλαστικών εθεωρείτο φυσιολογικό τότε το αποκαλούσαν «Χριστολημένο», δηλαδή ήταν καλομοιρωμένο αφού θα είχε στην υπόλοιπη ζωή του την ευλογία και την προστασία του Χριστού.

Πιστεύουμε ότι η Μαμή (Τρανή Μοίρα), η Γιαγιά και η Μάνα που συζητούσαν από κοινού για το μέλλον (την μοίρα) του νεογνού είναι επιβίωση από την Μυκηναϊκή και Αρχαία εποχή όπως οι τρεις Μοίρες που ήταν η Λάχεις, η Κλωθώ και η Άτροπος.

1) Η Λάχεις είναι η ίδια η μητέρα με την εγκυμονούσα μήτρα (σφαιρική – στρογγυλή κοιλιά). Αυτή είναι η κάτοχος που φέρει μέσα της το έμβρυο, το λάχος, το λαχνό, το γόνιο, τη μοίρα, την κλήρα του πατέρα. Είναι συνήθως νέα και ωραία, 15-30 χρονών γιατί έχει την πιο ωραία, την γόνιμη δηλαδή ηλικία. Η μητέρα, με τα σύγχρονα δεδομένα της Ιατρικής, φέρει ένα μερίδιο για την επιβίωση του εμβρύου (λ.χ. κληρονομικές παθήσεις, εμβρυοπάθειες, πιθανή επιθυμία για άμβλωση) σε ένα ποσοστό από 10-30% για όλες τις περιπτώσεις.

2) Η Κλωθώ είναι η μητέρα της επιτόκου (η γιαγιά του βρέφους). Είναι συνήθως μέσης ηλικίας, 40-50 χρονών. Αυτή σε περίπτωση δυστοκίας υποχρεούται εθιμικά να πλέξει απαραίτητα το «μονομερίτικο» σπάργανό του. Επίσης αυτή ετοιμάζει το χλιό νερό, ανάβει το καντήλι και ειδοποιεί τη μαμή. Η Κλωθώ είναι πάντα καλή και παρακλητική προς όλους.

3) Η Άτροπος είναι η μαμή (εμπροσθομαμή) η κυρία υπεύθυνος για κάθε τοκετό. Αυτή που δεν αποτρέπεται (τρέπω) στη δυστοκία και σε κάθε άτυπο ή δύσκολο τοκετό. Στην περίπτωση αυτή κρατά τα σκίπτρα στα χέρια (εργαλεία, ξύλινη κουτάλα). Στην Ελληνική Μυθολογία παρίσταται με ψαλίδι, με στάθμη και με ωρολόγιο. Είναι θυγατέρα της νύκτας (οι τοκετοί γίνονται συνήθως τη νύκτα). Είχε δε δύο πρόσωπα ανάλογα με το είδος του τοκετού. Επί δυστοκίας συμπεριφερόταν ως θυγατέρα του Δία και το πρόσωπό της ήταν σκληρό, ωμό, σιδηρό και λεγόταν «Εμιαμένη» γιατί τότε γινόταν τολμηρή, αμετάτρεπτη και όριζε τη μοίρα του παιδιού αφού είχε στα χέρια της τη ζωή του. Επί αποτυχίας διασώσεως του νεογνού λεγόταν «Κήρα». Στο φυσιολογικό τοκετό η Άτροπος ήταν θυγατέρα της Θέμι-

Εικόνα 94. Παράλυση του βραχιονίου πλέγματος Duchenne-Erb από μαιευτική κάκωση. Το έμβρυο είναι δυνατόν να υποστεί διάφορες κατώσεις κατά τον τοκετό. Όταν υπάρχει δυσαναλογία εμβρύου και πνέλου, οξύς τοκετός, ισχιακή προβολή, εξελκυσμός κλπ. Οι πλέον σοβαρές είναι αυτές του κεντρικού νευρικού συστήματος όπως ενδοκρανιακή αιμορραγία, κατάγματα κρανίου, παράλυση προσωπικού (Εκ του F. Falls).

δας. Είχε τότε το ήρεμο, γλυκό, υπομονετικό πρόσωπο και την έλεγαν «Υποτακτική» επειδή ανέμενε με μειδίαμα, υποτακτικά, κρίνοντας ορθά το χρόνο του φυσιολογικού τοκετού, σαν πραγματική βοηθός της Φύσεως στο έργο της, δηλαδή υποτασσόμενη στους χρόνους του φυσιολογικού τοκετού. Συνήθως ήταν μια γριά τότε άσχημη και τότε αρχόντισσα αλλά πάντοτε σεβάσιμα.

Συμπέρασμα

Στην παρούσα μελέτη παρουσιάζουμε για πρώτη φορά στην Ελληνική και Διεθνή Βιβλιογραφία την επιστημονική ιατρική ερμηνεία των α) ωκυτοκίων, δηλαδή των λαϊκών πράξεων και ενεργειών που εφάρμοξε η Ελληνίδα παραδοσιακή μαμή για την ευτοκία της δυστοκούσης επιτόκου και β) τις μεθόδους ανάνηψης του ασφυκτικού νεογέννητου στον τοκετό κατά τα Μεταβυζαντινά Χρόνια του Νέου Ελληνισμού (1453-1953).

Τονίζουμε ότι οι εμπειρικές μέθοδοι προς ευτοκία, δηλαδή τα «ωκυτόκια» καθώς και οι μέθοδοι ανάνηψης του ασφυκτικού νεογνού βασιζόνταν σε ορθή ιατρική παρατήρηση που μεταδιδόταν παραδοσιακά από μάνα σε κόρη και αποτελούσαν επιβιώσεις από τους Αρχαίους και Βυζαντινούς χρόνους. Ερμηνεύουμε ιατρικώς, με τα σύγχρονα δεδομένα της Επιστήμης, την ιατρική λαϊκή σοφία που κρύβουν οι λαϊκές αυτές συνήθειες πιστεύοντας ότι συμβάλουμε στην καλύτερη κατανόηση του λαϊκού πολιτισμού και της ιστορίας της λαϊκής Ιατρικής τα σκοτεινά εκείνα χρόνια της δουλείας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Αγινήτης Π., *Περί των εν ταίς τροφαίς δυνάμεων, εις το Corpus medicum Graecorum*, Λειψία 1921
2. Ακαδημία Αθηνών, *Ιστορικών Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι, 1933-1990
3. Ακαδημία Αθηνών, *Ιστορικών Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι 1933-1990
4. Αλαβάνος Ν.Κ., *Οδηγός προς εξέταση εγκύου Γυναίκος, Εν Σύρω* 1900

5. Αλεξιάκης Ε.Π., *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1980*
6. Αλεξιάκης Ε.Π., *Τα γένη και η οικογένεια στην Παραδοσιακή Κοινωνία της Μάνης, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1980*
7. Αλεξιάκης Ε.Π., *Τα γένη και η οικογένεια στην Παραδοσιακή Κοινωνία της Μάνης, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1980*
8. Αλεξανδρόπουλος Κ., *Η Ιδιοσυστασία της γυναίκας, Αθήνα 1936*
9. Αναγνωστάκης Α., *Η υστεροεκτομία παρά τοις αρχαίοις, Γαληνός, 189 αρθ.15, σσ.221-223*
10. Ανδριανάκος Κ. Τρυφ., *Εξέλιξις και Πρόοδος της Μαιευτικής και Γυναικολογίας εν τη Νεωτέρα Ελλάδα, Ελληνική Ιατρική (Ανάπτυξον) Θεσσαλονίκη 1937*
11. Ανδριανάκος Κ., Τρυφ., *Η Εκλαμψία εν Ελλάδα, Εν Αθήναις 1924*
12. Ανδριανάκος Κ.Τ., *Εξέλιξις και Πρόοδος της Μαιευτικής και Γυναικολογίας εν τη Νεωτέρα Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1937*
13. Ανδριανάκος Τρ. Κ., *Η Μαιευτική και Γυναικολογία εν Ελλάδα, τομ.1-2, Εν Αθήναις 1925-1926*
14. Ανδριανάκος Τρ., *Η Μαιευτική και Γυναικολογία Εν Ελλάδα, Α-Β Εν Αθήναις 1925*
15. Ανδριανάκου Τ.Κ., *Η Γυνή εν τη δημιουργία, Αθήνα 1961*
16. Αποστολάκης Π.Α., *Πρόκλησις τοκετού δια τεχνητής ρήξεως των υμένων του κνήματος, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1968*
17. Αραβαντινός Δ., *Στατιστική μελέτη και συμπεράσματα περί της αγωγής της ισχιακής προβολής, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1960*
18. Αραβαντινός Ι.Δ., *Η γέννηση στην Αρχαία Ελληνική Μυθολογία, Εφηβ. Γυναικ. Αναπ. Εμμην. 7(2):101-108, 1995*
19. Αραβαντινού Δ., *Μαιευτική, Αθήνα 1989*
20. Αριστοτέλης, *Opera Omnia, Εκδ. Ambr Firmiss, Paris τομ. 4^ο σελ.139*
21. Αρώνη-Τσιχλή Καίτη, *Η Φανταστική Πρόκληση των Κυθήρων στην Ευρωπαϊκή συλλογική μνήμη, πρακτ. Α Διεθ. Συν. Κυθηραϊκών Μελετών 20-24, Σεπτ.2000, Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα, Κύθηρα 2003 τ.5, σ.35-52*
22. Αυδίκος Ε.Γ., *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία, Αθήνα 1996*
23. Βαλίνος Χ.Ι., *Παρατηρήσεις επί της ενδομητρίου ασφυξίας του εμβρύου και της κατ' αυτήν θεραπευτικής αγωγής, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1941*
24. Βάφρας Γ., *Μαθήματα Ιατροδικαστικής, Τομ. ΙΙ, Ζητήματα αναφερόμενα εις την λειτουργίαν της γενέσεως, Αθήνα 1903*
25. Βιτσόρης Α., *Νόσοι των γυναικών, τ.Α', Νόσοι της μήτρας, Εν Αθήναις 1874*
26. Βιτσόρης Α., *Νόσοι των γυναικών, τ.Α', Νόσοι της μήτρας, Εν Αθήναις 1874*
27. Βλαδίμηρος Δ., *Θεότητες της Εγκυμοσύνης στην αρχαία Ελλάδα, Εφηβ. Γυν. Αναπ. Εμμην. 13(3):181-187, 2001*
28. Βλαδίμηρος Α.Ε., Ριζόπουλος Α.Χ., Κίσσα: *Το σύμπτωμα της αλλοτριοφαγίας στις έγκυες, σ.407-418, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, τ. ΣΤ τ.3, Ιουλ.-Σεπτ. 1992*
29. Βλοσίδης Ι.Ζ., *Συμβολή εις την μελέτην της θερμοκρασίας του εμβρύου και του νεογνού, Διατριβή επί Διδακτορία, Εν Αθήναις 1935*
30. Γαλανόπουλος Ι.Χ., *Συμβολή εις την μελέτην της παρασταμένης κνήσεως, Διατριβή επί Υψηγείας, Αθήνα 1956*
31. Γαλανόπουλος Χ.Ι., *Συμβολή εις την μελέτην της παρατεταμένης κνήσεως, Διατριβή επί Υψηγείας, Αθήνα 1956*
32. Γαληνός Κλαυδ., *Περί φιλοσόφου ιστορίας, τομ.19 σ.334 Medicorum Graecorum opera D.Carol, Κόλη, Lipsia 1830*
33. Γαληνός, *περί λεπτινούσης διαίτης, έκδοση G.Kalbfleisch, Λειψία 1898*
34. Γαρδίκας Γ., *Η γυνή εν τω Ελληνικώ Πολιτισμώ, Εν Αθήναις 1902*
35. Γεωργιάδης-Λευκιάς Α., *Ανατροπή των δοξασάντων, γραφάντων και τύποις κοινοησάντων ότι ουδέις τον νυν την Ελλάδα οικούντων απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων εστί, Αθήνα 1843*
36. Γεωργούντζος Π.Κ., *Κύσις και νεογνόν, Συζήτηση Στοργουλίας Τραπέζης, Αρχ. Ελλην. Παιδ. Εταιρείας, 36:624-629, 1973*
37. Γιακουμάκη Ν. Ελευθερία, *Ευφημισμός, Γλωσσική προσέγγιση, Αθήνα 2000*
38. Γιακουμάκη Ν. Ελευθερία, *Ο φόβος των ασθενειών και οι αποτρεπτικές λειτουργίες της γλώσσας, Λαϊκή Ιατρική Διεθνής Επιστ. Συνεδ. Ρέθυμνο 8-10 Δεκ.2000 πρακτ. σσ.125-134, 2003*
39. Γιακουμάκη Ν.Ελευθερία, *Ευφημισμός, γλωσσική προσέγγιση, Αθήνα 2000*
40. Γκέκας Α.Κ., *Παράτασις της Κνήσεως, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1964*
41. Γκιάλας Α., *Η διαδικασία του τοκετού εις την Χίον κατά τον 18^{ον} αιώνα, Χιακή επιθεώρηση, τ.11 (Ανάπτυξον), 1973*
42. Γκιάλλα Α.Ι., *Ασκληπιός, ο θεός της Ιατρικής, Ασκληπιός Ι: 1-15, 1979*
43. Γλυκοφρύδη-Λεοντοίνη Αθανασία, *Τα Κύθηρα και η Αφροδίτη στις τέχνες. Οι διαφορετικές όψεις των μυθολογικών συμβόλων, Πρακτ. Α Διεθ. Συνεδρίου Κυθηραϊκών Μελετών 20-24 Σεπτ.2000, Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα, τ.5 σελ.91-108, Κύθηρα 2003*
44. Δάλμας Δ., *Περί σπανίων στοιχείων εν Ελλάδα, Αθήνα 1936*
45. Δελαγραμμάτικας Δ.Η., *Η ανάνηψη του νεογεννήτου, Ιατρική 35, 14-31, 1979*
46. Δερμιτζάκης Δ.Μ., Τσούρου Α. Θεοδώρα, *Ο Conrad Gessner (1516-1565) και η εποχή του, Αθήνα 2002*
47. Δραγώνα Θάλεια, *«Και τη γυναίκα είπε εν λύπαις τέξη τέκνα», Σενάρια επιλογίου ψυχικού πόνου, Δίη 7:54-67, Αθήνα 1994*
48. Δραγώνα Θάλεια, *Γέννηση, Αθήνα 1987*
49. *Εκδοτική Αθηνών, Ελληνική Μυθολογία, Επιμ.Ι.Κακριδής, τ.1-5, Αθήνα 1986*
50. Εμμανουήλ Ι. Εμμ., *Ιστορία της Φαρμακευτικής, Αθήνα 1948*
51. Ετζέογλου Ρ., *Τα μεγάλα αγιάσματα της Κωνσταντινούπολης 20^ο Συμπ. Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 2000, σ.29-30*
52. Ευτυχιάδης Χ.Α., *Εισαγωγή εις την Ελληνική θεραπευτικήν από του 1453 μέχρι του μέσου του 19^{ου} αιώνα, Αθήνα 1985*
53. Ευτυχιάδης Χρ. Αρ., *Εισαγωγή εις την Βυζαντινήν θεραπευτικήν, Αθήνα 1983*
54. Ευτυχιάδης Χρ. Αρ., *Η άσκησης της βυζαντινής ιατρικής επιστήμης και κοινωνικά εφαρμογιά αυτής κατά σχετικές διατάξεις, Αθήνα 1983*
55. Ζαφειροπούλου Ντιάνια, *Περί Υδάτων, Το νερό στο Βυζάντιο, Αθήνα 2000*
56. Ζερβός Γ. Σκευός, *Ειλείθναι ή μήπως Ειλήθνα;, Αθήνα 1946*
57. Ζερβός Γ. Σκευός, *Κλεοπάτρας Μητροδόρας, Περί των γυναικείων παθών της μήτρας, Αθήνα 1906*
58. Ζερβός Γ. Σ., *Ιστορία της Ιατρικής τ.Α', Η Μαιευτική Γυναικολογία δια μέσου των αιώνων μέχρι των χρόνων του Αριστοτέλους, Εν Αθήναις 1914*

59. Ζερβός Σ., *Η Μαιευτική και Γυναικολογία δια μέσου των αιώνων μέχρι του Αριστοτέλους*, Αθήνα 1914
60. Ζήσης Ε., 1940 *Προλήψεις Εγκυμοσύνης Ανδυμίου*, Θράκη 1
61. Ζιάκας Ν.Γ., *Τοξιναιμία της κνήσεως*, *Ιατρική τ.23 τχ.4*, Απρ.1973, σσ.301-319
62. Ζούρας Α.Π., *Η καταγραφή της συστατικότητας της μήτρας και οι επιδράσεις ενίων φαρμάκων επί της λειτουργικότητος αυτής*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1968
63. Ησίοδος, *Θεογονία Π.*, μεταφ. Π.Λεκατσά, Αθήνα 1959
64. Ιπποκράτης, «Περί επταμήνου και οκταμήνου», εκδ. F.Littre Paris 1851, σελ.532
65. Ιπποκράτης, «Περί φύσιος παιδίου», Έκδοση F.Littre, Paris 1851 vii 460
66. Ιπποκράτης, *Άπαντα*, εκδ. Littre, Παρίσι 1834-1861
67. Ιπποκράτης, *Περί γυναικείας φύσεως*, *Περί Γυναικείων* εκδ. GG Kuhn, Lipsiae 1826
68. Καβρίγιος Α.Α., *Ορφείος: «Περί λίθων»*, *Περ. Ελλην. Διεθνής Γλώσσα τ.ΣΤ, τχ.8*, Οκτ.-Νοεμ.-Δεκ. 2002, σσ.852-858
69. Καββαδιάς Π., *Το ιερόν του Ασκληπιού, εν Επιδαύρω και η θεραπεία των ασθενών*, Αθήνα 1900
70. Καϊρης Μ.Ν., *Αι προπτώσεις του Ομφαλίου λόφου*, *Εν Αθήναις 1910*
71. Καϊρης Μ.Ν., *Περί των Αιμορραγιών της Μήτρας*, *Εν Αθήναις 1901*
72. Κακριδής Θ.Ι., *Οι αρχαίοι Έλληνες στη Νεοελληνική λαϊκή παράδοση*, Γ' έκδ. Αθήνα 1989
73. Κακριδής Ι.Θ., *Οι Αρχαίοι Έλληνες στην Νεοελληνική Λαϊκή Παράδοση*, Αθήνα 1980
74. Καλλίγερος Εμμ., *Εδώ γεννήθηκε η Αφροδίτη*, *Συνοπτική Ιστορία των Κυθήρων*, Αθήνα 1996
75. Καλογερόπουλος Α., *Σηφαιμία και Σηπτική Καταληξία στη Μαιευτική*, *Ελληνική Μαιευτ. και Γυναικολ. τ.4 τχ.1*, 1991, σσ.5-23
76. Καλογερόπουλος Π. Αχλ., *Μαιευτική*, *Θεσσαλονίκη 1992*
77. Κανελλάκης Π.Α., *Συμβολή εις την μελέτην της Βρεφικής θνησιμότητος εν Ελλάδι*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1955
78. Καραμπερόπουλος Δ., *Φαρμακευτικά φυτά στα έντυπα Ελληνικά Βιβλία*, *Δεύτερο μισό 18^{ου} αοχές 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2000
79. Καραπατάκης Κ., *Η Μάνα και το Παιδί στα Παλαιότερα χρόνια*, Αθήνα 1979
80. Κασιμάτης Ι., *Από την Παλαιά και σύγχρονη Κυθηραϊκή ζωή*, *Μέρος Α*, Αθήνα 1957, *Μέρος Β*, Αθήνα 1983
81. Κασκαρέλης Β.Δ., *Επιδράσεις του πολέμου και της κατοχής επί της κνήσεως, τοκετού και λοχείας*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1947
82. Κασκαρέλης Β.Δ., *Μαιευτική και Γυναικολογία*, τ.Α, Αθήνα 1973
83. Κατσός Χ.Δ., *Η Εξέλιξις της Μαιευτικής δια μέσου των αιώνων*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1971
84. Κινδύνης Α., *Δοκίμιον Μαιευτικής των Αρχαίων Ελλήνων Ιατρών*, Αθήνα Β' εκδ. 1884
85. Κινδύνης Ι.Α., *Δοκίμιον Μαιευτικής των Αρχαίων Ελλήνων Ιατρών*, *Εν Αθήναις 1891*
86. Κλέαρχος Ν., *Φυσιολογικός τοκετός, πρόκληση και επιτάχυνση του τοκετού*, *Ελλην. Μαιευτ.-Γυναικ. Β(1-2)*, σ.80-88, 2001
87. Κολιόπουλος Ν., *Η Μαιευτική του Ιπποκράτους*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1966
88. Κομνηνού Αντ., *Το ασβέστιο στην κύηση και στη γαλουχία*, Αθήνα 1979
89. Κόνσολας Δ., *Εγχειρίδιον Μαιευτικής*, Αθήνα 1900
90. Κούζης Α., *Οι Εμπειρικοί Ιατροί κατά τους χρόνους της δουλείας*, *Αρχ. Ιατρική 1906*
91. Κούζης Αρ., *Εμπειρικοί Ιατροί κατά τους χρόνους της δουλείας*, *Αρχ. Ιατρικής*, 3:1906:272
92. Κουκουλές Φ.Ι., *Τα κατά την Γέννηση και την Βάπτισιν έθιμα των Βυζαντινών*, *Επετ. Εταιρ. Βυζ. Σπουδών*, τ.ΙΔ, σ.87-146, *Εν Αθήναις 1938*
93. Κουτάς Π.Γ., *Η Αυτόματος ρήξις των υμένων του εμβρύου*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1972
94. Κουτρουφίτης Σ.Α., *Συμβολή εις την μελέτην των Δυστροφο-Δυστοτοκικού Συνδρόμου*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, *Θεσσαλονίκη 1965*
95. Κριαράς Ε., *Δεξικόν της μεσαιωνικής Ελληνικής δημόδους γραμματείας 1-14*, *Θεσσαλονίκη 1969-1999*
96. Κυριακής Α., *Σημιασία, διάγνωση και θεραπεία της πρώιμου ρήξεως του θυλακίου*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, *Εν Αθήναις 1936*
97. Κυριακής Α., *Σημιασία, διάγνωση και θεραπεία της πρώιμου ρήξεως του θυλακίου*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, *Εν Αθήναις 1936*
98. Κυριακίδης Γ., *Η αναπνευστική δυσχέρεια αμέσως μετά τον τοκετό*, *Πρακτ. Σεμν. Νεογνολ. Θεσσαλονίκη 27 Μαΐου 1995*, σ.47-56
99. Κυριακίδου Στίλπων., *Η σημιασία της σπουδής της δημόδους Ιατρικής*, *Κλινική 1*: 35-37, 1925
100. Κυριακίδου Στίλπων., *Τα σύμβολα εν τη Νεοελληνική Λαογραφία*, *Λαογραφία IB*: 503-546, *Εν Θεσσαλονίκη 1938*
101. Κωστής Ν., *Εγχειρίδιον Μαιευτικής*, Αθήνα 1849
102. Κωστής Ν., *Εγχειρίδιον Μαιευτικής*, *Εν Αθήναις 1849*
103. Κωστής Ν., *Εγχειρίδιον Μαιευτικής*, *Εν Αθήναις 1849*
104. Λαμέρας Γ.Κ., *Αιμορραγία κατά την κύησιν, τον τοκετόν και την Λοχείαν*, *Εν Αθήναις 1910*
105. Λαμέρας Γ.Κ., *Η αρχαία Ελληνική Ιατρική πηγή των νέων και νεωτάτων ανακαλύψεων εν τη Γυναικολογία*, *Εν Αθήναις 1910*
106. Λαμπροπούλου Βούλα, *Η Εγκυμοσύνη και η Γέννηση στην Τέχνη*, Αθήνα 1983
107. Λεκάτσα Π., *Η καταγωγή των θεσμών, των εθίμων και των δοξασιών*, Αθήνα 1951
108. Λεμπουραγιέ Φ., *Για μια Γέννηση χωρίς αγωνία*, Β' έκδ. Αθήνα 1977
109. Λέτσας Α., *Η τεκνοποιία εν Βογασιώ, Μακεδονικά τ.Β*, σ.299-310, 1941-1952
110. Λουκάτος Δ., *Αργία και Άγιοι Τιμωροί*, *ΕΚΕΕ τ.Κ-ΚΑ*, 1967-68, σσ.55-105
111. Λουκάτου Δ.Σ., *Ο σύζυγος εις τα κατά την γέννησιν έθιμα και λαογραφικές ενδείξεις περί αρρενολοχείας*, *Επετ. Λαογρ. Αρχ.* 8: 124-168, *Εν Αθήναις 1956*
112. Λώλης Δ., *Γυναικολογία και Μαιευτική*, τ.Α-Β, Αθήνα 1998
113. Λώλης Ε.Δ., *Υπερπολντοκία*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1967
114. Μανολάκος Γ., *Τα έθιμα κατά την γέννησιν και την βάπτισιν εν Μάνη*, *Λαογραφία Ε' 1915*, σ.401
115. Μανταλενάκης Σ.Ι., *Σύνοψη Μαιευτικής και Γυναικολογίας*, Αθήνα 1985
116. Μάντης Α.Χ., *Συμβολή εις την χειρουργικήν θεραπείαν της ολικής προπτώσεως της μήτρας*, *Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1968
117. Μαρκάκης Π.Α., *Σύγχρονοι αντιλήψεις ανανήψεως Ασφυκτικών νεογνών*, *Αρχ. Μαιευτ. και Γυναικολ. εν Ελλάδι τ.11, τχ.1 Ιαν.-Φεβρ. 1962*, σ.3-24

118. Μαρουδή Δ.Γ., *Μαιευτικά επεμβάσεις*, Αθήνα 1929
119. Μανροκεφαλίδου-Παλασιπούλου Σοφία, *Αναληγσία κατά τον τοκετόν, Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1974
120. Μανροκεφαλίδου-Παλασιπούλου, Σοφία, *Αναληγσία κατά τον τοκετόν, Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1974
121. Μέγας Γ.Α., *Έθιμα της ημέρας της μαμμής, Λαογραφία* 7:3-27, 1952
122. Μέγας Γ.Α., *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας, Τα κατά την γέννησην τχ.α. Επατ. Λαογρ. Αρχ.* 1:24-53, 1939
123. Μέγας Γ.Α., *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας. Τα κατά την γέννησην τχ.α' Επετ. Λαογρ. Αρχείο* 1:24-53, 1939
124. Μέγας Γ.Α., *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας. Τα κατά την γέννηση, τχ.α', Επετ. Λαογρ. Αρχείο* 1:24-53, 1939
125. Μερακλής Μ., *Ελληνική Λαογραφία Β: Έθιμα και Έθιμα*, Αθήνα 1986
126. Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία, τ.2 Έθιμα και Έθιμα*, Αθήνα 1986
127. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη Μαρία, *Το παιδί με ειδικές ανάγκες στην Ελληνική Παραδοσιακή Οικογένεια μέχρι το 1940, στον τιμητικό τόμο καθηγ. Δ.Αραβαντινού*, Αθήνα 1999, σ.459-471
128. Μητρόπουλος Κ., *Αρχαία Ιατρικά γνώσεις ως σύγχρονοι επινοήσεις*, εκδ. Β', Αθήνα 1954
129. Μητρόπουλος Κ., *Αρχαία Ιατρικά γνώσεις ως σύγχρονοι επινοήσεις*, Εκδ. Β', Αθήνα 1954
130. Μητρόπουλος Κ.Ι., *Η Ανατομική των Γεννητικών οργάνων της Γυναίκας παρ Αρχαίους, Διατριβή επί Διδακτορία*, Εν Αθήναις 1950
131. Μιχαλάς Π. Στυλ., *Κύσις και Καρδιοπάθεια, Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1967
132. Μουζιάλας Ι., *“Γέννα στο νερό”*, Πρακτ. 3^ο Πανελλ. Συνεδρ. Μαιευτ. Ψυχοπροφυλακτικής, Λεμεσός Κύπρου 14-21 Οκτ.2001, εκδ. Ακίδα 2001, σ.126-136
133. Μπούλλας Κ., *Η κύηση, ο τοκετός, η λοχεία και το νεογνό στο λαϊκό πολιτισμό των Νεοελλήνων*, *Material Medica Greca* 1980, 8:544-548
134. Μπούλλας Κ., *Η κύηση, ο τοκετός, η λοχεία και το νεογνό στο λαϊκό πολιτισμό των Νεοελλήνων*, *Material Medica Greca*, 8:544-548, 1980
135. Μπασέα-Μπεζαντάκου Χριστίνα, *Σημσιολογική θεώρηση των ρημάτων κίνησης της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Διατριβή επί διδακτορία*, Αθήνα 1992
136. Μπασέα-Μπεζαντάκου Χριστίνα, *Σημσιολογική θεώρηση των ρημάτων κίνησης της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1992
137. Μπέζος Δ. *μελέτη 1000 περιπτώσεων ασφυξίας νεογνών*, *Παιδιατρική* 38:41-47, 1975
138. Μπέζος Η.Δ. και Παναγιωτάκη-Μπέζου Αύρα, *Παρατηρήσεις επί 836 περιπτώσεων ασφυξίας του νεογνού, Ιατρικά Αθήνα τ.Γ τχ.29-30 Ιουλ.-Αυγ. 1952, σ.1120-1123*
139. Μπέσσας Γ.Ν., *Αι αιμορραγία της λοχείας Ιατρικά Χρονικά*, τ.11 τχ.101-102, Μάιος-Ιούνιος 1971, σσ.389-396
140. Μπρούσκου Αίγλη, *Ανθρωπολογία της Γέννησης, Αρχαία Ελλην. Ιατρικής* 8:252-256, 1991
141. Μωρέτης Αγγ., *Κύσις και Σύφιλις*, εκδ. δευτέρα, Εν Αθήναις 1915
142. Μωυσειδής Μ., *Ευγονική και Παιδοκομία παρά τοις αρχαίοις Έλλησιν*, Εν Αθήναις 1925
143. Νούτσος Β.Γ., *Στατιστική μελέτη και συμπεράσματα επί της αγωγής του εγκάρσιου σχήματος, Διατριβή επί Διδακτορία*, Αθήνα 1961
144. Ξενίδου-Schild Βάλια, *Οι γυναίκες στην Ελληνική Αρχαϊότητα*, Αθήνα 2001
145. Οικονομίδης Β.Δ., *Η «Ημέρα της Μαμής»*, *Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας* 1Δ τχ.2 Απρ.-Ιουν.2000, σελ.186
146. Οικονομίδης Β.Δ., *Η Κοινωνική Θέση της Ελληνίδος κατά τα έθιμα του Λαού, Επετ. Κεντ. Ερεύνης. Ελλην. Λαογραφίας τ.ΚΒ (1969) 72:75-112*
147. Οικονομίδου Β.Δ., *Η ημέρα της μαμής, Θέματα Μαιευτικής και Γυναικολογίας, τ.ΙΔ', τεύχος 2, σελ.186-192, Απριλ.-Ιουν. 2000*
148. Οικονομίδου Μαντώ, *Αρχαία Νομίσματα*, Εκδ. Αθηνών, Αθήνα 1996
149. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Το Μουσείο της Μητέρας, Ιατρ. Επιθ. Ενόπλων Δυνάμεων*, τ.14:885-898, 1980
150. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Οι 40 θύμμες, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρ. Πελοποννησιακών Σπουδών*, Αθήνα 1981-1982
151. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Ο θηλασμός στην Ελλάδα κατά την Τουρκοκρατία, Δελτ. Α' Παιδ. Κλιν. Πανεπ. Αθηνών*, 1982, 29:421-442
152. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Οι αντρωιμένοι και η ουρά τους - Ο Διγενής Ακρίτας και τα σπήλαια, Κορητική Εστία*, Αθήνα 1982 τευχ. 272-285
153. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Το παιδί το σαραντάρι, Δελτ. Α' Παιδ. Κλιν. Παν. Αθηνών* 30: 370-384, 1983
154. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Παρομίες για τη γέννα, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, Οκτ.-Δεκ. 1990, σ.434-441*
155. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Η αραχνόγκαστρον γυναίκα, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, Οκτ.-Δεκ.1990, σ.37-45*
156. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Τα ανεστημένα παιδιά, Παιδιατρική* 53:184-192, 1990
157. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Η στείρα γυναίκα στις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες του Ελληνικού Λαού, Θέματα Μαιευτικής και Γυναικολογίας, τ.θ. τ.4 Οκτ.-Δεκ. 1995 σ.355-370*
158. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Η αρρενογονία και η θηλυγονία στην Ελληνική λαϊκή Παράδοση, Θέματα Μαιευτικής και Γυναικολογίας, τ.ΙΒ' τ.1 Ιαν.-Μαρτ. 1998*
159. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Ελληνικό Λαογραφικό Λεξικό για τη Μάνα και το Παιδί*, εκδ. Ελλην. Παιδ. Εταιρείας, Αθήνα 1999
160. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Νανουρίσματα και Ταχταρίσματα της Λαϊκής Ελληνίδας Μάνας για το παιδί της*, Αθήνα, εκδ. Ακίδα, 1999
161. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Οι τροφές της λεχώνας στην Ελληνική Λαϊκή Παράδοση, Θέματα Μαιευτ.-Γυναικολογ. Τ.ΙΓ., τχ.3, Ιουλ.-Σεπτ. 1999, σ.252-283*
162. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Η διαχρονική αξία των αρχών της φιλοσοφίας των ηθικών και δεοντολογικών κανόνων της Ελληνίδας Μαίας και του Έλληνα Μαιευτή*, εκδ. Ακίδα, Αθήνα 2000
163. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Τα Νεραϊδοσφόντυλα, Θεμ.Μαιευτ.-Γυναικ. τ.ΙΕ τ.1 2001 σ.59-91*
164. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Ο Τοκετός της Πρωτόπλαστης Εύας και οι επιβιώσεις του στη Λαϊκή μας Παράδοση, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, ΙΕ Ιουλ.-Σεπτ. 2001, σ.272-288*
165. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Οι Υποειδικότητες της Δημόδους Μαιευτικής Γυναικολογίας κατά την Τουρκοκρατία, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, ΙΣΤ τχ.2 Ιαν.-Μαρτ.2002, σ.130-140*
166. Οικονομόπουλος Θ.Χ., *Η Κομπομαμή, η Σακκουλαρομαμή και η Σερνικοβοτανίστρα, τρεις ειδικές γιάτρισσες της Βοτανοθεραπευτικής από τις Υποειδικότητες της Μαιευτικής και Γυναικολογίας κατά την Τουρκοκρατία, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, τ.12 τχ.4 σ.433-447, Οκτ.-Δεκ.2003*

167. Οικονομόπουλος Θ.Χ., Το πρωτοβρωμάτιο της λεχώνας Ελευθώ περ.β τ (8) τχ.1 σ.36-39 τ.8 τχ.3 σ.124-128, 2003
168. Οικονομόπουλος Θ.Χ., Οικονομοπούλου Α.Χ., Από την Ηπειρώτισσα παραδοσιακή μαμή στους σύγχρονους επιστήμονες Μαία και Μαιευτή, εκδ. Ακίδα, Αθήνα 2003
169. Οικονομόπουλος Θ.Χ., Οικονομοπούλου Α.Χ., Παροιμίες του Ελληνικού λαού για τη μάνα και το παιδί, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, ΙΗ τχ.3 Ιουλ.-Σεπτ.2004 σ.318-330
170. Οικονομόπουλος Θ.Χ., Οικονομοπούλου Α.Χ., Παροιμίες του Ελληνικού Λαού για τη Μάνα και το Παιδί, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, τ.ΙΗ, τχ.2, σσ.318-330, 2004
171. Οικονομοπούλου Χ. Αλεξάνδρα, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Ιατρικής, Ιατρικό Βήμα τχ.94, Σεπτ.-Οκτ. 2004, σσ.82-86
172. Παμπούκης Π.Δ., Λάθη εν τη Γυναικολογία και Μαιευτική, Αθήνα 1956
173. Παναγιώτου Π., Ο Διευθυνόμενος τοκετός, Αθήνα 1959
174. Παναγιώτου Π., Πρακτική Μαιευτική Αθήνα 1965
175. Πανόπουλος Κ., Η Καισαρική τομή, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1965
176. Παπαγιάννης Σ.Ε., Αι Αναμίξεις κατά την κύησιν και την Λοχείαν ως εμφανίζονται παρ'ημίν, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1946
177. Παπαδάκης Ν., Κύησις και Τοκετός κατά την εφηβική ηλικία, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1966
178. Παπαδιάς Κ., Σαλαμαλέκης Ε., Λιαπής Α., Ζούρλας Α.Π. και Κοντιφάρης Β., Στατιστικά δεδομένα της ισχιακής προβολής, Αρχ. Ιατρ. Εταιρ. τ.5. τχ.2, σσ.189-191, 1979
179. Παπανικολάου Α.Ν., Η μητέρα σας Ειλειθία, Θεματ. Μαιευτ.-Γυναικολ. Ζ, τχ.1, Ιαν.-Μαρτ. 1993, σ.91-100
180. Παπανικολάου Α.Ν., Συμβολή εις την Μελέτην της οστεϊνης πυέλου της γυναικός, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1959
181. Παπανικολάου Ν., Μαΐεις και Μαιευτικές Σχολές ως τις αρχές του αιώνα μας, Θεμ.-Μαιευτ.-Γυναικολ. τ.Ε τχ.1 Ιαν.-Μαρ.1991, σ.48-56
182. Παπανικολάου Ν., Μαιευτική, εκδ 2^η, Θεσσαλονίκη 1987
183. Παπαστράτου Ντόρη, Χάρτινες Εικόνες, Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτηριστικά 1665-1894, τ.Α-Β, Αθήνα 1486
184. Παπαχατζή Ν., Η θρησκεία στην Αρχαία Ελλάδα, Εκδοτ. Αθηνών, Αθήνα 1987
185. Παραβάλου-Καλογερά Μαρία, Επίδρασις της Παρατεταμένης Κυήσεως επί των Νεογνών, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1956
186. Παραδελλής Θεοδ., Από τη βιολογική γέννηση στην κοινωνική. Πολιτισμικές και τελετουργικές διαστάσεις της γέννησης στον Ελλαδικό χώρο του 19^{ου} αιώνα, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1995
187. Πατεράκης Γ.Ε., Συμβολή εις την μελέτην της θεραπείας της εκλαμψίας, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1956
188. Πλατής Α.Κ., Συμβολή εις την Μελέτην της μεταξύ πυέλου και εμβρύου δυσαναλογίας, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1957
189. Πλατής Κ.Α., Συμβολή εις την Μελέτην της μεταξύ πυέλου και εμβρύου δυσαναλογίας, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1957
190. Πλάτων, Συμπόσιον, Πλατωνικοί Διάλογοι 3, Αθήνα 1959
191. Πολίτης Γ.Ν., "Μανδραγόρας", Λαογραφικά Σύμμεικτα τ.Β σ.63-64, Αθήνα 1921
192. Πολίτης Γ.Ν., "Τα κατά την γέννησιν", Νεοελλ. Αναλ. Α.374-384, αναδημοσίευση στο Λαογραφικά Σύμμεικτα, Αθήνα Γ:206-221, 1872, 1931
193. Πολίτης Γ.Ν., "Ωκυτόκια", Λαογραφία 6:299-346, αναδημοσίευση στο Λαογραφικά Σύμμεικτα, Αθήνα Β.284-316, 1918,1921
194. Πολίτης Ν.Γ., "Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού", Παροιμιά, Εν Αθήναις τ.Α 1899 τ.Β 1900 τ.Γ 1901 τ.Δ 1902
195. Πολίτης Ν.Γ., Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού Παροιμιά, Εν Αθήναις τ.Α 1899 τ.Β 1900 τ.Γ 1901 τ.Δ 1902
196. Πολίτου Ν.Γ., Λαογραφικά Σύμμεικτα, 1-3, Εν Αθήναις 1920-1931
197. Πολίτου Ν.Γ., Παραδόσεις, τ.1-2 Εν Αθήναις 1904
198. Πολυδενύκος, Ονομαστικόν (Pollucis Ονομαστικόν), τ.3 Leipzig 1901-1937 (Ανατύποις) Stuttgart 1967)
199. Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, "Νερό και αλάτι. Συμβολισμοί και πραγματικότητα", Επιστ.τμήμα με θέμα: «Το ελληνικό αλάτι», Πολιτ.Τεχν. Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Μυτιλήνη
200. Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, Μετρήσεις: Συμβολισμοί και Πραγματικότητα, Επετ. Κεντρ. Ερεύνης Ελλην. Λαογραφίας, τ.xxviii (1987-1998), Αθήνα 1999, σ.5-28
201. Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, Νεοελληνική Μετρολογία. Συμβολή στη μελέτη των μέτρων και σταθμών, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1990
202. Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, Νεοελληνική Μετρολογία. Συμβολή στη μελέτη των μέτρων και σταθμών, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1990
203. Πούμπουρας Α.Ι., Η ευθύνη του Μαιευτήρος κατά τον τοκετόν δια την διανοητικήν καθυστέρησιν του παιδιού, Αρχ. Μαιευτ. και Γυναικολογ. Εν Ελλάδι τ.21, τχ.2 Μαρτ.-Απρ. 1952 (Ανάτυπον)
204. Πουρναρόπουλος Γ.Κ., Η αρχαία Ελληνική Ιατρική πηγή των νέων και νεοπαύτων ανακαλύψεων εν τη Γυναικολογία, Εν Αθήναις 1910
205. Πουρναρόπουλος Γ.Κ., Η Μαιευτική και Γυναικολογία των Αρχαίων Ελλήνων Ιατρών, στο Πανηγ. Τεύχος Κ.Λούρου σσ.509-519, Εν Αθήναις 1953
206. Πρεβεδουράκης Ν.Κ., Προσωπική Προβολή, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1964
207. Πυρπασόπουλος Μ., Η τοξιναιμία της κυήσεως, Ιπποκράτης 9: τχ.2, σσ.103-110, 1981
208. Πύρρου Διον., Εγκόλπιον των Ιατρών ήτοι Ιατρική Πρακτική, Εν Αθήναις 1848
209. Ρηγάτος Γ., Η υγεία του παιδιού στη λαϊκή μας παράδοση, Αθήνα-Γιάννινα 1992
210. Ρηγάτος Γ.Α., Η αρχαία Ιατρική στη Λαϊκή μας παράδοση, Αθήνα 1999
211. Ροντόπουλος Π., Ειλειθνια, Ιατρική Πρόσδος 1946, σ.114-115
212. Ρούσσοσ Δ.Χ., Πανίδης Δ.Κ. και Μαιόπουλος Μ.Α., Απώτεροι κίνδυνοι από τον πρόωγο τοκετό, Ελλην. Μαιευτ. και Γυναικολ. 11(2):148-157, 1999
213. Σακελλαράκης Γιάννης, Η ποιητική της ανασκαφής, Αθήνα 2003
214. Σαλαμαλέκης Ε. Εμμ., Πρόωρη ρήξη των εμβρυϊκών υμένων. Πρόβλεψη-Διάγνωση, Ελλ. Περιοδ. Γυναικολ.-Μαιευτικής τ.Ζ τχ.1 Ιαν.-Μαρτ. 2003, σ.35-38

215. Σαμοθράκης Α.Χ., *Οι πολλαπλοί τοκετοί εν τη παραδόσει και εν τη Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1933*
216. Σαμοθράκης Α.Χ., *Οι πολλαπλοί τοκετοί εν τη παραδόσει και εν τη Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1933*
217. Σέγγκος Χ., Μανιάς Ν., *Γυναικολογική Ενδοκρινολογία, Εκδ. 2^η, Αθήνα 1992*
218. Σουερέφ Κ., *Υδάτινες Σχέσεις. Το νερό ως πηγή Ζωής κατά την Αρχαιότητα, Θεσσαλονίκη 2000*
219. Σούμπλης Κ.Αρ., *Ηλικιωμένη Πρωτοτόκος, Σύγχρονος Μαιευτική Αντιμετώπιση, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1965*
220. Σπουρλάκου-Ευτυχιάδου Α., *Η Παναγία Θεοτόκος, Τύπος Χριστιανικής Αγιότητας, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1990*
221. Σπουρλάκου-Ευτυχιάδου Αμαλία, *Η Παναγία Θεοτόκος, τύπος Χριστιανικής Αγιότητας, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1990*
222. Σπυριδάκη Γ.Χ., *Ο αριθμός τεσσαράκοντα παρά τοις Βυζαντινοίς και νεότεροις Έλλησι, εν Αθήναις 1939*
223. Σπυριδάκη Γ.Χ., *Τα κατά την γέννηση κ.λπ. έθιμα των Βυζαντινών, Έπ. Λαογρ. Αρχ. Ζ 108, 1953*
224. Σπυριδάκης Γ., *Τα κατά την γέννηση, την βάπτισιν και τον γάμον έθιμα των Βυζαντινών εκ των αγιολογικών πηγών, ΕΛΛ 7 (1952) 6:103-47*
225. Σταθόπουλος Α., *Η αμνιοσκόπησις εις την διάγνωσιν της ενδομητρίου υποξίας του εμβρύου και της παρατάσεως της κνήσεως, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1966*
226. Σταυρόπουλος Α.Κ., Αραβαντινός Δ.Ι., *Ο φόβος στην Εγκυμοσύνη και τον τοκετό μέσα στον Ιστορικό χρόνο, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, τ.ΣΤ, τχ.2, Μαρ.-Ιουν. 1995, σ.177-189*
227. Σταυρόπουλος Α.Κ., *Κήσις και τοκετός επί προπτώσεως της μήτρας, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1964*
228. Σταυρόπουλος Κ.Α., *Η αρχαία Ελληνική ιατρική πηγή των εξελίξεων στη Μαιευτική και Γυναικολογία, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, τ.Ε' τχ.4 Οκτ.-Δεκ. 1991, σελ.407-423*
229. Σταυρόπουλος Κ.Α., *Κήση και Τοκετός επί προπτώσεως της μήτρας, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1964*
230. Στρατής Κ., *Η λαμπρή προιπποκράτεια Ιατρική, Δαυλός 1999 210:13293-46*
231. Συνοδινός Ε.Ε., *Πολύδημος κήσις και τοκετός, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1959*
232. Τζιγγούνης Β.Α., *Αιφνίδιοι θάνατοι κατά την κήσιν, τον τοκετόν και την Λοχειάν, Διατριβή επί Διδακτορία, Πειραιεύς 1949*
233. Τουλ Χ., *Τα Ιάματα των Αγίων Αναργύρων, Επ. Εταιρ. Βυζαν. Σπουδών τ.42:265, 1967*
234. Τριάντης Αλ., *Εγχειρίδιον Μαιευτικής προς χρήση των Μαιών και των μαθητριών του Μαιευτηρίου, Αθήνα 1887*
235. Τσακύρογλου Μ.Γ., *Έρευνα πάνω στη Γυναικεία Λεκάνη στην Ελλάδα, Άνθρωπος τ.8, Ιαν.-Οκτ. 1981, σ.155-164*
236. Τσιτσιλίας Π., *Η Ιστορία των Κυθήρων, τ.Α', Αθήνα 1993, Τομ. Β', Αθήνα 1994*
237. Τσουκάλος Α.Ι., *Συμβολή εις την μελέτην της θυρεοειδικής λειτουργίας επί κνήσεως, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1977*
238. Τσουτσουλόπουλος Χ. Π.Χ., *Μαιευτικά επεμβάσεις, Θεσσαλονίκη 1960*
239. Φούκας Μ., *Συμβολή εις την μελέτην των ρήξεων της μήτρας, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1942*
240. Φραγκάκη Ε.Κ., *Η Δημιώδης Ιατρική της Κρήτης, Αθήνα 1978*
241. Φώσκολος Μ.Π., *Πρόδρομος Πλακούς, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1962*
242. Χαβιάρα-Καραχάλιου Σεβαστή, *Η Λαϊκή Ιατρική της Χίου, Εκδ. Gasci-Hellas, Αθήνα 1993*
243. Χαβιάρα-Καραχάλιου Σεβαστή, *Το σεισάμισμα της ετοιμόγεννης Ιπποκρατικά παραγγέλματα που ακόμη σώζονται στη Β.Χίο, Χιακά Χρονικά 1985, Αναδημ. στη Λαϊκή Ιατρική της, 1993*
244. Χαλκιαδάκης Ε.Ι., Αραβαντινός Ι.Δ. και Παπαδάτος Κ., *Ισχιακή προβολή και η εξ αυτής νεογνική θνησιμότης, Παιδιατρ. Ημέρα 1963 Ηρακλέων σ.70-77*
245. Χατζηγεωργίου Εμμ., Νικολόπουλος Δ., *Περγεννητική ασφυξία - Ανάνηψις του νεογνού, Mat. Med. Greca τ.4 τχ2, σσ.193-208 και σσ.323-242, 1976*
246. Χατζημηχάλη Αγγελ., *Σαρακατσάνοι, Αθήνα 1957*
247. Χείλαρης Γ.Η., *Η υπό επιβαρυνθέντων δια ζωϊκής υπερεντάσεως (stress) τελειομήνων νεογνών απέκκρισις κατεχολαμινών, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1972*
248. Χουλιάρας Κ., *Συμβολή εις την μελέτην της μαιευτικής παραλύσεως των άνω άκρων, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1959*
249. Χριστίδου Α., *Η Αρχαία Ελληνική Γυναικολογία, Εν Κωνσταντινουπόλει 1894*
250. Χριστοδουλάκου Ε.Γ., *Κολπική Χλωρίς Επιτόκων και Λεχωϊδων και έκβασις λοχειάς, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1974*
251. Χρυσάνθης Κ., *Δημιώδης Ιατρικής της Κύπρου, Σύμμεικτα εκδ. Ιατρ. Συλλόγου «Ιπποκράτης», Λευκωσία 1988*
252. Ψυχογιός Ν.Δ., *“Ηλιώτικα παιδοκόμια”, Λαογραφία ΙΓ σ.340-346, ΙΕ σ.248-273, 1952, 1954*
253. Ψυχογιού Δ. Ελένη, *“Η συμβολική και μαγική σημασία του νερού στην τελετουργία του γάμου από τα τραγούδια”, Πρακτ. Επιστ. Συναντ. με θέμα: Νερό πηγή ζωής, κίνησης και καθαριού, σ.47-63, Αθήνα 1997*

B. ΞΕΝΗ

254. Aaro L.A., Juergens J.L., *Thrombophlebitis associated with pregnancy, Amer J. Obst Gyneol. 109:1128, 1971*
255. ACOG, *“Technical bulletin Dystocia and augmentation of Labor”, No218 Dec.1995, Int.J.Gynecol.1996:53:73-80*
256. ACOG, *Practice Bulletin No49, Δεκ.2003, Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας, Τ.ΙΗ τχ1 2004, σ.48-56*
257. ACOG, *technical bulletin Dystocia and augmentation of Labor, No218 Dec.1995 Int J. Gynec. 1996:53:73-80*
258. Al Mutti R., Mc Carthy A., Fist N.M., *Obstetricians' personel choice and mode of delivery, Lancet 1996, 347:544*
259. Albers L.L., Schiff M., Gorwodic J.G., *The length of active labor in normal pregnancies obstet Gynecol, 1996, 87:355-9*
260. Alderdice F., Renfrew M., Marchant S. et al, *Labour and birth in water in England and Wales, Brit. Med. Jour. 310:837, 1995*
261. Alexander I.R., *Obstetrics in general practice-a 20 year survey. The Journal of Maternal and Child Health, April 1980, pp.158-162*
262. Baccigalupo G. et al, *Plasma immunoreactive beta endorphin, ACTH and cortisol concentrations in mothers and their neonates immediately after delivery -their relation-ship to the duration of labor, Journal of Perinatal Medicine 15(1):45-52, 1987*
263. Bachofen, J.J., *Myth, Religion and Mother Right, Princeton Univ. Press 1967*
264. Baird D., *“The cause and prevention of difficult labour”, Amer.Journ.of Obstetrics and Gynecology 63:1200-12, 1952*
265. Baird D., *The cause and prevention of difficult labour, Amer. Jour. of Obstetr and Gynecology, 63:1200-12, 1952*

266. Baisch K., Doderlein A., Hofmeier M., Zamgemeister W., *Geburtshilfliche Operationslehre Wiesbaden, 1917*
267. Ball J.A., *Reactions to motherhood, Cambridge Univ. press, Cambridge 1987*
268. Barnard C., *The Body Machine, Multimedia Publ. Inc, Willemstad 1981*
269. Barnes C.G., *Medical Disorders in Obstetrical Practice, Fourth ed. Blackwell Scient. Publ. Oxford, London 1974*
270. Barnes R.D., *Invertebrate Zoology, WB. Saunders Co, Philadelphia 1974*
271. Basu H.K., *Postpartum coagulation failure, Brit. Medical Journ. 3(768):251, 1971*
272. Beischer A.R., Mackay V.E., *Obstetrics and the newborn, W.B.Saunders, Philadelphia 1976*
273. Beischer N.A., Mackay E.V., *Obstetrics and the Newborn, 2nd ed. Builliere Tindall London 1986*
274. Binkley S.J., Riebman B., Reilly K.B., "Timekeeping by the pineal gland", *Science 197: 1181-1183*
275. Binkley S.J.B., Riebman and Reilly K.B., *Time Keeping by the pineal gland, Science 197:1181-1183, 1977*
276. Bloom R.S., Copley C., *Textbook of Neonatal Resuscitation, Amer. Heart Association/American Academy of Pediatrics 1995.*
277. Bonnar J., "Massive obstetric haemorrhage", *Baillieres Best Pract. Res. Clin. Obstet. Gynecol. 14(1):1-18, 2000*
278. Bonner C., *Studies in Magical Amulets Chiefly, Graeco-Egyptian Ann Arbor, 1950*
279. Brenner W.E., *Abnormal progression of Labor (dystocia), Clin Obst.-Gynecol. 16-243, 1973*
280. Briffault R., *The mothers, 2nd ed., London 1959*
281. Brownridge P., *The nature and consequence of childbirth pain. European Journal of Obstetrics, Gynecology and Reproductive Biology 32(5):59-515, 1992*
282. Bumm E., *Grundriss zum studium der Geburtshilfe, Wiesbaden 1917*
283. Burns I. *Parameters of catecholamine metabolism in pregnancy presage the duration of Labour, Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology 13(1):37-49, 1992*
284. Cahill C., *Beta-endorphin levels during pregnancy and labor a role in pain modulation, Research, Jul.-Aug. 38(4):200-3, 1982*
285. Castiglioni A., *A History of Medicine, New York Alfred A Knopf, 1958*
286. Chan E. et al, *Plasma corticotrophin-releasing hormone beta-endorphin and cortisol inter-relationships during human pregnancy, Acta Endocrinology, Apr. 128(4):339-344, 1993*
287. Corso A., *Η τέχνη του Πραξιτέλη, Αρχαιολογία τχ.73 Δεκ. 1999, σελ.75-82*
288. Courtney L.D., *Coagulation failure in pregnancy, Brit. Medical Journal 4 (730):303, 1970*
289. Cunningham F.G., Gant N.F. et al, *Dystocia: abnormal labor and fetopelvic disproportion. In: Williams obstetrics 21st ed. New York (NY): Mc Graw Hall: 2001 p.425-50 (Level III)*
290. De Lee B.J., *Obstetrics for Nurses eighth (8)ed., Philadelphia, W.B. Saunders Co, 1928*
291. Deans A.C., Steer P.J., *Labour and birth in water: temperature of pool is important, Brit. Med. Jour. 311:390-391, 1995*
292. Debray-Ritzen P., *Le Grand Livre de la femme enceinte, Genuve, 1972*
293. Delamotte M., *και Βαρδάλια-Θεοδώρου, Κοχύλια από τις Ελληνικές θάλασσες, Αθήνα 1994*
294. Devries W. et al, *Amniotic fluid beta-endorphin and alpha-melanocyte-stimulating hormone immunoreactivity in normal and complicated pregnancies, Amer. Jour. Of Obst and Gynecol. Nov.144(5):534-546, 1982*
295. Dickinson P., *The Flight of Dragons, Pierrot Publ. Ltd, London 1979*
296. Dieckmann W., *Fetal mortality in Breech Delivery Am J Obst. Gyn. 52:349, 1946*
297. Dieckmann W., *Fetal mortality in Breech Delivery Am J. Obst Gym, 52:349, 1946*
298. Dublin S. et al, *Maternal outcomes after induction of Labor without an identified indication, Am J. Obstet Gynecol. 2000, 83:986-994*
299. Duda R. and Lubos R., *Svet drahych kamenu, Praga 1996*
300. Durant W., *Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού, Αθήνα 1965*
301. Edgar I.T., *Ignaz Philip Semmelweiss, Ann. Med. History vol. I 1939, pp.74 κ.εξ.*
302. Falls F.H. and Holt S.Charlotte, *Atlas of Obstetric comblications, J.B.Lippincott Co. Philadelphia 1961*
303. Fiennes R., *The order of wolves, Bobbs-Merrill N.Y. 1976*
304. Flynn A.M., Kelly J., Hollins G., Lynch P.F., *Ambulation in Labour, Brit. Med. Journal iii:591-3, 1978*
305. Fraser W.D., Turcol L., Krauss I., Brisson - Carrol G., *Amniotomy for shortening spontaneous Labour (CochraneReview) In: The Cochrane Library, Issue 3, Oxford 2003*
306. Fraser W.D., Turcol L., Krauss I., Brisson-Carrol G., "Amniotomy for shortening spontaneus labour" (Cochrane Review) *In: The Cochrane Library, issue 3, 2003, Oxford*
307. Frazer J.G., *The Golden Bough, New York 1922*
308. Gabbe S. Holzman G. *Obstetrician's choice of delivery Lancet 2001, 357:722*
309. Gabbe S., Halzman G., *Obstetricians Choice of delivery, Lancet 2001, 357:722*
310. Gaidner M., *The Biology of invertebrates, Mc Graw - Hall Book Co, New York 1972*
311. Gaisford Th. *Etymologicum Magnum (Το Μέγα Ετυμολογικόν) Oxonii 1848 (Anax. Amsterdam 1967)*
312. Ginesi L., Niescierowicz R., *Neuroendocrinology and birth 1: stress, Brit Journ. of Midwifery 6(10):659-663, 1998*
313. Ginesi L., Niescierowicz R., *Neuroendocrinology and birth 2: the role of oxytocin, Brit Journ. of Midwifery 6(12):791-796, 1998*
314. Goland R.S., Wardlaw S.L., Stark R.I. and Frantz A.G., *Human Plasma Beta-Endorphine during Pregnancy, Labor and Delivery, Jour. Elin. Endocrinology and metabolism, 52(1):74-78, Jan. 1981*
315. Goland R.S., Wardlaw S.L., Stark R.I., Frantz A.G., "Human plasma beta-endorphine during pregnancy, labor and delivery", *Jour.Clin. Endocrinology and Metabolism 52(1):74-78, Jan. 1981*
316. Griffith F.E., *Doctors by Themselves, Cassel and Co LTD, London 1951*
317. Hall B., *Endorphins, labor, pain and bonding, (www.bonni.net/birth/labor/endorphine/html)*
318. Heller L., *Emergencies in gynecology and obstetrics, 2nd ed. G.Thieme Verla Stuttgart 1981*
319. Hellman L.M., Pritchard J.A., *Williams Obstetrics, 14ed. Appleton-Century-Crofts, New York 1971*

320. Hollander E., *Die Medizin in der Klassischen malerei*, Stuttgart 1923
321. Hollander E., *Plastic und Medizin*, Stuttgart 1912
322. Hopwood H.G., *Shoulder Dystocia: fifteen years experience in a community Hospital*, *Am J. Obst. Gynecol.* 144:162, 1982
323. Hutson M.J., Woodward A.A. and Blasley SW, *Jones Clinical Paediatric Surgery*, 5th ed Victoria 1999
324. Ingalls T.H., *Maternal stress in pregnancy as a cause of congenital defects*, *J. Amer. Med. Assn.* 161:1047, July 14, 1956
325. *International Conference on Water Birth: Exploring the Issues*, April 1, Wembley 1995
326. Janni W. et al, *The prognostic impact of a prolonged second stage of Labor on maternal and fetal outcome*. *Actaobstet-Gynecol. Scandinavia* 81(3) 214-221, 2002
327. Jaschke T.R., Pankow O., *Lehrbuch der geburtshilfe*, Berlin 1920
328. Johnson P., *Birth under water – To breathe or not to breathe*, *Brit. J. of Obst. and Gynecology*, March 1996 vol.103, pp.202-208
329. Keith H.M. and Norval M.A., *Neurological Lesions in the Newly born Infant. The Role of Prolonged Labor, Asphyxia and Delayed Respiratim*, *Pediatrics* 6:229, 1950
330. Kilpatric S.J., Laros R.K.Jr., *Characteristics of normal labor*, *Obstet Gynecol* 1989:74:85-87
331. Korones S.B., *High-risk newborn infants*, St.Louis, C.V.Mosby Co, 1981
332. Kraay C.M. and Hirmer M., *Greek Coins*, H.Abrams Inc. NY xx
333. Leboyer F., *Σαν παραμύθι αν μου λεγαν πως ερχεται ένα παιδι στον κόσμο*, Αθήνα 2003
334. Leboyer F., *Σαν παραμύθι αν μου λέγαν πως ερχεται ένα παιδι στον Κόσμο*, Αθήνα 2003
335. Lehner E. and Lehner Johanna, *Devils, Demons, Death and Damnation*, Dove Pub. Inc NY, 1971
336. Lehner E., and Lehner Johanna, *Devils, Demons, Death and Damnation*, Dover publ. N.Y. 1971
337. Liddel H.G. and Scott R., *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*, τομ. I-IV τομ. V (συμπλήρωμα) επιμ. Παναγ. Κ. Γεωργούντζου, Αθήνα 1972
338. Liepmann W., *Kurzgetabtes Hanbuch der gesamten Frauenheilkunde*, Leipzig 1914
339. Lupe P.J., Gross TL, *Material upright posture and mobility in Labor a revies Obst GyneaoL*, 1986.67:727-34
340. Lutz A., *Η ιερά Γη της Αθήνας*, Αρχ. Φαρμακευτικής τχ.5-6, 1958 σ.91-95
341. Lyons S.A. and Perrucelli R.J., *Medicine an Illustrated history*, H.N.Abrams, Inc. Pub. N.Y. 1987
342. Malliken J.B., Young A.E., *Vascular birthmarks. Hemangiomas and malformations*, Philadelphia W.B. Saunders Co. 1988
343. Melzac and Wall, McGill, *Pain Questionaire*, 1988
344. Melzac R., "The painless childbirth", *Pain* 1984, 20:379-386
345. Melzac R., *The myth of painless childbirth*, *Pain* 19:321-337, 1984
346. Melzac R., *The painless childbirth pain*, 20:379-36, 1984
347. Meyer-Steineg Ih. Und Karl Sudhofb, *Geschichte der Medizin im uberblick*, Jena 1928
348. Mezack R., Well P., *Le dñi de la dauleu*, Maloine 1983
349. Miller J., *The Body in Guestion*, Jonathan Cap Ltd, London 1978
350. Moir J.C. and Myerscough P.R., *Munro Kerrs Operative Obstetrics Balliere*, London 1908
351. Murray Stein, "Hera: Bound and Unbound", Boston 1971
352. Nagy M.A., *Αρχαίοι Μαγικοί Πολύτιμοι Λίθοι*, Αρχαιολογία, τχ.70 Μαγτ.1999, σ.34-37
353. Oden M., *Αναγέννηση*, Αθήνα 1991
354. Oeconomopoulos C.T., *The value of glossopexy in Pierre Robin syndrome*, *New England Journal of Medicine* 262:1267, 1960
355. Osburn K., Schosser R.H., Everett M.A., *Congenital pigmented and vascular lesions in newborn infants*, *J.Amer. Acad. Dermatol* 16:788-792, 1987
356. Perkins R., *Fetal dystocia*, *Clin Obst. Gyneca*, 30:56, 1987
357. Perrier E., *La Femme dans La nature*, Paris xx
358. Ploos Herman-Bartels Max., *Das Weib*, 7^e εκδ. 1902 ii σ.275 κ.εξ.
359. Ploss H., *Das Weib in der Natur-und Volkerkunde* M. Bartels Leipzig, Th. Grieben 1913
360. Purce J., *Beyond death*, Thames and Hadson Ltd, London 1980
361. River C., Vale W., Ling N., Brown M. and Guillemine R., *Stimulation in vivo of the secretion of Prolactin and Growth Hormone by Beta-Endorphin* *Endocrinology*, 100:238, 1977
362. River C., Vale W., Ling N., Brown M., Guillemine R., "Stimulation in vivo of the secretion of prolactin and growth hormone by beta-endorphin", *Endocrinology* 100:238, 1977
363. Roberton N.C., *Should we look after babies than 800gr?* *Arch. Dis. Child*, 68:326-329, 1993
364. Rosenzweig Rachel, *Worshipping Aphrodite*, The University of Michigan Press, Ann. Arbor 2003
365. Rubhardt Jean, *Έρωσ και Αφροδίτη στα κοσμογονικά συστήματα των αρχαίων Ελλήνων*, μτφρ. Ν.Κ.Πετρόπουλος, Αθήνα 1996
366. Rutter N., Spencer A., Mann N., Smith M., *Glucose during Labour* *Lance* ii:155, 1980
367. Sandmanc C. et al, *Maternal stress. HPA activity and fetal/infunt outcome Annual*, NY *Academia of Science*, Apr.24, 814:266-75, 1997
368. Sauerlundt M., *Griechrsche Bildwerke*, Leipzig 1909
369. Seitchik J., *The management of functional dystocia in the first stage of Labor*, *Clin. Obst. and Gynecol.* τ.42, 1987
370. Sheine E., Levy A., Feinstein U., Hershkovitz R., Hallak M., Mazor M., *Obstetric risk factors for failure to progress in the first versus the second stage of labor*, *J. Matern Fetal Neonetal Med.* 2002 II – 409-13
371. Simkin P., *Stress, pain and catecholamines in Labour*, *z. Birth* 13:324-40, 1986
372. Slater E. Philip, *The Glory of Hera*, Beacon Press, Boston 1971
373. Slater Philip, *The Glory of Hera*, Boston 1971
374. Socal M.L. Peaceman D.M., *Active management of Labor*, *Obst.-Gynecol Clin. N. Amer.* 26:287-294, 1999
375. Socal M.L., Peaceman A.M., *Active management of Labor*, *Obst Gyneol. Clin North Am* 26:287-294, 1999

376. Spretnak Churlene, *Lost Goddesses of Early Greece*, Boston 1984
377. Steward J.W., *The snakes of Europe*, D-C Newton Abbot, 1971
378. Sutton C., *Postpartum haemorrhage*, *The Journal of Maternal and Child Health*, March 1980, pp.176-84
379. Trethoman W.H., Conlon M.F., *The courvade syndrome*, *Brit Jour. Of Psychiatry* III:57-66, 1965
380. Tulchinsky Little, *Maternal fetal endocrinology*, WB Saunders Co, Philadelphia 1994, s.285, 891-2
381. Waldmann E., *Griechische Originale*, Leipzig 1923
382. Warton F., *Etyma Graeca An Etymological Lexicon of Classical Greek*, London 1890
383. Weibel W., *Lehrbuch der Frauenheilkunde*, Wien 1939
384. Weindler F., *Geschichte der gynaekologisch-Anatomischen Abbildung*, Dresden 1908
385. Weiner C., "Diagnosis and management of thromboembolic disease", *Clin Obst. Gynecol.* 28: 107, 1985
386. Weissberg N. et al, *The relationship between beta-endorphin levels and uterine muscle contractions during labour*, *International Jour. Of Gynecol. And Obstetrics*, Dec.33(4):313-16, 1990
387. White M. and Dennison M.W., *Surgery in Infancy and Childhood*, E.S. Livingstone Ltd, London 1958
388. Williams J.W., *Obstetrics*, London 1903
389. Winter G., *Lehrbuch Gynakologischen Diagnostik*, Leipzig 1907

Γ. ΑΡΧΕΙΑ

1. Αρχείον Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών
2. Αρχείον Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών
3. Αρχείον Γλωσσικό, Ιστορικό και Λαογραφικό του Μουσείου της Μητέρας
4. Αρχείον Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Ιατρικής